

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

130 619

XVIII. YÜZYIL OSMANLI TOPLUMUNDA KREDİ

Yüksek Lisans Tezi

SÜLEYMAN KAYA

Danışman: Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU

İSTANBUL, 2003

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihi çalışmalarında 18. Yüzyıl adeta üvey evlat muamelesi gördü. Yükselme-duraklama-gerileme-çöküş mantığı içerisinde yükselme devri olarak kabul edilen 15 ve 16. Yüzyıllar hep ilgi odağı oldu. 19 yüzyıl da batılılaşma macerasının başladığı yüzyıl olarak ilgi gördü. 18. yüzyıl ise gerilemenin devam ettiği hiçbir yeniliğin olmadığı, kayda değer bir başarının olmadığı yüzyıl olarak ilgiyi hak etmiyordu bile. Ancak Mehmet Genç hocamızın çalışmaları durumun hiç de böyle olmadığını ortaya koyarak araştırmacıları adeta bu yüzyıla davet etti. Bu ve bundan sonra yapacağımız çalışmalar bu davete icabet olarak kabul edilebilir.

Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında kredi konusunun müstakil çalışma konusu pek yapılmadığı görülmektedir. Bu durum, bu konuda yeterli belge bulabilmek için uzun bir zaman dilimine ait belgelerin incelenmesi gerekliliğinden kaynaklanmış olabilir. Müstakil olarak kredi konusuna hasredildiğini tespit edebildiğimiz tek çalışma olan ve kısa bir döneme ait Eyüp şeriiye sicillerinden hareketle Yavuz Cezar tarafından kaleme alınan "18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler" isimli makale de kredi konusunda yapılacak çalışmalarda çok daha fazla birinci el kaynak kullanılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından İstanbul Ahkam Defterlerinin yayınlanmış olması, bize uzun bir süre belge taramayı gerektiren böyle bir konuyu yüksek lisans tezinde ele alma cesaretini verdi. İstanbul Araştırmaları Merkezi, bu defterlerde yer alan belgeleri; esnaf, tarım, ticaret, sosyal hayat, finans, vakıf şeklinde konulara ayırarak İstanbul Esnaf Tarihi 1,2, İstanbul Finans Tarihi 1 gibi isimlerle yayınladı. Henüz belgelerin tamamı neşredilmemiş olup İstanbul Esnaf Tarihi 1, 2 1793'e, İstanbul Finans Tarihi 1 1787'ye, İstanbul Ticaret Tarihi 1 1779'a, İstanbul Vakıf Tarihi 1 1764'e, İstanbul'da Sosyal Hayat 1,2 1765'e, İstanbul Tarım Tarihi 1,2 1763'e kadar olan belgeler yayınlanmış bulunmaktadır.

Geniş bir fihrist ve indeksi sayesinde bu külliyat, 18. Yüzyıl Osmanlı tarihi çalışan her araştırmacı için, aradığı bilgiye ulaşabileceği

çok zengin bir kaynak konumundadır. İlmî çalışmalara yapmış olduğu bu büyük katkıdan ötürü İstanbul Araştırmaları Merkezi ve bu merkezin çalışmalarını finanse eden İstanbul Büyükşehir Belediyesi yetkililerine şükranlarımızı arz etmek isteriz. Ayrıca yayına hazırlandığı halde henüz yayınlanmayan Finans Tarihi 2,3, Ticaret Tarihi 2 ve Vakıf Tarihi 2'yi de tarama ve ilgili belgeleri kullanmam hususunda gösterdikleri incelikten ötürü İstanbul Araştırmaları Merkezi yetkililerine teşekkürü bir borç biliyorum.

İktisat tarihinde yüksek lisansa başladığım günden itibaren bana yol gösteren ve teşvikleriyle azmimi arttıran muhterem hocam Prof. Dr. Sabri Orman'a teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Gerek ders döneminde hocamız olarak gerek iktisat tarihi bilim dalı başkanı olarak lisans üstü öğrencilerinden yakın ilgi ve alakalarını esirgemeyen, her konuda yardımcı olmaya çalışan saygıdeğer hocam Prof. Prof. Dr. Tiğınçe Oktar'a müteşekkirim.

Ders döneminde verdiği ödevle bizleri İstanbul Ahkam Defterlerini incelemeye yönelterek bu konuyu seçmeme vesile olan kıymetli hocam Doç. Dr. Gülfettin Çelik'e hassaten müteşekkirim.

Çalışmalarım hakkında her zaman istişare ettiğim, verdiği fikirlerle ufkumu açan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Erol Özvar'a ve yüksek lisans öğrencileriyle yakından ilgilenen, her konuda kendisine danışma fırsatı bulduğumuz Yrd. Doç. Dr. Murat Koraltürk'e teşekkürü bir borç biliyorum.

Son olarak sınırsız hoşgörü ve anlayışı ile her türlü yardımı esirgemeyen, gösterdiği sıcak ilgi ve alakayla bu çalışmayı neticelendirmemde önemli katkıları olan tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'na şükranlarımı sunuyorum.

Süleyman Kaya
Pendik 2003

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	IV
KISALTMALAR	V

GİRİŞ

A. Genel Olarak Kredi	1
B. Kaynaklar	4
C. Konunun Ele Alınışı ve Sınırlandırılması	6
D. 18. Yüzyılda Kredi İşlemleri	9
1. İşlem Türleri	9
a. Muamele-i Şeriyye	9
b. Bey bi'l-vefa ve Bey bi'l-istiğlâl	11
c. Murabaha Usulü	14
2. Kredi Müddeti ve Murabaha Oranı	15
a. Kredi Müddeti	15
b. Murabaha Oranı	19

BİRİNCİ BÖLÜM YENİÇERİ OCAĞI BEZİRGANLIĞI

A. Yeniçeri Ocağı Bezirganları: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri	21
B. Temel İşlevleri	25
C. Kredi Kaynakları	29
D. Kredi Arzı	32
E. İşlem Hacimleri	34
F. Savaş Yılları ve Ödemeler Dengesinin Bozulması	37

İKİNCİ BÖLÜM

SARRAFLIK

A. Sarraflar: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri	43
B. Temel İşlevleri	45
1. Kreditörlük	45
2. Emanet Usulünde Sarraflık.....	46
3. İltizam ve Malikane Sistemlerinde Sarraflık.....	47
4. Yüksek Askeri Zümre Sarraflığı	49
5. Gayrimenkul Alım-Satımı	51
6. Kefalet	52
7. Para Değişirme	52
8. Para Nakli	53
9. Para Muhafaza Etme	54
C. Kredi Kaynakları	55
D. Kredi Arzı	66
E. İşlem Hacimleri	73
F. Ödemeler Dengesinin Bozulması	75
G. İşlem Türleri ve Murabaha Oranı	77
1. Muamele-i Şeriyeye	78
2. Murabaha Usulü	79
3. Mali Sistemde Aracılık	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUAMELECİLİK VE MURABAHACILIK

A. Muameleciler: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri	83
B. Murabahacılar: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri	84
C. Temel İşlevleri	85
D. Kredi Arzı	87
E. İşlem Hacimleri	90
F. İşlem Türleri ve Murabaha Oranı	91
SONUÇ	93
EKLER	96
KAYNAKÇA	104

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Sarrafların Kredi Aldıkları Kimselerin Meslekleri	57
Tablo 2	: Sarrafların Kredi Aldıkları Kimselerin Cinsiyetleri	64
Tablo 3	: Sarrafların Kredi Aldıkları Kimselerin Dinleri	65
Tablo 4	: Sarrafların Kredi Verdikleri Kurum ve Şahıslar	66
Tablo 5	: Sarrafların Kredi Verdikleri Kurum ve Şahısların Bulundukları Mahaller	71
Tablo 6	: Sarrafların Kredi Verdikleri Kimselerin Cinsiyetleri	71
Tablo 7	: Sarrafların Kredi Verdikleri Kimselerin Dinleri	72
Tablo 8	: Muamelecilerden Kredi Alan Kimseler	88
Tablo 9	: Murabahacılar dan Kredi Alan Kimseler	88

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
E	: İstanbul Ahkam Defterleri, Esnaf Tarihi
ed.	: Editör
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
kg.	: Kilogram
M	: Şeriiye Sicilleri, Ma-i Leziz Defterleri
MAD	: Maliyeden müdevver defterler tasnifi
nak.	: Nakleden
no.	: Numara
s.	: Sayfa
S	: İstanbul Ahkam Defterleri, Sosyal Hayat
sy.	: Sayı
Ş	: Atik Şikayet Defterleri, Finans Tarihi
ty.	: Baskı tarihi yok
T	: İstanbul Ahkam Defterleri, Ticaret Tarihi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ü.	: Üniversite
v.	: Vefat tarihi
V	: İstanbul Ahkam Defterleri, Vakıf Tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
yay.	: Yayınlayan
yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

A. Genel Olarak Kredi

Kredi kelimesinin; Latince inanmak, güvenmek, itimad etmek anlamlarına gelen credere'den geldiği kabul edilmektedir.¹ Günümüz iktisat literatüründe kredinin bir çok tanımı yapılmakla beraber genel kabul görmüş tanımlardan biri şöyledir: "Kredi, belirli bir miktardaki satın alma gücünün, bir geri ödeme vaadine dayanılarak, belirli bir bedel karşılığında, belirli bir süre için başka şahısların emrine verilmesidir."² Tanımdan da anlaşıldığı üzere günümüz iktisat literatüründe kullanılan bir terim olarak kredi; belirli bir satın alma gücünün başka şahıslara devredilmesi, bir geri ödeme vaadine dayanılması, karşılığında belli bir bedel alınması ve geri ödemenin belli bir süre sonra yapılması gibi unsurlar içermektedir.

Kredi; satın alma gücünün cinsi, kullanıldıkları sektör, kullanım alanları, kredi veren kurumun statüsü, vadesi ve alınan teminat gibi çeşitli açılardan tasnif edilmektedir. Ancak kredi çeşitlerinin gerek isimlendirilmesinde gerek her birinin sınırlarının tespit edilmesinde henüz fikir birliği sağlanamadığı görülmektedir. Mesela ticari kredi için; bankalarca tüccarlara açılan kredi, ticari işletmenin diğer bir ticari işletmeye açtığı kredi, ticari firmaların finansmanı için açılan kredi, bedellerden birinin para olmasına karşılık diğerinin aynı mal olduğu kredi vb. tanımlar yapılmaktadır.³ Bu kavram kargaşasının tabii sonucu olarak

¹ Refii Şükrü Suvla, **Para ve Kredi**, İstanbul: İ. Ü. İk. Fak. Yay. 1963, s. 254; Süleyman Barda, **Para-Kredi Dersleri**, İstanbul: Özel İk. ve Tic. İl. Yük. Ok. Yay., 1967, s. 117; Sabri Orman, *Para Kredi ve Faiz*, **Para faiz ve İslam**, İstanbul: İlmi Neş., 1992 s. 52.

² Orman, *Para Kredi ve Faiz*, s. 52.

³ Orman, *Para Kredi ve Faiz*, s. 53; Orhan Hançerlioğlu, "*Ticari kredi*", **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993; Halil Seyidoğlu, "*Ticari krediler*", **Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük**, Ankara: Gizem Yayınları, 1992; Alisbah, "*Ticari kredi*", **İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi**. Hatta aynı eserde ticari kredinin, iki farklı şekilde tanımlandığı görülmektedir. Birinci tanıma göre ticari kredi, satıcının malların tesliminden belli bir süre sonra alıcının ödeme yapmasına razı olmasıdır. Diğer tanıma göre ise ticari kredi, başta ticaret ve sanayi kesimi olmak üzere ekonomik sektörlerin kısa vadeli işletme sermayesi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla verilen kredidir, Enis Öztep, "*Ticari krediler*", **Ekonomi Ansiklopedisi**, İstanbul: Paymaş Yayınları, 1984.

bazı eserlerde ticari kredi kavramının farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir.⁴

Nakdi ve ayni kredinin mukabili olarak, bedellerden birinin ayni mal olduğu krediye ticari kredi⁵; sınai ve zirai kredinin mukabili olarak, ticaret sektöründe kullanılacak krediye ticaret kredisi⁶ ve banka kredisi mukabili olarak, ticari bir işletme veya tüccar tarafından açılan krediye tüccar kredisi⁷ denilmek suretiyle ticari krediyle ilgili bu kavram kargaşasının giderilebileceği görülmektedir. Böylece kredi; satın alma gücünün cinsine göre nakdi, ticari ve ayni olarak; kullanıldığı sektöre göre sanayi, ticaret, tarım, mesken kredisi olarak; krediyi verene göre banka, tüccar kredisi olarak tasnif edilmiş olur.

Buraya kadar kredi hakkında verilen bilgiler, bu kavramın günümüz iktisat literatüründe kullanımıyla ilgilidir. Bu çalışma ise XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumu üzerinedir. Günümüz dünyasına hakim olan kapitalist ekonomi, büyük ölçüde krediye dayanıyor olması hasebiyle kredi ekonomisi olarak isimlendirilirken; Osmanlı ekonomisi, üretimin finansmanı çok büyük ölçüde öz sermayeyle karşılanıyor olmasından ötürü öz sermaye ekonomisi olarak isimlendirilmektedir.⁸ Hatta Osmanlı ekonomisinin özsermaye ekonomisi olması, onu Batı dünyasında ortaya çıkan ve kredi ekonomisi olarak nitelendirilen kapitalist ekonomiden ayıran en temel özelliklerden biri olarak zikredilebilir. Dolayısıyla bu iki farklı ekonomik sistemdeki kredi ilişkilerinin temelde birbirinden ayrıldıklarını göz önünde bulundurmak gerekir.

Her şeyden önce Osmanlı toplumunda kredi kavramının kullanılmadığı belirtilmelidir. Yukarıda zikredilen krediye ilgili tasniflerden

⁴ Bk. Mehmet Erkan, **Enflasyonist Ortamda İşletmelerin Ticari Kredi Yönetimi**, Eskişehir: Anadolu Ü. Yay., 1990, s. 19,20.

⁵ Orman, Para Kredi ve Faiz, s.53; Öztep, Ekonomi Ansiklopedisi, "Ticari krediler".

⁶ Orman, Para Kredi ve Faiz, s. 58; Barda, Para-Kredi, s. 119.

⁷ Çağlar Keyder, **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993s. 159.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı II, İktisat ve İş Dünyası Bülteni*, yıl 1, sy. 6, Aralık 1992, s. 51.

satın alma gücünün cinsine göre yapılan tasnif esas alınacak olursa; nakdi ve aynı kredi benzeri işlemlere Osmanlı toplumunda karz denildiği görülmektedir. Bedellerden birinin aynı mal olduğu ticari kredi ise aynı malın önce veya sonra verilmiş olmasına göre iki farklı şekilde mülahaza edilmektedir. Buna göre önce aynı mal verilip belli bir vade sonunda bedel alınacaksa buna vadeli bey', tam tersi söz konusu olursa buna da selem denilmektedir.

Günümüzde kredi kavramı, diğerlerine nispetle çok daha yaygın olması hasebiyle daha ziyade nakdi krediyi ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Dolayısıyla karz kelimesi günümüz Türkçesine kredi olarak tercüme edilmektedir. Bu tezin isminde yer alan kredi kelimesi de karz kelimesinin günümüz Türkçesine tercüme edilmesinden ibarettir. Yoksa bugün tek bir kavram altında toplanmış olmalarından hareketle Osmanlı toplumunda birbirinden farklı telâkki edilip farklı isimlerle anılan işlemlerin tek bir kavram altında ele alınması söz konusu değildir.

Karz kelimesi günümüz Türkçesinde kredi kelimesinden başka borç, ödünç gibi kelimelerle de karşılanmaktadır.⁹ Ödünç kelimesi karzdan ziyade ariyeti ifade ediyor olması, borç kelimesi ise karz akdinin yanı sıra alışveriş, kira ve benzeri akitlerden doğan veya sebepsiz iktisap, nafaka gibi çeşitli sebeplere dayanan borçları da ifade eden¹⁰ çok şümüllü bir kavram olması hasebiyle tercih edilmemişlerdir. Aslında karz kelimesini tercüme etmeksizin olduğu gibi kullanmak tercihe şayan olmakla birlikte, günümüz iktisat literatüründe kullanılmıyor olması hasebiyle okuyucuya ilk bakışta herhangi bir anlam ifade etmemesinden ötürü tercüme edilerek kullanılmıştır.

Bu mülahazalar çerçevesinde bu tezde Osmanlı toplumundaki kredi işlemleri, o toplumun şartları ve konuya bakış açıları esas alınarak

⁹ Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: İz yayıncılık, 1996; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2001; Orman, Para Kredi ve Faiz, s. 53; Suvla, Para ve Kredi, s. 254.

¹⁰ Andreas von Tuhr, **Borçlar Hukukunun Umumi Kısmı**, çev. Cevat Edege, İstanbul: Yeni Matbaa, 1952, s. 6-9; Selahattin Sulhi Tekinay, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1993, s. 33.

ortaya konmaya çalışılacaktır. Buna göre tezde geçen kredi ifadesi 18. yüzyıl Osmanlı toplumundaki karz işlemlerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda karz olarak telakki edilen her işlem, nakdi olsun ayni olsun büyüklüğüne, kurumsallaşmış olup olmamasına bakılmaksızın tezin konusunu teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra günümüz iktisat literatüründe ticari kredi çerçevesinde ele alınmakla birlikte Osmanlı toplumunda vadeli bey' ya da selem olarak isimlendirilen akitler ve bunlardan doğan borçlar¹¹ ise tezin konusuna dahil olmayacaktır.

B. Kaynaklar

Bu çalışmanın esasını teşkil eden kaynak İstanbul Ahkam Defterleridir. Ahkam Defterleri 1742'de tutulmaya başlanmış olması hasebiyle, bu tarihten 1800'e kadar olan kısım taranmıştır. Dava tarihi 1800'den sonra olmakla birlikte 1800'den önce gerçekleştiği ifade edilen kredi işlemleri de teze dahil edildi. Tarama bizzat belgelerin kendilerinden değil, İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından transkribe edilerek yayınlanan ve yayına hazır olan kitaplardan yapılmıştır. Ayrıca yine İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından Atik Şikayet Defterlerinin transkribe edilmesi suretiyle hazırlanan Finans Tarihi serisinden 1700-1717 yılları arası da taranmıştır.

Ahkam Defterleri Divan-ı Hümayunda görülen davaların tutulduğu defterlerdir. Divan-ı Hümayun'un yürütme ve yasamanın yanısıra yargı sahasında da en üst merci olduğu görülmektedir. Divan-ı Hümayun bazı davalarda bidayeten yargılama ve kesin hüküm verme makamı olduğu gibi bazı davalara istinafen bakma ve karar düzeltme makamıdır.¹²

¹¹ Bu konuda bir çok örneğe rastlanmaktadır. Bu konu hakkında araştırma yapmak isteyenlere kolaylık olması hasebiyle bu tür borçların yer aldığı belgeler şöyle sıralanabilir: 1/1004 (İstanbul Ahkam Defterleri, 1 nolu defter, 1004 nolu hüküm), 2/98, 181, 830, 3/449, 584, 604, 4/787, 7/953, 8/145, 331, 763, 9/50, 344, 609, 653, 862, 1174, 1326, 1331, 10/535, 931, 1001, 11/328, 332, 333, 514, 531, 554, 575, 626, 841, 911, 12/27, 339, 583, 735, 13/13, 39, 391, 397, 539, 601, 691, T2/898, T6/843, T7/369, T8/47, 213, T9/1203, 1312, T10/52, T13/628, E6/465, E7/294, 499, E8/1142, S1/186, 456, S4/761, S6/970.

¹² Ahmet Mumcu, **Divan-ı Hümayun**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s. 82-106.

Divanda verilen bu hükümler, padişah adına yazıldıklarından ötürü ferman olarak da isimlendirilirdi.¹³

Şikayet Defterleri de Divan'a yapılan şikayetlerle ilgili olarak tutulan defterlerdir. 1649'a kadar bütün ferman, berat ve hükümler Mühimme Defterlerine kaydolunurken, bu tarihten itibaren devletle ilgili işler Mühimme Defterlerine, şahsi meseleler ise Şikayet Defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır.¹⁴

Bu defterlerin yanı sıra muhtelif çalışmalarda yayınlanmış arşiv belgelerinden de istifade edildi. Özellikle yine İstanbul Araştırmaları Merkezi tarafından şeriiye sicillerinden derlenerek yayınlanan Ma-i Leziz Defterlerinin ilk dört cildi (1786-1800 arası) taranarak, tespit edilen sarraflarla ilgili belgeler de tezde kullanıldı.

Konunun teorik çerçevesiyle ilgili olarak fetva kitaplarından yararlanıldı. Fetva kitapları teoriyi ortaya koymalarının yanı sıra pratiği de yansıtır olmaları açısından önem arz etmektedir. 18. yüzyılda ilmiye sınıfının en üst mevkii olan şeyhülislamlık makamında bulunan ilim adamları tarafından yazılmış veya onlardan birinin fetvalarının toplanması suretiyle oluşturulmuş dört önemli fetva kitabıyla karşılaşmaktadır ki tezde de bu kitaplardaki fetvalar esas alındı: Feyzullah Efendi (v. 1703, 1695-1703 sekiz yıl¹⁵), Fetava-yı Feyziyye; Abdürrahim Efendi (v. 1716, 1715-1716 on yedi ay), Fetava-yı Abdürrahim; Abdullah Efendi (v. 1743, 1718-1730 on iki yıl), Behcetü'l-fetava; Dürrizade Mehmet Arif Efendi (v. 1800, 1785 altı ay, 1792-1798 altı yıl), Neticetü'l-fetava.

Buraya kadar zikredilen birinci el kaynakların yanı sıra özellikle arşiv belgelerine dayalı olarak konuyla ilgili malumat içeren ikinci el kaynaklara da mümkün mertebe yer verildi. Doğrudan kredi konusuna hasredilmiş çalışma olarak bir tek Yavuz Cezar'ın "18. Yüzyılda Eyüp'te

¹³ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, haz. Y. Genç ve diğerleri, İstanbul, 2000, s. 24.

¹⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 23

¹⁵ Vefat tarihinden sonra yazılan bu rakamlar, hangi yıllar arasında ve ne kadar süre şeyhülislam olduklarını belirtmektedir.

Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler” isimli makalesi tespit edilebildi. Yazarın da belirttiği gibi makale, çok kısa bir döneme ait Eyüp şeriyeye sicillerinden hareketle yazıldığı için konuyla ilgili yeterince malumat içermemektedir. Ancak makale gerek yararlanılacak kaynaklar gerekse kaynaklarda bulunabilecek konular hakkında verdiği malumatla kredi konusunda yapılacak çalışmalara yol göstermektedir. Dolayısıyla makaleden, henüz araştırmaya başlanılan günlerden itibaren istifade edildi.

Bu makaleden başka başta Şahiner’in “The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire” isimli tezi olmak üzere Necibe Sevgen’in “Nasıl Sömürüldük: Sarraflar”, Necdet Sakaoğlu’nun “Anadolu Derebeyi Ocaklarından Kösepaşa Hanedanı” gibi muhtelif çalışmalarda konuyla ilgili önemli bilgilere ulaşıldı.

C. Konunun Ele Alınışı ve Sınırlandırılması

Taranan belgelerde; karz akdinin yanı sıra alışveriş, kira akdi, ortaklık, iltizam bedeli, ücret, nafaka, mehir vb. bir çok sebepten kaynaklanan borç ilişkileriyle karşılaşmaktadır. Tezin konusunun sadece karz akdinden kaynaklanan borçlar olduğu yukarıda belirtilmişti.

Belgelerde yeniçeri ocağı bezirganı, sarraf, murabahacı ve muamelecilerin yanısıra vakıf, orta sandığı, eytam sandığı, askeri zümre, ayan, tüccar, esnaf , yetim mallarını işleten vasi, gayrimüslim din adamları ve dini kurumlar, bir yerleşim birimi halkı ve reayadan olan sair kimselerin hem kredi aldıkları hem de kredi verdikleri görülmektedir. Ancak tez, sadece kredi vermeyi meslek edinmiş kimseler ve bunların meslekleriyle sınırlı olacaktır. Bu meslekler; yeniçeri ocağı bezirganlığı, sarraflık, murabahacılık ve muameleciliktir. Yeniçeri ocağı bezirganlığı devlet tarafından ihdas edilmiş bir vazife, sarraflık ise devletin gedik usulüyle düzenlediği bir meslektir. Murabahacılık ve muameleciliğin ise benzer bir statüye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada sunulan bilgiler 18. yüzyıl Osmanlı toplumundaki kredi ilişkilerini resmetme iddiasından çok uzaktır. Çalışma, sadece belli sayıda belgeye yansıyan bilgilerin tasnif edilerek ortaya konmasından ibarettir. Farklı belgelerde yer alan bilgilerin de ortaya konmasından sonra ancak 18. Yüzyıldaki kredi ilişkilerine dair bir resim kısmen de olsa ortaya konulabilir. Zaten mahkemelere intikal eden davaların yaşanan hayatı ne ölçüde yansıttığı sorusu her zaman gündeme gelmektedir.

 bölümden oluşan tezin birinci bölümünde yeniçeri ocağı bezirganlığı, ikinci bölümde sarraflık, üçüncü bölümde ise murabahacılık ve muamelecilik ele alınacaktır. Bu çerçevede önce bu meslekleri icra edenlerin bulundukları mahaller, isim, cinsiyet ve dinleri hakkında bilgiler verilip sonra bunların temel işlevleri, kredi arzı, kredi kaynakları ve işlem hacimleri gibi konular ele alınacaktır. Daha sonra bu kimselerin kredi verip alırken başvurdukları usuller ve uyguladıkları murabaha oranı konularına yer verilecektir.

Yeniçeri ocağı bezirganlığının, sarrafların diğerkurum ve şahıslar için yaptığı hizmeti, yeniçeri ocağı için yapan bir kurum olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen ocak bezirganları da, sarraflar arasından atanıyordu. Dolayısıyla ocak bezirganlığı sarraflık bölümünde ele alınabilirdi. Ancak gerek farklı bir isimlendirilmeye gidilmiş olması, gerek bazı hususiyetler arz etmesi hasebiyle ocak bezirganlığının ayrı bir bölümde ele alınması tercih edilmiştir.

Uzun süre yeniçeri ocağı bezirganlığını uhdesinde bulunduran ailenin iki sarrafla ortak olmaları ve bu sarrafların, ocak bezirganlığının tüm alacak ve vereceklerinde aynı derecede hak ve yükümlülük sahibi olmaları hasebiyle bezirganlığın kredi ilişkileri aynı zamanda sarrafların kredi ilişkileri olarak da değerlendirilebilir. Nitekim ocak bezirganlığı ile sarrafların işlem türleri birbirine paralellik arz ettiği için bunlar ayrı ayrı ele alınmayıp sadece sarraflık bölümünün sonundaki ilgili başlıkta ele alındı.

Muamelecilik ve murabahacılık arasında herhangi bir nüans tespit edilemediği için bunlar aynı bölümde ele alındılar. Ancak iki ayrı kavram olmaları hasebiyle aralarında nüans olabileceğinden hareketle ayrı başlıklar altında ele alınmaları tercih edildi.

Çalışma esnasında tespit edilen sarraf, muameleci ve murabahacıların bulundukları mahal, isim, din ve cinsiyetleri Ekler bölümünde liste halinde verildi. Ekler bölümünde ayrıca 18. yüzyıl İstanbul'undaki bazı gıda maddesi fiyatları guruş olarak tablo halinde verildi. Bu tablo tezdeki bütün rakamlar guruş cinsinden olduğu için, 18. yüzyılda guruşun satın alma gücüne az da olsa ışık tutma amacıyla ek olarak sunuldu.

18. yüzyılda hesap biriminin guruş olduğu görülmektedir. Bütçeler guruşla hesap edildiği¹⁶ gibi, miras tespiti yapılırken de her bir para ve eşyanın guruş olarak değeri tespit edilerek nihai toplam guruş cinsinden ifade ediliyordu.¹⁷ Bu çalışma çerçevesinde taranan belgelerde de kredi miktarları büyük çoğunlukla guruş cinsinden ifade edilmektedir. Dolayısıyla tabloların tamamında rakamlar guruş cinsinden verildiği gibi kese ve yük gibi birimlerle ifade edilen rakamlar da guruşa çevrilmiştir.¹⁸

Ahkam Defterlerine dayanarak verilen bilgiler için dipnot verilirken önce ahkam defteri numarası sonra da hüküm numarası taksim işaretiyle ayrılarak yazıldı. Birden fazla hükme atıf yapılması halinde hüküm numaraları virgülle ayrıldı. Atıf yapılan hükümler aynı defterde yer alıyorsa defter numarası bir kere yazılıp taksim işareti konulduktan sonra ilgili hükümlerin numaraları virgüllerle ayrılarak yazıldı. Atık Şikayet ve Ma-i Leziz defterlerine atıf yapılırken ise önce defter numarası, sonra sayfa numarası ve daha sonra hüküm numarasına yer verildi.

¹⁶ Çelik, 1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Gelir ve Giderleri, s. 79

¹⁷ Yılmaz, İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi, s. 212; Ürekli, Karaman Valisi Çelik Mehmet Paşanın Terekesi, s. 179-181

¹⁸ Kese farklı zaman ve mekanlarda farklı değerlere sahipti; 416,6 guruş, 500 guruş, 600 guruş. 18. yüzyılın başlarında bir kese 416,6 guruşta karar kıldığı için (Pakalın, "Kese") tezde bu değer esas alınmıştır.

Atıf yapılan hükmün hangi kitapta yayınlandığını belirtmek üzere Ahkam Defterlerinden derlenerek hazırlanan Ticaret Tarihi için T, Vakıf Tarihi için V, Sosyal Hayat için S, Esnaf Tarihi için E harfleri kullanıldı. Hiçbir harfin bulunmaması ise belgenin Finans tarihinde yayınlandığı anlamına gelir. Şikayet defterleri için Ş harfi, Ma-i leziz defterleri içinse M harfi kullanıldı. Buna göre "V3/210, 4/28, 312, Ş33/306/533" şeklindeki bir dipnot Vakıf Tarihinde yayınlanan 3 numaralı Ahkam defterindeki 210 numaralı hüküm ve Finans Tarihinde yayınlanan 4 numaralı Ahkam defterindeki 28 ve 312 numaralı hüküm ve 33 numaralı Şikayet defterindeki 533 numaralı hükümlere işaret etmektedir.

Bir çok davada var olduğu tespit edilen durumlarla ilgili olarak 7-8 belgeye atıf yapılmakla yetinildi. Aynı davanın muhtelif sebeplerden ötürü bir başka tarihte tekrar ele alınmış olması durumunda da¹⁹ davalardan biri esas alınarak sadece o davaya atıf yapıldı ve istatistiki bilgilerde de ilgili kredi işlemi bir kere yer aldı. Aynı davada alacaklı veya borçlu birden fazla kişi olsa bile rakam tekse bu, bir kredi işlemi olarak kabul edildi. Her bir şahıs için ayrı ayrı borç ya da alacak miktarı belirtilmişse bunların her biri ayrı birer kredi işlemi olarak kabul edildi.

D. 18. Yüzyılda Kredi İşlemleri

1. İşlem Türleri

Osmanlı toplumunda kredi işlemlerinde anaparaya ilave bir meblağ alabilmek için, kredinin belli usullerle verilmesi gerekmektedir. İşlem türleri diyebileceğimiz bu usuller muamele-i şeriyeye, bey bi'l-vefa bey bi'l-istiğlal ve murabaha usulü olarak sayılabilir. Ayrıca karşılıksız olarak verilen krediler de vardı ki bunlara karz-ı hasen denilmekteydi. Kredi vermeyi meslek edinmiş sarraf, murabahacı ve muamelecilerin bu şekilde kredi vermeyecekleri düşünüldüğünden karz-ı hasen ele alınmayacaktır. Zaten tarama esnasında bu tür bir işleme rastlanmamıştır.

¹⁹ 7/1213-7/1218, 10/199-10/241, 13/691-14/166, 12/761-15/71, T15/223-16/766

a. Muamele-i Şeriyye

Muamele-i şeriyyenin farklı şekilleri olmakla birlikte, hepsinin ortak noktası; araya bir alış veriş işlemi sokulmak suretiyle, ileride ödenmek üzere borçlanılan miktarın alışverişten kaynaklanmış olmasını sağlamaktır.²⁰ Böylece paranın kredi olarak alınıp belli bir müddet sonra bir miktar fazlalıkla birlikte iade edilmesi şeklinde bir faiz işlemi şeklen de olsa yapılmamış olmakta ve alınan fazlalığa faiz ya da riba yerine murabaha denmektedir. Böyle bir işlem yapılmaksızın murabaha almak mümkün değildir. Veleve ki borç alan taraf senelik şu kadar murabaha veririm taahhüdünde bulunup borç senedi verse bile durum değişmez.²¹

Muamele-i şeriyye yapmak suretiyle murabaha almanın, önceleri sadece maliyenin iltizam sektörünün ihtiyaç duyduğu büyük miktarda sermayeyi temin eden gayrimüslim sarraflar, vakıflar ve yetimlerin nakdi mirasını işletenler için serbest, bunun dışında ise yasak olduğu bilinmektedir. Böylece sermaye vakıf ve mali sistem içinde kalmakta, bunların dışına taşmasına imkan verilmemiş olmaktadır.²²

Ancak en azından on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde murabaha alma hususunda devlet kontrolünün azaldığı, murabahacılardan²³ muamelecilere²⁴, ayanlardan²⁵ müslüman ve gayrimüslim tüccar ve esnafa²⁶ kadar herkesin belli oranı aşmamak şartıyla murabaha alıp verebildiği ve bunun Divan tarafından meşru kabul edildiği görülmektedir. Ancak bu döneme ait tespit edilen kredilerin de en azından toplam miktar itibarıyla önemli ölçüde mali sistem içinde yer

²⁰ Muamele-i şeriyyenin yapılış şekilleri için bk. Fetava-i Feyziyye, s. 274-275

²¹ Mehmet Arif Efendi'nin konuyla ilgili bir fetvası şöyledir: "Zeyd Amr'a muamele kasdıyla verdiği akçesi için ilzamı ribh etmeyip lakin Amr Zeyd'e sana senede şu kadar akçe ribh veririm diye va'd edip vechi muharrer üzere temessük verse, Zeyd mücerred ol va'd ve temessüke binaen Amr'dan ribh namına nesne almaya kadir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Neticetü'l-Fetava, s. 270

²² Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000, s. 58, 84-86.

²³ 5/983, 11/170

²⁴ 11/553

²⁵ 7/1132

²⁶ 3/1085, T6/191, T8/559

aldığı söylenebilir. Vakıfların ise en azından Ahkam Defterlerinde yer alan belgelerde kredi veren bir kurum olmaktan ziyade kredi alan bir kurum haline geldikleri gözlemlenmektedir.²⁷

Gayrimüslimler de kendi aralarında muamele-i şeriyye işlemini yapmakta ve faiz ya da riba yerine ribh veya murabaha terimlerini kullanmaktadırlar. Muamele işleminin yapılmaması halinde gayrimüslimlerin de kendi aralarında bile olsa doğrudan murabaha alma haklarının olmadığı görülmektedir.²⁸

b. Bey bi'l-vefa ve Bey bi'l-istiğlal

Bey' bi'l-vefa Mecelle'de şöyle tanımlanmaktadır: "Bey' bi'l-vefa, bir kimse bir malı ahara semeni reddettikde geri vermek üzere şu kadar guraşa satmaktır ki müşteri mebi' ile intifa eylemesine nazaran bey'i caiz hükmünde ve tarafeyn bunu feshe muktedir oldukları cihetle bey'i fasid hükmünde ve müşteri mebi' ahara satamadığı cihetle rehin hükmündedir."²⁹ Yani bey bi'l-vefada alınan kredi karşılığında bir gayrimenkul karşı tarafa devredilmekte ve kredi geri ödenince gayrimenkul de geri alınmaktadır. Kredi verenin kârı ise bu süre zarfında gayrimenkulden elde edeceği gelirdir.

Mecelle bey bi'l-istiğlalin tanımını ise şu şekilde yapmaktadır: "Bey bi'l-istiğlal bayi bir malı isticar etmek üzere vefaen bey etmektir."³⁰ Tanımdan da anlaşılacağı üzere bey bi'l-istiğlal, bey bi'l-vefanın bir nevi olarak kabul edilmektedir. Aradaki fark, kredi alan kişinin karşı tarafa devrettiği gayrimenkulünde kiracı olarak oturup kira ödemesidir. Böylece kredi verenin kârı alacağı kira bedeli olmaktadır.

²⁷ V3/538, 1249, V8/590, V9/150, V12/813, 837, V13/255, 611, 845

²⁸ 5/855, "... Yorgi ve Mihal nam zimmiler gelip karye-i mezbureden Kostantin ve Dimo nam zimmilerden istikraz eyledikleri yüz guraş beher sene üzerlerine devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunmuş değilken mesfurlar bin yüz altmış senesinden berü hilaf-ı şeri şerif ve bila devr-i şeri asl-ı mal ve murabaha deyü"; 5/707, 11/325, 14/73

²⁹ Madde 118

³⁰ Madde 119

Bey bi'l-vefa ve bey bi'l-istiğlal akitlerinin kurulmuş olması için satılan gayrimenkulün karşı tarafa teslimi şarttır. Bu hüküm gereğince bey bi'l-istiğlalde borçlu olan taraf gayrimenkulünü tahliye edip karşı tarafa teslim ettikten sonra kiraya tutabilir. Aksi taktirde akit tamamlanmış olmayacağından gayrimenkulde meydana gelecek hasardan kendisi sorumlu olur.³¹ Şayet tahliye ve teslimden sonra kiraya tutarsa yangın ve benzeri durumlarda meydana gelen zarardan kredi veren taraf sorumlu olur ve zarar miktarınca alacağı azalır.³²

Tahliye ve teslim gerçekleşmeden akdin kurulmamış olmasının bir diğer sonucu, alacaklı tarafın kira bedeli almaya hak kazanamamasıdır.³³ Alacaklı tarafın vakıf olması durumu istisnadır. Ancak vakıf ecr-i müsemmayı değil ecr-i misli³⁴ almaya hak kazanır.³⁵

Benzer bir istisna, kira akdinin yenilenmediği yıllar için de söz konusudur. Normalde kira akdinin yenilenmediği yıllar için kira tahakkuku söz konusu değilken³⁶ kiraya veren taraf vakıf³⁷ ya da yetimse³⁸ yine ecr-i misil tahakkuk eder.³⁹

Ahkam defterlerinde bey bi'l-vefa ve bey bi'l-istiğlal usulleriyle muamele-i şeriyeye oranla çok daha az karşılaşılmaktadır. 11 tane bey

³¹ Fetava-i Abdürrahim, s.226

³² Fetava-i Abdürrahim, s. 225, Behcetü'l-fetava s. 511

³³ Fetava-i Abdürrahim, s.230

³⁴ Ecr-i müsemma: Sözleşme zamanında taraflarca belirlenmiş ücret. Ecr-i misil: Tarafsız bilirkişilerin günün raicine göre takdir edecekleri ücret. Erdoğan, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, "Ecr"

³⁵ Fetava-i Abdürrahim, s.229

³⁶ Fetava-i Abdürrahim, s.225

³⁷ Fetava-i Feyziye s. 446, Fetava-i Abdürrahim, s. 231

³⁸ Neticetü'l-fetava s. 494

³⁹ Her iki durumda da kiranın tahakkuk etmeme sebebi, kira akdinin ya geçerli olmaması ya da hiç yapılmamış olmasıdır. Bu durumda kiracı ilgili gayrimenkulü gaspetmiş hükmünde kabul edilmektedir. Hanefi mezhebine göre gasıp, gaspettiği malın aynısını tazminle yükümlü olmakla birlikte menfaatini tazminle yükümlü değildir. Ancak Osmanlı uleması istismar edildiği için bu hükme bazı istisnalar getirmiştir. Buna göre; gasbedilen mal, vakıf ya da bir yetime aitse veya muaddün li'l-istiğlal (sahibi tarafından gelir elde etmek üzere elde tutulan mülk) ise bu malın menfaati tazmin ettirilir. Bu durumlarda tazmin işlemi ecr-i misille yaptırılır. Mecelle madde: 596

bi'l-istiğlal, bir tane bey bi'l-vefa ve bir tane de ferağ bi'l-vefa⁴⁰ işlemi tespit edilebildi.⁴¹

Gayrimenkullerden elde edilen gelirin, nakit paranın murabaha getirisinden daha düşük olması bu işlemlerin daha az tercih edilmesinde etkili olmuş olabilir. Gerçi bey bi'l-istiğlalde anlaşma gereği kira bedelini piyasa değerinden yüksek tutmak mümkündür. Böylece muamele-i şeriyye ile elde edilen gelir seviyesi yakalanabilir. Nitekim kira bedeli tespit edilen bey bi'l-istiğlal işleminde yıllık kira bedeli verilen kredinin % 15'ine tekabül etmektedir⁴² ki bu oran, muamele ile alınabilecek en yüksek murabaha oranıdır. Bu durum bey bi'l-istiğlalin bey bi'l-vefaya oranla daha yaygın olmasının sebebi olarak da düşünülebilir.⁴³

Yaygın olmama sebepleri arasında; gayrimenkulün tahliye edilerek karşı tarafa teslim edilip sonra kiraya tutulması şartı hasebiyle bey bi'l-istiğlalin muamele-i şeriyyeye nispeten pratik olmaması da sayılabilir. Borç verenlerin bey bi'l-istiğlal neticesinde kiraya verdikleri gayrimenkulde meydana gelecek hasardan sorumlu olmaları da borç verirken bu işlemi tercih etmemelerinde etkili olmuş olabilir. Aynı durum bey bi'l-vefa için de söz konusudur.

Bu şekilde satılan gayrimenkulün mülkiyeti konusunda problem çıkması da bu işlemlerin yaygın olmama sebepleri arasında zikredilebilir. İlgili davaların önemli bir kısmında bu tür problemlerin yaşandığı görülmektedir. Hatta satılan mülk geri alınmak istendiğinde istiğlalen satmışım şeklinde gerekçeler ileri sürülmektedir.⁴⁴ Bundan dolayı satış

⁴⁰ Devlet ve vakıf mallarının kullanma hakkı uhdesinde olan kişinin bu hakkını vefaen devretmesine ferağ bi'l-vefa denmektedir, Ömer Hilmi, Ahkamu'l-vakf, s. 126; Kayapınar, Beyu'l-vefa, s. 75

⁴¹ 1/604, 928, V1/78, V2/374, 6/715, S6/735, V8/322, 9/54, 223, 11/437, V11/254

⁴² 11/437

⁴³ Fetva kitaplarında yer alan bir çok ifadedden, ecr-i müsemmanın ecr-i misilden, yani istiğlal sözleşmesi esnasında belirlenen kira bedelinin piyasa rayicinden yüksek olduğu anlaşılmaktadır. (Fetava-i Feyziyye, s. 446; Fetava-i Abdürrahim, s. 229; Neticetü'l-fetava, s. 494) Bir diğer ifadeyle istiğlal sözleşmesi ile belirlenen kira, aynı mülkün vefaen devralınmasıyla elde edilecek gelirden fazladır.

⁴⁴ 7/1001

sözleşmelerinde genellikle bey bi'l-vefa mukabili olarak bey'i bât-i kati tabiri kullanılmaktadır.⁴⁵

İncelenen belgelerde kredi alıp vermeyi meslek edinen sarraf, murabahacı ve muameleciler arasında bey bi'l-vefa ya da bey bi'l-istiğlal usulleri ile kredi verene rastlanılmadı. Bu durum da bu usullerin cazip ve yaygın olmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak verilen kredi karşılığında bir gelir elde edebilmek için şekli bir formaliteden ibaret olan bu işlemlerden birinin mutlaka yapılması gerektiği söylenebilir. Bu formaliteleri yerine getiren kişi yıllık ortalama %15 gelir elde edebiliyordu. Getirmeyen kişi ise sadece anaparayı geri alabiliyordu. Osmanlı'nın, sergilediği bu tavizsiz tutumun, İslama bağlılığından ve ona aykırı hareket etmemeye gösterdiği özenden kaynaklandığı söylenebilir.

c. Murabaha Usulü

18. yüzyılda tüccar ve esnaf arasında vadeli satışların yaygın olduğu gözlemlenmektedir.⁴⁶ Bu şekilde esnaf ve tüccar bir bakıma kredi almış olmaktadır. Nitekim bu işleme günümüz iktisat literatüründe ticari kredi denildiği ancak bu işlemin, Osmanlı toplumunda karz olarak değil de vadeli satış olarak değerlendiriliyor olmasından hareketle çalışmanın dışında kalacağı belirtilmişti.

Ancak sarraf ve yeniçeri ocağı bezirganlarının tüccar ve esnafla olan bazı ilişkileri biraz farklılık arz etmektedir. Bu kimseler tüccar ve esnaftan vadeli olarak aldıkları malı, üzerine belli bir kâr koyarak yine vadeli olarak özellikle askeri zümreye satıyorlardı. Böylece belli mallara ihtiyaç duyduğu için kredi talebinde bulunan askeri zümrenin bu talebi, doğrudan malın satın alınarak teslim edilmesi şeklinde karşılanmış olmaktadır.

⁴⁵ 2/6, 3/48, 5/410, 9/1016, 10/905, 968

⁴⁶ T3/314, 13/397, 691, T15/2, 223

Bu işlem, bazı açılardan muamele-i şeriyye ile benzerlik arz etmektedir. Bu işlem neticesinde hasıl olan borç vade sonunda ödenmediği takdirde muamele-i şeriyyede olduğu gibi her yıl için devir işlemi yapılır⁴⁷ ve bu şekilde elde edilecek fazlalığa yine benzer şekilde murabaha denirdi.⁴⁸

Herhangi bir karz veya vadeli satışta farklılık arz etmekle birlikte muamele-i şeriyye veya bey bi'l-istiğlalde olduğu gibi bu işlem için kullanılan ayrı bir kavramla karşılaşılmadı. Diğerlerinden ayırt etmek ve farklılıklarına işaret etmek üzere bu işlem için ayrı bir isim kullanmanın faydalı olacağı düşünüldü. Bu çerçevede tezde bu işleme "murabaha usulü" denilecektir. Murabaha usulü isminin tercih edilmesinde, işlemin bugün özel finans kurumları tarafından uygulanan murabaha usulüyle benzerlik arz etmesi⁴⁹ etkili olmuştur.

2. Kredi Müddeti ve Murabaha Oranı

a. Kredi Müddeti

Muamele işlemleri genelde bir yıllık olup alınan paranın bir yıl sonra murabahayla birlikte iade edilmesi gerekirdi.⁵⁰ Ancak bir yıldan daha kısa vadeli kredi verildiği de oluyordu. Mesela bir davada 180 günlüğüne⁵¹, yine diğer bir davada altı aylığına⁵², bir başka davada ise birkaç günlüğüne⁵³ borç verildiği görülmektedir.

⁴⁷ T6/191, "..... alacakları olan akçeleri tahsil ve yahud senevi ribh-i fahiş zamm ile devir olunmak hususu". Ancak bu usuldeki devir işleminin ne şekilde yapıldığı, muamele-i şeriyye usulündeki devir işlemine benzer tarzda mı yoksa daha farklı bir şekilde mi yapıldığı hakkında bir bilgiye ulaşılamadı.

⁴⁸ T6/191; T15/545, "ocak bâzergânı sabık Baruh nâm yehûdinin iştira eylediği eşya semeninden tüccar taifesine sekiz yüz kese akçeye karib düyunu olmakla düyun-ı mezkur murabaha verilerek tediye olunmak"

⁴⁹ Özel finans kurumları tarafından kullanılan murabaha usulü de şöyledir: Bir mala ihtiyacı olan müşteri malın satın alınmasını finans kurumundan ister. Finans kurumu malı satın alıp müşteriyle anlaştıkları miktarda kâr koyarak müşteriye satar. Müşteri de malın parasını taksitle öder. Özsoy, Özel Finans Kurumları, s. 127

⁵⁰ Birçok belgede verilen kredi karşılığında ilk yıldan sonraki yıllarda murabaha alabilmek için devr-i şeri yapılması yani muamele işleminin her yıl için tekrar yapılması gerektiği ifade edilmektedir ki, bu durum muamele işleminin bir yıllık olduğunu göstermektedir. Aşağıda devr-i şeriyle ilgili olarak verilen dipnotlara bakılabilir.

⁵¹ T5/767

Birçok davada aradan uzun yıllar geçmesine rağmen aynı paranın talep edildiği, ileriki yıllar için murabaha talep edilmediği görülmektedir.⁵⁴ Zaten ödemenin gecikmesi genelde borçlunun ödeme imkanı bulamamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum da kredi işlemlerinin prensip olarak bir yıllık yapıldığını gösterir.

Şayet borçlu borcunu bir yıl sonra ödeyemezse karşılıklı anlaşma çerçevesinde aynı muamele işlemi tekrar yapılarak vade bir yıl daha uzatılırdı ki bu işleme devr-i şeri denirdi. Devr-i şeri yapılmaksızın ileriki yıllar için murabaha almak mümkün değildir. Mahkemeye intikal eden bir çok davada devr-i şeri yapılmadığı için sadece anaparanın alınabileceğine, ilgili seneler için murabaha tahakkukunun söz konusu olamayacağına hükmedildiği görülmektedir.⁵⁵

Bir davada ilgili borç için bazı senelerde devir işlemi yapılırken bazı senelerde yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu tür durumlarda Divan, devir yapılan seneler için murabaha alınabileceği, yapılmayan seneler için alınamayacağına hükmetmektedir.⁵⁶

Bazı davalarda borçlu tarafın ödeyemeyecek duruma düşmesi⁵⁷ veya mütegalibeden olduğu için ödemeye yanaşmaması⁵⁸ gibi nedenlerle alacağın beş-on sene geçmesine rağmen tahsil edilemediği görülmektedir. Mütegalibeden olan borçlu, yanaşmadığı için bu tür durumlarda devir işlemi gündeme bile gelmiyordu. Borçlunun

⁵² 9/223

⁵³ 10/869

⁵⁴ 1/979, 2/147, 3/30, 4/253, 942, 10/53, 12/123, 13/443, 632, 694

⁵⁵ 7/1132, " devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunan senelerde onu on bir buçuktan ziyade ve olunmayan senelerde murabaha namıyla alınan akçeleri asl-ı mala zamm ve takas.." ; 2/759, 3/30, 6/986, 7/1033, 8/598, 333, 1049, 10/715, 11/170, 553

⁵⁶ 12/761

⁵⁷ 7/825, 12/353, 13/397, T13/920

⁵⁸ 9/900, " mezburlar yeniçeri zümresinden ve muinleri olmak hasebiyle bir vechile mukavemet ve icra-yı hak mümkün olmayıp ..." ; 8/783, 9/724, 11/139

ödeyemeyecek duruma düşmesi halinde de borç murabahasız olarak erteleniyordu.⁵⁹

Sonuç olarak alacağını zamanın da tahsil edemeyen kimsenin ileriki yıllar için murabaha alma garantisinin olmadığı söylenebilir. Ancak şahıslar için söylenen bu durumun özellikle yenileri yetimlerinden alınan borçlar için geçerli olduğu söylenemez. Bir çok askerin savaşta şehit olması veya azledilmeleri hasebiyle alacaklarını tahsil edememiş olan ocak bezirganının bu alacakları için her sene murabaha alma imkanı da olmamasına rağmen diğer borçlarından farklı olarak yetim malıdır diye yenileri eytamından aldığı borçlara mukabil kendisinden murabaha alındığı görülmektedir.⁶⁰

Devr-i şeri konusunda önemli olan bir diğer husus da, işlemin anapara üzerinden yapılıyor olmasıdır. Yani önceki seneler için tahakkuk eden murabaha üzerine devir suretiyle yeniden murabaha tahakkuk ettirilmezdi. Bir diğer ifadeyle mürekkep murabaha söz konusu değildi. Bu durum belgelerde murabahanın murabahası şeklinde ifade edilmektedir.⁶¹ Karşılıklı olarak tarafların anlaşması durumunda normal olan her yıla ait murabahanın ödenmesi⁶² ve anapara üzerine yeniden devir işleminin yapılmasıydı. Ancak murabahanın dahi ödenememesi durumunda murabaha borcu sabit kalır ve yıllık murabaha miktarı devr-i şeri yapılan sene sayısı ile çarpılarak toplam murabaha miktarı hesaplanırdı.⁶³

Bir çok davada borçlunun, devr-i şeri olmaksızın alacaklısının kendisinden murabaha aldığı veya almak için baskı yaptığı şeklinde

⁵⁹ 8/662, "... dört sene hitamında yine bila ribh olmak üzere üç seneye dek taksit ile edayı deyn eylemelerine" ; 13/203, "... asl alacaklarını taksit-i mezkur üzre aldıktan sonra habbe-i vahide güzeşte ve gayri güne bir nesne talebiyle rencide olunmamak".

⁶⁰ 15/465, "... ocağı mezbura bazergân nasb olundukda eslafından kati vafır mebalîğ içün mal-ı eytamdır denilerek ve bazılarını mecburen murabaha verilerek deyn etdürmeleriyle ..."

⁶¹ Ş69/460/5

⁶² 5/983, 6/812

⁶³ 1/722, 3/1085, "... murabaha namıyla senevi yirmişer guruşdan dokuz senede yüz seksen guruş" ; Fetava-i Abdürrahim'de geçen iki ayrı fetvada da toplam murabaha miktarının bu şekilde hesaplandığı görülmektedir, s. 83-84

şikayette bulunduğu görülmektedir.⁶⁴ Muhtemelen borç verilirken yapılan anlaşmada yıllık murabaha oranı tespit edildiği için alacaklı bu durumun ileriki yıllar için de murabaha almaya yeterli olduğunu düşünmekte veya kendi gücüyle cebren murabaha alabileceğine inandığı için bu formalitenin yerine getirilmesini önemsemediğinden böyle bir yola baş vurmaktadır. Nitekim bu şekilde baskı yapanların, adamları olan güç sahibi kimseler olduğu görülmektedir. Hatta zorla devir yaptıranlarla bile karşılaşmaktadır.⁶⁵

İncelenen belgelerde bey bi'l-vefa işleminin ne kadar süreyle yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamadı. Ancak bey bi'l-istiğlal de tıpkı muamele-i şeriyye gibi bir yıllığına yapıldığı fetva kitaplarında yer alan ilgili ifadelerden anlaşılmaktadır. Bey bi'l-istiğlal akdi neticesinde kredi veren kişinin ilk yıldan sonraki yıllar için kira alabilmesi her yıl akdin yenilenmesine bağlıdır. Aksi taktirde ileriki yıllarda kira alma imkanı yoktur.⁶⁶

Ancak bey bi'l-istiğlal akdini iki ayrı akit olarak düşünüp ilk akdin yani alınan kredi karşılığı bir gayrimenkulün karşı tarafa devrinin herhangi bir süre tayini söz konusu olmaksızın yapıldığı; ikinci akdin yani devredilen gayrimenkulün kiralanmasının ise bir yıllığına yapıldığı varsayıp ileriki yıllarda yenilenmek zorunda olan da sadece bu ikinci akittir denilebilir. Bu durumda kredi müddeti belirsizdir, alanın geri ödeme imkanına kavuşacağı zamana kadardır. Aynı durum bey bi'l-vefa için de geçerlidir.

Hatta muamede-i şeriyye için de benzer bir durum söz konusu edilebilir. Kredi daha baştan ileriki yıllarda devir işlemi yapmak şartıyla daha uzun vadeli olarak alınmış olabilir.

⁶⁴ 10/715, "... mezbur bila devr-i şeri murabaha namıyla altmış gurusunu almış iken kani olmayıp tekrar asl mal ve murabaha talebiyle teaddiden hali olmadığın" ; 1/722, 2/759, 5/855, 7/1033, 11/553, 12/353, 13/687, 14/91, 15/37

⁶⁵ 2/410, "... Üzerlerine mebaliği merkumu onu on beş guraşa cebren ve kahren beher sene devr eder iken ...".

⁶⁶ Fetava-i Feyziyye, s. 446; Fetava-i Abdürrahim, s. 225; Neticetü'l-fetava, s. 494

b. Murabaha Oranı

Muamele-i şeriyeye ile elde edilen gelire kâr anlamında murabaha denirken bey bi'l-istiğlal ile elde edilen gelire ise kira anlamında icare denilmektedir. Dolayısıyla bey bi'l-istiğlal söz konusu olunca icare oranı ifadesi daha doğru olmaktadır. Bununla birlikte muamele işleminin çok daha yaygın olması ve bey bi'l-istiğlalin bu çalışmada ele alınan kreditorler tarafından kullanılmamış olması hasebiyle başlıkta sadece murabaha oranı ifadesi kullanıldı.

Ahkam defterlerinden 18. yüzyılın sonuna kadar murabaha oranının % 15 ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Taranan bir çok belgede % 15'in üzerinde murabaha alınamayacağı, bunun üzerinde alınan murabahanın anaparaya sayılacağı ifade edilmektedir.⁶⁷

17. yüzyılın sonlarında şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından verilen bir fetvada da % 15'ten ziyade murabaha talep edilemeyeceği bildirilmektedir.⁶⁸ Yine 1609 tarihli bir adaletnamede uygulanabilecek en yüksek murabaha oranının % 15 olduğu beyan edilmektedir.⁶⁹ Buradan hareketle uzun bir süre murabaha haddinin % 15'te tutulduğu söylenebilir.

Yıllık murabaha miktarı hesaplanırken sadece ana paranın esas alındığı, murabaha üzerine yeniden murabaha tahakkukunun söz konusu olmadığı devr-i şeriyle ilgili bölümde belirtilmişti.

Bey bi'l-vefada ise herhangi bir oran belirlenmesi söz konusu değildir. Kredi verenin kârı, devraldığı gayrimenkulden elde edeceği gelirdir ki yıldan yıla bile farklılık gösterecek bu gelir hakkında sadece tahminde bulunulabilir.

⁶⁷ 12/761, " devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunan senelerde onu on bir buçuktan ziyade ve devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunmayana senelerde murabaha namıyla alınan akçe asl-ı mala zamm ü takas " ; 5/707, 7/935, 1132, 8/598, 11/437, 12/353, 773, 13/349, V8/1029, 14/73,91

⁶⁸ Fetava-i Feyziye, s. 271

⁶⁹ İncalcık, Adaletnameler, s. 85

Bey bi'l-istiğlalde kredi verenin kârı, devraldığı gayrimenkulden alacağı kira bedeli olup karşılıklı anlaşma ile belirlenmektedir. Devletin bu konuda da bir üst sınır belirleyip belirlemediğine dair bir kayda rastlanmadı. Tespit edilebilen bey bi'l-istiğlal uygulamalarından sadece bir tanesinde kira bedeli belirtilmektedir.⁷⁰ Bu işlemde yıllık kira bedelinin verilen kredinin % 15'ine tekabül ettiği daha önce belirtilmişti. Bu oranın murabaha oranıyla paralellik arz etmesi dikkat çekmektedir.

⁷⁰ 11/437

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİÇERİ OCAĞI BEZİRGANLIĞI

A. Yeniçeri Ocağı Bezirganları: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri

Yeniçeri ocağı bezirganlığı görevinin ne zaman ve ne şekilde ihdas edildiğine dair bir bilgiye ulaşamadı. Ahkam defterlerinde ocak bezirganıyla ilgili ilk karşılan dava 1756 tarihli iken Uzunçarşılı'nın Müriüt-tevarih'ten naklettiği olaydan David isimli yahudinin 1736'da ocak bezirganı olduğu ve 1747'de idam edilinceye kadar bu makamda bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷¹ Yine Ahkam defterlerinde tespit edilen son belge 1806 tarihli iken Uzunçarşılı'nın yayınladığı⁷² bir vesikadan 1817 (Cemaziyelevvel 1232) tarihinde Yakovaçi isminde bir yahudinin ocak bezirganı olduğu görülmektedir.

Tespit edilen yeniçeri ocağı bezirganları ve görev süreleri şu şekilde sıralanabilir:

}1736 – 1747 ⁷³	David ⁷⁴
Nisan 1756	Levi ⁷⁵
Ocak 1759	Yako ⁷⁶
Şubat 1759	Levi ⁷⁷

⁷¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, Ankara: TTK, 1984, s.408.

⁷² Başbakanlık Osmanlı Arşivi Emiri tasnifi, no. 9758, yay. Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, s. 409-410.

⁷³ Küme işareti David'in hangi tarihten itibaren bu makamda olduğunun tespit edilemediğini, ancak 1736 tarihinde bu görevi yürüttüğü anlamına gelmektedir. İki tarih arasına tire konması bu yıllar arasında ocak bezirganlığı yaptığı anlamına gelir. Daha sonraki bazı tarihlerde olduğu gibi bir tek tarihin verilmesi, ilgili şahsın o tarihte bezirgan olduğunun tespit edildiği, ancak bu makama ne zaman tayin edildiği ve hangi tarihte kadar bu makamda kaldığının tespit edilemediği anlamına gelir.

⁷⁴ Uzunçarşılı, **Kapıkulu Ocakları**, s. 408.

⁷⁵ T 4/221

⁷⁶ T 5/126

Ağustos 1760	Yako ⁷⁸
} Kasım 1761 – Aralık 1782	Baruh ⁷⁹
Aralık 1782 – Mart 1788	İsak ⁸⁰ (Baruh'un kardeşi ve ortağı)
Mart 1788	Celbon ⁸¹
Ağustos 1798 – Aralık 1804	Baruh II ⁸²
Aralık 1804 – Eylül 1808	Celbon II ⁸³ (Baruh II'un oğlu)
Eylül 1808 – Ocak 1809	başyazıcı ⁸⁴
Ocak 1809	Baruh III ⁸⁵ (Celbon II'un oğlu)
Mart 1817	Yakovaçi ⁸⁶

Yukarıda da belirtildiği gibi 1736 tarihinde ocak bezirganı olan David'in 1747'de idam edildiği anlaşılmaktadır. 1756 tarihli belgede ocak bezirganı Levi'nin yaşlı olduğu için şehirde ata binebilmek üzere izin aldığı görülmektedir. III. Osman tarafından verilen bu iznin Şubat 1759'da III. Mustafa'dan tekrar alındığı belgede Levi'nin ocak bezirganı olduğu belirtiliyor. Halbuki bir ay önceki belgede ocak bezirganının ismi zikredilmese de 1760 tarihli belgeden o tarihte ocak bezirganının Yako olduğu anlaşıyor. Buradan hareketle Levi'nin ikinci kez izin aldığı tarihte azledilmiş, fakat bu durumun belirtilmesine gerek görülmemiş olabileceği

⁷⁷ T 5/181

⁷⁸ T 5/787

⁷⁹ T 6/191, T 8/559 (Mart 1769), 8/662 (Ekim 1774), 9/636

⁸⁰ 10/737

⁸¹ 11/865

⁸² 13/601, 664; karışıklığa sebebiyet vermemek için aynı isimli şahısların bu görevde bulunmuş olmaları durumunda birinciden sonra gelenler Roma rakamıyla numaralandırılmıştır.

⁸³ T 15/454, 15/465, 16/133, 16/148

⁸⁴ BOA dolap 2, sandık 68, Hatt-ı Hümayun no. 91, nak. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 409

⁸⁵ BOA, Emiri tasnifi no. 9758, yay. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 409-410

⁸⁶ BOA, Emiri tasnifi no. 9758, yay. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 409-410

düşünülebilir. Zira okunan belgelerden ocak bezirganlığı görevine bir tek kişinin atıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁷

1761 tarihli belgede ocak bezirganının ismi zikredilmeyip ocak bezirganları ve ortakları şeklinde çoğul bir ifade kullanılsa bile, bezirganlar ifadesiyle kastedilen kişilerin ocak bezirganı Baruh ve kardeşi olduğu 1769 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Baruh ocak bezirganlığını uhdesine alan kişi olmakla birlikte bu işi, gerek kendisinden sonra ocak bezirganı olacak olan kardeşi İsak gerekse de akrabaları olan sarraflarla birlikte yürütmektedir. Zira bu iş için aldığı borçlardan diğer ortaklarının da sorumlu olduğu görülmektedir. Zaten çok büyük bir mali güç gerektiren bu işin yapılması ancak güçlü sarrafların desteğiyle mümkün olabilirdi.

1782 tarihli belgeden Baruh'un öldüğü ve yerine kardeşi İsak'ın geçtiği, 1788 tarihli belgeden ise bu tarihte Celbon'un ocak bezirganı olduğu anlaşılmaktadır. Her iki belgede de bu şahısların, seleflerinden kalan borçların tecil edildiğine dair daha önce seleflerine verilen emr-i şerifin kendilerine de verilmesini istedikleri görülmektedir. Dolayısıyla ilgili tarihlerde bu göreve yeni geldikleri varsayılabilir.

1798'de ise yine Baruh ismiyle karşılaşılmaktadır. Baruh, İsak ve Celbon'un sırayla ocak bezirganlığı yaptıklarını tespit edebilmekle beraber, bu ikinci Baruh'un, Celbon'dan hemen sonra bezirgan olup olmadığı belli değildir. 1804'e gelindiğinde Baruh II'un yerine oğlu Celbon II'un geçtiği görülmektedir. Celbon II'dan sonra da oğlu Baruh III ocak bezirganı oluyor. Aslında bu görevin, çok büyük bir mali güç gerektiriyor olması ve bir sonra gelenin selefinin büyük miktarlardaki alacak ve

⁸⁷ Bu intibai uyandıran durumlar şöyle sıralanabilir; hemen her belgede ocak bezirganlığının çok önemli bir vazife olduğu, ocaklının bilimum ihtiyaçları için kredi alabilecekleri bir bezirganın mutlaka olması gerektiği, bu vazifeyi ifa eden şahsın maddeten zor durumda kalması halinde ocak işlerinin aksayacağı belirtilerek bu şahsa borçlarını ödeme konusunda başka kimseye tanınmayan kolaylıklar tanınması, ocak bezirganı öldükten sonra yerine bir başkasının tayin edilmesi, yeni gelen bezirganın seleflerinin tüm borçlarını uhdesine alması vs.

borçlarını üstlenmesi hasebiyle aynı ailede kalması ve ekseriya babadan oğula geçmesi gayet tabii gözükmetedir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Celbon II bazı suiistimalleri nedeniyle idam edilir ve bundan sonra ocağa gayrimüslim bir bezirganın tayin edilmemesine karar verilir. Artık bu vazifeyi başyazıcı üstlenecektir.⁸⁸ Fakat bu durum, ocaklının çeşitli ihtiyaçlarının krediyle giderilme imkanını önemli ölçüde ortadan kaldırdığı için yeniçeriler, kısa bir süre sonra Celbon II'un oğlu Baruh III'un ocak bezirganlığına tayinini istemiş ve istekleri yerine getirilmiştir.⁸⁹ Baruh III'un bu görevde ne kadar kaldığı bilinmemektedir. Ancak aynı belgeden Mart 1817 tarihinde Yakovaçi isimli yahudinin ocak bezirganı olduğu anlaşılmaktadır.

Celbon II'un oğluna babasının ismini vermesinden⁹⁰ ve 1760'larda alınan borcun 1806'lara gelindiğinde hala Celbon II tarafından ödenmeye çalışılmasından hareketle her ne kadar Celbon'un diğerleriyle akrabalık derecesi tespit edilememiş olsa da, 1761'den itibaren bezirganlığın aynı ailede olduğu düşünülebilir.

Şeni'nin verdiği bilgiye göre yeniçeri ocağının kaldırıldığı tarihte ocağın tüm ihtiyaçlarını temin eden kişi⁹¹ yahudi banker Bahor Carmona'dır. Ocak kaldırılınca Bahor boğdurulur ve malları hazineye devrolunur.⁹²

Timur, 1826'da yeniçeri ocağıyla beraber, onların mal ve para donanımında aracılık yapan güçlü yahudi ailelerin de nüfuzlarının kırıldığını, bazı ailelerin çöküşüne paralel olarak bu tarihten itibaren başka ailelerin ön plana çıktığını söylemektedir.⁹³ Bu çerçevede ocak bezirganlığını uhdesinde bulunduran ailenin de yeniçeri ocağının

⁸⁸ BOA dolap 2, sandık 68, Hatt-ı Hümayun no. 91, nak. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 409

⁸⁹ BOA; Emiri tasnifi no. 9758, yay. Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 409-410

⁹⁰ Babası Baruh da, 1961'de bezirgan olan Baruh'un torunu olabilir.

⁹¹ Şeni ocak bezirganı ifadesini kullanmasa da bunun kastedildiği anlaşılmaktadır, Camondolar, s. 18

⁹² Şeni, Camondolar, s. 18, eserde bu bilgilerle ilgili kaynak gösterilmemiştir.

kaldırılmasına paralel olarak çöken ailelerden biri olduğu düşünülebilir. Zira 1768'de başlayan Rus harbiyle birlikte büyük bir borç batağına girildiği ve 1806'ya gelindiğinde hala bu borcun ödenemediği görülmektedir.

Ocak bezirganlarının görevleri icabı Dersaadet'te ikamet ettikleri söylenebilir. Nitekim Kasım 1761 tarihli belgeden ocak bezirganı Baruh'un ortakları olan Meşbakoğlu Kanorta ve Menteşoğlu İsak isimli sarrafların Valide hanında odalarının olduğu görülmektedir.⁹⁴ Aslında ocak bezirganının Dersaadet'teki güçlü sarraflar arasından seçildiği de düşünülebilir.

Yukarıda ismi zikredilen ocak bezirganlarından Yako isimli bezirgan hariç diğer hepsinin hangi dine mensup olduğu ilgili belgede belirtilmektedir ki hepsinin yahudi olduğu görülmektedir. Diğer ocak bezirganları için; "ocak bazerganı nâm yahudi", "..... nam yahudi ocak bazerganı olup" gibi tabirler kullanılırken Yako için "yeniçeri ocağında bazergan olan Yako nam bazergan" denilmektedir. Dolayısıyla Yako'nun dini hakkında herhangi bir şey söylenememektedir.

Sonuç olarak Baruh'un ocak bezirganı olduğu Kasım 1761 tarihinden Eylül 1808'e kadar ocak bezirganlığını yahudi bir ailenin yürüttüğü söylenebilir. Eylül 1808'de ocak bezirganı Celbon II idam edilip artık ocağa gayrimüslimlerden bezirgan tayin edilmemesi ve bu vazifenin başyazıcı tarafından yürütülmesine dair emri şerif yazılmasına rağmen dört ay gibi kısa bir süre sonra Celbon II'un oğlu Baruh III'un ocak bezirganı tayin edilmesiyle aynı ailenin ocak bezirganlığını tekrar uhdesine aldığı görülmektedir.

B. Temel İşlevleri

Yeniçeri ocağı bezirganlığının temel işlevinin, yeniçeri ocağında görevli kimselerin gerek nakit para gerekse aynı mal ihtiyaçlarını tedarik

⁹³ Timur, Kamondolar, s. 35

⁹⁴ 6/191

edip onlara borç olarak verme olduğu anlaşılmaktadır. Ocak bezirganı, kendi sermayesi yanında muhtelif kurum ve şahıslardan belli oranda murabaha ödeyerek aldığı kredileri daha yüksek bir murabaha oranıyla yeniçerilere nakdi olarak kredi verdiği gibi onların aynı olarak ihtiyaç duydukları şeyleri de satın alıp yine üzerine belli bir oranda kar koyarak onlara veriyordu.⁹⁵

Gerek aynı olarak verdiği malların bedelleri gerekse ödünç verdiği nakit paralardan kaynaklanan alacakları, ilgili yeniçerinin maaşından belli oranda kesilerek taksitle kendisine ödenirdi. Hem ocak bezirganının ocaklıya verdiği krediler hem de bu kredilerin onların maaşlarından kesilerek ocak bezirganına ödenmesi yeniçeri ağası ve ilgili bazı subayların bilgisi dahilinde mümkün olabiliyordu.⁹⁶

Yeniçeriler bir vazifeyle görevlendirildiklerinde ya da savaşa çıkacakları zaman gerek görev icabı gerek şahsi giderleri için lazım olan para ve eşyayı ocak bezirganından ödünç alarak yola çıkarlardı. 1759 tarihli bir belgede sınırların muhafazası için görevlendirilen subay, çorbacı ve katiplerin ocak bezirganı Yako'ya borçlandıkları ve bu borcun kendi maaşlarından kesilerek bezirgana ödeneceği anlaşılmaktadır.⁹⁷

Bu durumda devlet, sınır boylarının muhafazası için görevlendirdiği kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere peşin ve yüklü miktarda bir harcama yapmamış olmaktadır. Askerlerin her türlü ihtiyaçları için gereken para ocak bezirganından peşin olarak alınmaktadır. Böylece hazineden ekstra bir harcama yapılmamakta, sadece belli miktardaki maaşlar ödenmeye devam edilmektedir. Diğer bir ifadeyle giderlerde bir dalgalanma söz konusu olmamaktadır.

⁹⁵ T8/559, "..... Dergah-ı muallam yeniçerileri ocağının sağır ve kebir ehl-i hizmet zabtânının ahz-ü îtalarına müteallık umur ve hususların ma tekaddemden berü sadakatle ru'yet temessükatla bi'l-murabaha nükud ve eşya istidane" ; T6/191, 9/636, 13/601

⁹⁶ T5/126, " iktiza eden akçeyi ağaların ve ocak zabitânının re'yu marifetleriyle bazergân-ı mesfurdan ahz ve umurlarına sarf verdiği akçeler serhadde memur olanların îradlarından başyazıcıların mümza defteri ve kapu mektubuyla mümkünü mertebe salyaneci çavuşlar yedleriyle eda ve teslim olunagelip ..."

⁹⁷ T5/126, 787

Bu uygulamayla Devlet aynı zamanda bürokrasiyi azaltmakta ve sınır boylarındaki görevli askerlerine maaş gönderme külfetinden kurtulmaktadır. Maaşın bir kısmının ocak bezirganına verildiği düşünülse bile, maaşın diğer kısmının İstanbul'dan ilgili yere gönderilmek yerine o bölgeden gelecek vergiden ödenmesi gibi bir durum da söz konusu olabilir.

Ocak bezirganları çok büyük sermaye gerektiren bu vazifeyi, tek başlarına uhdelere almakla birlikte özellikle sarraflık yapan ortaklarıyla beraber yürütmektedirler. Bunlar kendi sermayelerinin yanı sıra yeniçeri ortalarının vakıf paralarından, ocaklı eytamından, müslüman ve gayrimüslim tüccarlardan ve diğer reaya zümresinden kredi almaktadırlar.⁹⁸

1768 Rus harbi başlayınca çok yüksek miktarda kredi almak zorunda kalan ocak bezirganı ve ortakları, savaşın uzaması ve eskiden beri savaş müddetince ocaklıda olan alacaklarını tahsil etmeleri söz konusu olmadığından borçlarını ödeyemeyip tecil ederler. Bu durumda tekrar kredi alma imkanları kalmaz. Halbuki savaş sürmekte ve ocaklının kredi ihtiyacı devam etmektedir. İşte bu ortamda bizatihi devlet ocaklıya harçlıklarını verip ihtiyaçlarını gidermek üzere ocak bezirganına kredi verir.⁹⁹

Devletin askerlerin ihtiyacı olan parayı doğrudan onlara vermek yerine ocak bezirganına kredi olarak verip onun da askerlere kredi olarak vermesi şeklindeki bir yolu tercih etmesi dikkate şayandır. Ocak bezirganının bu parayı İstanbul'da cepheye yeni gönderilecek takviye birliklere mi vereceği ya da halen cephede savaşmakta olan askerlere mi göndereceği bilinmemektedir. Dolayısıyla devletin parayı cepheye

⁹⁸ T6/191; T8/559, "... Ocak bezirganı Baruh ve karındaşı ve akribasından İlyâ oğlu Kanorta ve Menteşoğlu İsak gerek ehl-i İslam tüccarından ve gerek bazan Dergah-ı muallam yeniçerileri ortaları emval-i mevkufelerinden ve ocaklı eytamı ve müstemen taifesi ve reaya zümresinden temessükatla bi'l-murabaha nükud ve eşya istidane ...".

ulaştırma külfetinden kurtulma gibi bir gaye güdüp gütmediği hakkında bir şey söylenememektedir.

Ocak bezirganı artık piyasadan kredi alamıyor olması hasebiyle devletin piyasadan kredi toplayıp bezirgana verdiği de düşünülebilir. Devlet garantisi karşısında diğer sarraf ve tüccarların da tekrar kredi vermeleri mümkündür. Savaş sonrası ocak bezirganının nakit sıkıntısı devam ettiği için devletin, bezirganın diğer borçlarını tecil ederken kendi alacağını tecil etmeyip önce kendi alacağını tamamının ödeneceğini ilan etmesi de devlet tarafından kredi olarak alınan bu paranın geri ödenmesine dair verilen sözü yerine getirme gayreti olarak değerlendirilebilir. Bu, devletin nakit sıkıntısı çektiği zaman kredi bulabilmesi açısından zorunludur.

Ancak devlet bu parayı ister kredi olarak alsın ister kendi kasasından versin, herhalükarda devletin ödemeyi doğrudan askere değil de ocak bezirganı aracılığıyla yapması önemlidir. Devletin savaş ve benzeri sebeplerle yenilerilere dağıtacağı yüksek miktarlardaki parayı, ileriki yıllarda geri alamama riskinin olması ve böyle bir riski göze alabilecek durumda olmaması da ocak bezirganının aracı kılınmasının sebeplerinden biri olabilir. Nitekim ocak bezirganının vefat eden subaylarda önemli miktarda parasının kaldığı görülmektedir.¹⁰⁰

Ocak bezirganının vazifesiyle ilgili olarak bazı belgelerde "dergah-ı muallam yeniçeri ocağının bî'l-cümle umurunu ru'yet ve idareye mahsus olan ocak bezirganı ..." ¹⁰¹ gibi genel ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu ifadelerdeki genelliğin, ihtiyaç duyulan her türlü aynı malın bezirgan tarafından satın alınarak tedarik edilmesi ve nakit kredi ihtiyacının karşılanması anlamında olduğu diğer belgelerden anlaşılmaktadır. "Dergah-ı muallam yeniçerileri ocağının sağır ve kebir

⁹⁹ 9/636; T8/559, "... ber vech-i istikraz ba fermanı âli bazergân-ı mesfura verilen mebalîği malumeden ... ocaklıya ala mekadiri him harçlıklarını îta ve levazımların ru'yet".

¹⁰⁰ 9/636, " sefer-i hümayunda şehit olan ağavat ve zabıtân zimmetlerinde kalan alacaklarından iki bin kiseyi mütecaviz mutazarrır olduğu ...".

ehl-i hizmet zabitanının ahz-ü italarına müteallık umuru hususların ¹⁰²
ifadesi örnek olarak zikredilebilir.

Sonuç olarak yeniçeri ocağı bezirganlığının, yeniçeri ocağında görevli ağa ve subayların her türlü kredi ihtiyacının karşılanması için ihdas edilmiş bir makam olduğu söylenebilir. Bu makama tayin edilen kişi, sarrafların sair kurum ve şahıslar için yaptığı hizmeti, yeniçeri ocağı için yapmaktadır.

Bu kimseye sarraf değil de bezirgan denilmesi çeşitli sebeplere dayanabilir. Daha önce sarraflık yapıyor olsa bile bu vazifeye tayin olunduğunda sadece bu mühim vazifeyi yerine getirmesi için sarraflık gediği kendisinden alınmış olabilir. Dolayısıyla bu gediğe sahip olmadığı için bir başka isimle isimlendirilmiş olabilir. Nitekim Genç Ali Paşaya sarraflık yapan Salamon isimli yahudi için paşanın sarrafı yerine paşanın bezirganı denilmektedir.¹⁰³ Muhtemelen Salamon'un da sarraf gediği olmadığı için böyle bir isimlendirilmeye gidilmiştir. Bezirgan kelimesinin ticaretle meşgul olan anlamının yanı sıra sarraflıkla meşgul olan anlamına da gelmesi¹⁰⁴, bu kelimenin tercih edilmesinde etkili olmuş olabilir.

C. Kredi Kaynakları

Yeniçeri ocağı bezirganı Baruh'un kardeşi İsak ile Kanorta ve Menteşoğlu İsak isimli sarraflarla ortak olduğu daha önce belirtilmişti.¹⁰⁵ Dolayısıyla ocak bezirganlığı vazifesi, her ne kadar bir kişinin uhdesine verilse de en azından bazı dönemlerde güçlerini birleştiren üç dört ortak tarafından yürütüldüğü söylenebilir.

İncelenen belgelerde bezirganlığın özellikle yeniçeri ortalarının vakıf paraları, ocaklı eytamı, müslüman tüccarlar ve müstemmen taifesinden kredi aldıkları ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra "reaya

¹⁰¹ 8/662, 9/636, 10/737

¹⁰² T8/559

¹⁰³ T1/1155

¹⁰⁴ Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani, "Bazergan"

¹⁰⁵ T6/191

zümresinden" şeklinde ifade edilen sıradan vatandaşlardan da kredi alındığı görülmektedir.¹⁰⁶

Yeniçeri ortalarının vakıf paralarından kastedilen; zengin yeniçerilerin vakfettikleri paralar ile ölen yeniçerilerin satılan eşyalarının bedelleri ve ulufe dağıtılırken alınan paraların toplandığı sandıktır. Bu sandığa orta sandığı yada kara sandık da denirdi. Ocakta her bölüğün ayrı bir sandığı vardı. Yeniçerilerin kendi sosyal güvenlikleri için oluşturdukları bu fonlar muamele-i şeriyye ile işletilip murabaha elde edilirdi.¹⁰⁷

Bu sandıklar bir yandan ocak mensuplarına doğrudan kredi verdikleri gibi ocak mensuplarına kredi vermek üzere yeniçeri ocağı bezirganına da kredi veriyordu. Bu sandıklardan ayrıca sair kurum ve şahıslar da kredi alıyordu. İncelenen belgelerde bu sandıklardan köy halkı, keşişhane, hristiyan din adamı ve sıradan vatandaşların kredi aldığı görülmektedir.¹⁰⁸

Sandıkların da tıpkı devlet gibi tüm fonlarını doğrudan ocak mensuplarına vermeyip niye ocak bezirganını aracı yaptığı merak konusudur. Muhtemelen sefere çıkan ocaklının şehit olması durumunda verdiği krediyi geri alamama riski bulunduğundan sermayelerini tamamen kaybetme endişesi sandıkları böyle bir yola itmiş olabilir. Ocak bezirganının sermayesinin bir kısmını bu şekilde kaybettiği ifade edilmişti.

Ayrıca ocak bezirganından kredi aldığı tespit edilen ocaklının tamamının rütbeli asker olmasına karşılık sandıklardan kredi aldığı tespit edilen her iki ocaklının da rütbesiz asker olması da dikkat çekmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ T5/126, T6/191, T8/559

¹⁰⁷ Tabakoğlu, Kalkınmanın Finansmanı II, s.50; Tabakoğlu, Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi, s. 61-62; Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Kara sandık"; Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 311-320

¹⁰⁸ V1/78, 2/136, S2/965, V3/57, 5/953, S6/735, V8/322, 12/96

¹⁰⁹ S2/965, S6/735

Ocak bezirganlarının bir diğer kredi kaynağı ocaklı eytamından murad, vefat eden yeniçerilerin geriye bıraktıkları yetim çocuklardır. Bunlara babalarından kalan mal nakit paraya çevrilerek işletilirdi. Çocuk yetişince de para elde edilen murabahalarla birlikte ona teslim edilirdi.¹¹⁰

Bir diğer kredi kaynağı ise müstemen taifesidir. Müstemen devlet tarafından Osmanlı topraklarında bulunmalarına izin verilen yabancı devlet tebasına verilen addır. Terim, özellikle Osmanlı topraklarında ticaret yapan yabancı tüccarlar için kullanılırdı.¹¹¹ Ocak bezirganının yabancı devlet tebası olan kimselerden kredi alması, yabancı sermayenin kredi yoluyla da ülkeye girmesi anlamını taşır.

Bir belgede ocak bezirganının, yeniçeri ortalarının vakıf paralarının yanı sıra diğer sarraflardan da kredi aldığı dile getirilmektedir.¹¹² Yani sarraflar da ocak bezirganının kredi kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca Mart 1788 tarihli belgeden ocak bezirganının Karaman Valisi Süleyman Paşaya olan borcunun Paşanın vefat etmesi üzerine devlete intikal ettiği anlaşılmaktadır.¹¹³ Dolayısıyla yüksek askeri zümreye mensup kimseler de ocak bezirganının kredi kaynakları arasında sayılabilir.

1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşının uzun sürmesi, bu süre zarfında ocaklıya verdiği kredileri geri alma imkanı olmayan ocak bezirganının sair kimselerden aldığı kredileri zamanında ödeyemediği, böylece yeni kredi alma imkanının olmadığı ortamda ocaklının kredi ihtiyacını karşılamak üzere devletin de ocak bezirganına yüklü miktarda kredi verdiği daha önce belirtilmişti.¹¹⁴

Yine 1806 tarihli belgeden dönemin ocak bezirganı Celbon II'un babası olup ondan önce bezirganlık yapan Baruh II'un devletten kredi

¹¹⁰ Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, s. 311-312

¹¹¹ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Müstemen"

¹¹² 8/662

¹¹³ 11/865

¹¹⁴ T8/559

aldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁵ Ancak bu kredinin 1787-1792 Osmanlı-Rus savaşı sırasında mı yoksa daha sonraki bir dönemde mi alındığı hakkında bir bilgi verilmemektedir. Netice itibariyle ocaklının kredi ihtiyacının yüksek olmasına rağmen ocak bezirganının zor durumda olup gereken krediyi temin edemediği dönemlerde devletin de ocak bezirganına kredi verdiği söylenebilir.

D. Kredi Arzı

Yukarıda da ifade edildiği gibi Yeniçeri ocağı bezirganı, ocağa mensup kişilerin ister bulunduğu makam gereği yapması gereken harcamalar için ister şahsi masrafları için olsun her türlü kredi ihtiyacını karşılamaktadır.

Ocak bezirganının ocaklıya kredi verdiğine dair açıklama bulunan ilk belge Ocak 1759 tarihli dir. Bu belgeye göre ocak bezirganı Yako, sınırların muhafazası için görevlendirilen zabitan¹¹⁶, katipler¹¹⁷ ve çorbacıların¹¹⁸ ihtiyaç duydukları krediyi verir.¹¹⁹ Bu kimselerin hepsinin rütbeli asker olduğu görülmektedir.

Kasım 1761 tarihli belgeden, ocak bezirganı Baruh ve ortaklarının vefat eden yeniçeri ocağı ağası İbrahim Paşa'da 480 kese (200.000 gurus), yine vefat eden zağarcıbaşılarda¹²⁰ 150 kese (62.500 gurus) ve vefat eden diğer subaylarda 400 keseden (166.667 gurus) ziyade akçe alacakları kaldığı anlaşılmaktadır.¹²¹ Bu belgede ocak bezirganından kredi

¹¹⁵ 16/148, ".... halik olan babası Baruh yehûdinin canib-i mîrîye olan malumu'l-mikdar düyunu".

¹¹⁶ Subaylar anlamına gelmektedir, Devellioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, "Zabitan"

¹¹⁷ Katipler ocağın büyük subaylarındandı, ocak teşrifatında sekbanbaşı ile kethüdanın arasında bulunurlardı, Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Katib-i Yeniçeriyân"

¹¹⁸ 31 bölüklü acemi ocağı ile Osmanlı ordusunun piyade askerini teşkil eden bölük subaylarının ünvanı, Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Çorbacı"

¹¹⁹ T5/126

¹²⁰ Yeniçeri ocağının 64. Ortasının kumandanına verilen addır. Kethüdan sonra ocağın en yüksek ağalarındandır, Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Zağarcıbaşı"

¹²¹ T6/191

alıp borçlu olarak vefat eden askerler zikredilmekte olup bunların da tamamının rütbeli olduğu görülmektedir.

Şubat 1769 tarihli belgede de ocak bezirganı Baruh'un öteden beri sadakatle ocağın küçük ve büyük subaylarının kredi ihtiyaçlarını karşıladığı ifade edilmektedir.¹²² Burada da ocak bezirganının kredi verdiği kişilerin en azından düşük rütbeli subaylar olduğu görülmektedir.

Nitekim Eylül 1777 tarihli belgede ocak bezirganı savaşta şehit olanlar hasebiyle gördüğü toplam zararı beyan ederken, "savaşta şehit olan ağa ve subaylar zimmetlerinde kalan alacaklarından dolayı" ifadesini kullanmaktadır. Buradan da sadece ağa ve subaylara yani rütbelilere kredi verdiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı devletinde askeri zümrenin, görevde olduğu süre zarfında rütbesinin yüksekliğiyle doğru orantılı olarak çok yüksek gelire sahip oldukları bilinmektedir. Ancak buna paralel olarak her biri bulunduğu makamın gereği olan harcamaları yapmak zorundaydı. Bir diğer ifadeyle gelirlerinin önemli bir kısmı, görev gereği maiyetlerinde bulunanlara yaptıkları transfer harcamalarına gidiyordu.¹²³ İncelenen belgelerde de şahsi giderlerin yanı sıra mansıb gereği yapılacak masraflar için ocak bezirganından kredi alındığı açıkça ifade edilmektedir.¹²⁴

Dolayısıyla savaş ya da sınırların muhafazası gibi sebeplerle sefere çıkma durumunda rütbesiz askerin kredi ihtiyacı söz konusu olmayacaktır. Buna mukabil rütbeli askerler rütbelerinin yüksekliğine paralel olarak artan oranda krediye ihtiyaç duyacaklardır. Bu durum ocak bezirganının vefat eden ocaklıdan alacaklarına dair yukarıda verilen rakamlarda açık bir şekilde görülmektedir. Yeniçeri ağasının 480 kese, zağarcıbaşının 150 kese, vefat eden sair subayların ise 400 kese kredi

¹²² T8/559

¹²³ Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 70

¹²⁴ T5/126; T5/787, "... memur oldukları mansıplarına ve kendi umurlarına iktiza eden akçeyi ...".

borcu vardır.¹²⁵ Sair subayların kaç kişi ve hangi rütbelerde oldukları belli değildir. Ancak aldıkları toplam kredi bile bir tek yeniçeri ağasının aldığı kredi kadar değildir.

Görüldüğü üzere rütbeli subayların aldığı krediler savaş, sınırların muhafazası ve benzeri vazifelerin yerine getirilmesi içindir. Devlet askeri harcamalarının en azından bir kısmını bu şekilde finanse etmektedir. Dolayısıyla ocak bezirganı tarafından verilen krediler bir bakıma devlete verilmiş kredi olarak kabul edilebilir. Ocak bezirganının yabancı devlet tebasından da kredi aldığı göz önünde bulundurularak devletin 18. yüzyılın ortalarından itibaren dolaylı da olsa dış borç aldığı söylenebilir. En azından 18. yüzyılın ikinci yarısında yapılan savaşların finansmanında yabancı sermayenin de kullanıldığı açıktır.

Ocak bezirganının kredi arzının savaş yıllarında kat kat artacağı aşikardır. Savaş devam ettiği sürece alacaklarını talep etmesi yasak olan bezirgan bu dönemde piyasadan sürekli kredi almak zorundaydı. 1768'de başlayan Osmanlı-Rus savaşının çetin geçmesi ve uzun sürmesi dönemin bezirganını zor duruma sokup artık piyasadan kredi alamaz duruma düşürür. Bu durumda ocaklının artan kredi ihtiyacını karşılayamayan bezirgana devletin kredi verdiği ifade edilmişti.¹²⁶

E. İşlem Hacimleri

İlgili belgelerde genellikle ocak bezirganının aldığı ya da verdiği kredi miktarı belirtilmeksizin belli kurum ve şahıslardan külliyetli miktarda kredi alındığı ve ocaklıya verildiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte bazı belgelerde yer alan rakamlar, ocak bezirganlığının kredi hacmine dair ipucu vermektedir.

Kasım 1761 tarihli belgede ocak bezirganı ve ortaklarının yeniçeri ortalarının vakıf malları, ocaklı eytamı, müslüman tüccar, müstemen taifesi ve reaya zümresine olan toplam borcunun 3.500 kese akçeye

¹²⁵ T6/191

¹²⁶ T8/559

(1.458.333 guruş, 175.000.000 akçe) ulaştığı belirtilmektedir.¹²⁷ Bu rakam bezirganlığın belli bir tarihteki toplam kredi borcunu ifade etmesi hasebiyle önem arz etmektedir. Ancak bu kredinin kısa bir zaman dilimi içerisinde mi yoksa uzun bir süreçte mi alındığı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görülmemektedir.

Ocak bezirganlığının bu tarihte verdiği kredi miktarının 3.500 kesenin üzerinde olduğu açıktır. Ancak bezirganlığın kendi sermayesinin ne miktarda olduğuna dair bir şey bilinmediği için, verdiği toplam kredinin 3.500 kesenin ne kadar üstünde olduğuna dair tahmin yapılamamaktadır. Aynı belgede bezirganlığının sadece vefat eden ağa ve subaylara verdiği toplam kredi miktarı verilmektedir ki bu rakam 1.030 (429.166 guruş, 51.500.000 akçe) kese akçedir.

Eylül 1777'de ocak bezirganlığının, 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında şehit olan ağa ve subaylar zimmetlerinde 2.000 (833.333 guruş) keseden fazla alacağının kaldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra hayatta kalanlarda da külliyetli miktarda alacağı olduğu belirtilmektedir.¹²⁸

Bu savaşın başlamasından yaklaşık bir yıl sonra ocak bezirganlığının borçlanabileceği son hadde kadar piyasaya borçlandığı, artık kredi alamaz hale gelince devletten de kredi aldığı ifade edilmişti. Buradan hareketle bezirganlığın bu yıllarda önemli bir savaşın olmadığı 1761 yılına oranla piyasaya daha fazla borçlandığı varsayılabilir.

1769 yılı başında devletten kredi alan bezirganlık, savaşın bittiği 1774 yılına kadar alacaklarını talep etme imkanı olmadığı için borçlarını da ödeyemiyor. Zaten kanun ve kaide-i ocak gereği aldığı kredileri geri ödemesi ağa ve subaylarda olan alacaklarını tahsile bağlıdır.¹²⁹ 1774'e gelindiğinde bezirgan henüz alacaklarını tahsil edemediği ve kısa vadede

¹²⁷ T6/191

¹²⁸ 9/636

tahsil etme imkanı da olmadığı için, divan; ocak bezirganının isteği üzerine piyasaya olan borçlarını dört sene sonra başlamak ve üç sene içinde ödemek şartıyla bila murabaha tecil eder.

Eylül 1777'de ise bezirgan, alacaklarını henüz tahsil edemediği için devlete olan borcu hariç diğer borçlarının yeniden tecil edilmesini istiyor. Buna göre senede yüz ellışer kese akçe olmak üzere devlete olan borcunu havaleten ödeyip bitirdikten sonra diğer borçlarını taksitle ödemeye başlamayı talep ediyor. Bu isteği de Divanda kabul ediliyor.¹³⁰

1788'e gelindiğinde bezirganlığın devlete hala 105.797 guruş borcu kaldığı ve bu borcu aynı şartlar altında ödemeye devam edeceği görülmektedir.¹³¹ Bezirganlığın devlete olan borcunu 1777'de ödemeye başladığı varsayılırsa 11 yılda 1.650 kese (687.500 guruş) ödendiği görülür. Buna 105.797 guruş da ilave edilirse bezirganlığın devletten aldığı toplam kredi miktarının 1.900 kese civarında olduğu ortaya çıkar. Bezirganlığın devlete olan borcunun en azından bir kısmını havaleten¹³² ödediği göz önünde bulundurulursa devlete olan borcunu 1777 yılından önce ödemeye başlamış olması da ihtimal dahilindedir. Bu durumda devletten alınan kredi 2.000 kesenin üzerinde de olabilir. Ancak bezirganlığın taahhüt ettiği yüz elli keseyi her yıl ödememiş olması ihtimalinden ötürü alınan kredinin daha az olması da mümkündür.

Yukarıda verilen rakamların ilgili yıllara ait devlet bütçesiyle karşılaştırılması, bezirganlığın işlem hacminin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Bezirganlığın piyasaya toplam borcunun 3.500 kese olduğu 1761 yılında (hicri 1175) devletin toplam geliri 14.514.288 guruştur.¹³³

¹²⁹ 8/662, "... istidane eylediği akçelerin ashabına reddü îtası kanun ve kaide-i ocak üzere etraf-ı serhaddatun ağavat ve zabitanında ve sairde olan alacaklarının tahsil ve ahzına mevkuf olup ...".

¹³⁰ 9/636

¹³¹ 11/865

¹³² Bezirganlık, devlete olan borcunun en azından bir kısmını alacağı olan ağa ve subaylara havale etmek suretiyle ödüyordu. Devletin de bu ağa ve subaylara borcu olduğu için takas yapıyordu.

¹³³ MAD 14.366, s. 149, nak Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 222

3.500 kese ise 1.458.000 guruş eder ki bu rakam devletin toplam gelirinin onda birine tekabül eder.

Bezirganlığın 1761 yılında verdiği kredi miktarının aldığı krediden daha fazla olduğu, yine 1768'de piyasadan alarak verdiği kredi miktarının 1761'den daha fazla olduğu ve bu yıl ayrıca devletten de yaklaşık 2.000 kese civarında kredi alıp ocaklıya verdiği göz önünde bulundurulursa, bezirganlığın 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı başladığında yeniçeri ağası ve ocağın diğer subaylarına verdiği toplam kredinin devletin aynı yıllardaki bir yıllık toplam gelirinin yaklaşık 1/5'ine tekabül ettiği düşünülebilir.¹³⁴

F. Savaş Yılları ve Ödemeler Dengesinin Bozulması

18. yüzyılın ilk yarısında yapılan savaşlar esnasında ocak bezirganlığının durumu hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ocak bezirganlığıyla ilgili olarak incelenen belgeler 18. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bu belgelerden, 1768-1774 Osmanlı-Rusya ve 1787-1792 Osmanlı-Rusya ve Almanya arasında meydana gelen savaşlar esnasında ocak bezirganlığının ödemeler dengesinin ne şekilde bozulduğu izlenebilmektedir.

Gerçi ocak bezirganlığının ödemeler dengesinde bozulma alametleri daha önce de görülmektedir. 1759 tarihli belgede ocak bezirganı, ocaklıya verdiği kredilerin normalde bu kimselerin maaşlarından kesilerek kendisine ödendiğini, vefat edenlerin maaşları borçlarına kafi gelmezse geriye bıraktıkları miraslarından tahsil edildiğini belirterek, birkaç seneden beri vefat edenlerin varislerinin kalan borcu ödemediklerini Divan-ı Hümayuna arz eder. Bu durumda aldığı kredileri zamanında ödeyemediğini, alacaklılarının paraları zayi olur korkusuyla artık kendisine borç vermeye yanaşmadıklarını, mevcut alacaklarını

¹³⁴ Bu yıllarda devlet gelirleri yaklaşık olarak aynı düzeyde seyrediyordu. 1761'de 14.514.288 guruş olan toplam gelir, 1785'te 14.742.715, 1786'da 14.555.683, 1788'de 13.254.500 guruştur. Çelik, 1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Gelir ve Giderleri, s. 79.

peşinen istediklerini beyan eder. Divan da ocak bezirganının ilgili alacaklarının ölenlerin mirasından tahsil edilmesi yönünde karar verir.¹³⁵

1761 tarihli belgede ise ocak bezirganı, ve ortaklarının piyasadan aldıkları kredinin 3500 kese akçeye ulaştığı ve alacaklılarının bu parayı tahsil etmek için sıkıştırdıkları görülmektedir. Bezirgan ve ortakları ise vefat eden ağa ve subaylarda 1.030 kese akçe alacakları kalması ve diğer bazı alacaklarını henüz tahsil edememiş olmaları hasebiyle borçlarını ödeyemediklerini, bu durumu öğrenen alacaklılarının tüm alacaklarını peşinen istediklerini, bu durumda yüksek oranda murabaha ile borçlarını ertelemeyi kabul ettiklerini, bunun sonucunda da yüksek miktarda borca gark olduklarını, şu anda görevlerinden azledilmiş olan subaylardaki alacaklarını hemen tahsil etme ya da yıllık yüksek miktarda murabaha ile devir yapma hususunun da imkan dahilinde olmadığını beyan edip kendilerine bir kısım borçlarını ödemeleri hususunda mühlet verilmesini istiyorlar. Şöyle ki; yeniçeri ortalarının vakıf paralarından ve ocaklı eytamından aldıkları borçları öteden beri ödeye geldikleri şekilde ödeyip buna mukabil diğer borçlarını üç sene sonra başlamak üzere yıllık sadece yüzde on murabaha ile üç senede ödemeyi istiyorlar ki bu istekleri Divanda kabul ediliyor.¹³⁶

Bu minval üzere 1768 Osmanlı-Rusya savaşına gelindiğinde ocak bezirganlığının ödemeler dengesi artık tamamen bozulacaktır. Şubat 1769 tarihli belgeye göre; ocak bezirganı ve ortakları savaş başlayınca muhtelif kurum ve şahıslardan murabaha ile borç alıyor ve anlaşmalarına göre borçlarını taksitle ödüyorlar. Ancak ocaklıda olan alacaklarının sefer müddetince talep edilmesinin imkansız olması hasebiyle borçlarının ödenmesi hususunda kendilerine mühlet verilmesini talep ediyorlar. Ayrıca yine ocaklıya kredi verilmek üzere devlet tarafından kendilerine verilen borç paradan alacaklarını tahsile çalışan tüccar taifesine engel olunmasını istiyorlar ve istekleri Divanda kabul ediliyor. Buna göre;

¹³⁵ T 5/126

¹³⁶ T 6/191

yeniçeri ortaları ve ocaklı eytamına olan borçları hariç diğer borçlarını sefer bittikten sonra dört sene taksitle ödeyecekler.¹³⁷

Savaşın bittiği 1774 yılına gelindiğinde yeniçeri ocağında görevli kul kethüdası, zağarcıbaşı, turnacıbaşı ve sair kimseler, ocak bezirganı ve ortaklarının aldıkları borçları geri ödeyebilmeleri sınır boylarındaki ağa ve subaylarda olan alacaklarını tahsil etmelerine bağlı olduğunu, sefer-i hümayunun altı yıl sürmesi sebebiyle alacaklarını bugüne kadar tahsil etme imkanlarının olmadığını, kendilerine bila murabaha borçlarının yeniden tecil edilmesi suretiyle yardım edilmediği taktirde ocağın kredi alma nizamının kesintiye uğrayacağını beyan edip bezirgan ve ortaklarının borçlarının bila murabaha dört sene ertelenmesi ve dört seneden sonra üç sene taksitle yine bila murabaha ödeme imkanının tanınmasını talep ediyorlar. Yeniçeri ağası tarafından ilam olunan bu talep Divanda da aynen kabul ediliyor.¹³⁸

Eylül 1777'de ise ocak bezirganı Baruh, daha önce borçlarının dört yıl tecil edildiğini, ancak savaşta şehit olan ağa ve subaylar zimmetlerinde kalan alacaklarından dolayı 2.000 keseden fazla zarar gördüğünü ve halen hayatta olan ocaklıdan külliyetli miktarda alacaklarının olduğunu, eski ve yeni borçlarını ödeyebilmelerinin alacaklarını tahsile bağlı olduğunu, bunun için de ocaklıya sınırlarda görev yaptıkları senelere ait maaşlarının dağıtılması gerektiğini ve borçlu olduğu kimseler tarafından sıkıştırılması halinde hem ocaklının işlerini göremeyeceğini hem de yeniçeri ortalarının vakıf paralarının ve yetimlere ait paraların zarar göreceğini bildirmektedir.

Bu şartlar altında Darbhane-i amireye olan borcunu havale ve taksitle senede yüz ellişer kese akçe vermek suretiyle ödeyip, bu borcu

¹³⁷ T 8/559

¹³⁸ 8/662

bu şekilde bitirdikten sonra diğer borçlarını taksitle ödemeye başlamayı talep ediyor. Bu isteği de Divanda kabul ediliyor.¹³⁹

Aralık 1782'ye gelindiğinde Baruh'un öldüğü ve yerine kardeşi İsak'ın ocak bezirganı olduğu ve abisinin alacak ve borçlarının kendisine intikal ettiği görülmektedir. İsak 1777'de borçların ödenmesi hususunda abisine tanınan kolaylığın kendisine de tanınmasını ve buna dair emr-i şerifin verilmesini istiyor. Divanda bu doğrultuda emr-i şerif yazılıyor. Yani İsak Darbhane-i amireye senede yüz ellışer kese akçe ödemeye devam edecek, bu borç bittikten sonra diğer borçları ödemeye başlayacak ve bu arada her hangi bir alacaklısı tarafından sıkıştırılmayacaktır.¹⁴⁰

Mart 1788'de görülen muhasebeye göre bu ana kadar ödenenlerin dışında hala Darbhane-i amireye 105.797 gurus ve vefat eden Karaman valisi Süleyman Paşa'ya olan borcundan havaleten 52.148 gurus olmak üzere toplam 4 yük 67.945 gurus borç vardır. Bu tarihte ocak bezirganlığı görevinde bulunan Celbon, selefinden devrolan borçları kabul edip Darbhane'ye olan borcu aynı şartlarda ödemeyi taahhüt ederek ödeme takvimine ilişkin aynı emr-i şerifin kendisine de verilmesini istiyor. Buna göre o da darbhaneye her yıl yüz elli kese akçe vermeye devam edecek ve akabinde önce yeniçeri ortalarına olan borcu ödeyecek. Burada diğer alacaklıların, talepte bulunabilmeleri için bir şart daha mevzu bahis; orduyu hümayunun seferden dönmesi.¹⁴¹ Zira 1787'de Osmanlı Devleti Kırım için Rusya'ya harb ilan ediyor ve 1792'ye kadar Rusya ve Almanya'yla savaşıyor.

1768'lerde Osmanlı – Rus savaşının başlamasıyla önce ehl-i İslam tüccarı, yeniçeri ortaları, ocaklı eytamı, müste'men taifesi ve reaya zümresinden kredi alan ve bunların yetmemesi üzerine devletten de kredi alan dönemin bezirganı Baruh'un sadece devlete olan borcunun dahi

¹³⁹ 9/636

¹⁴⁰ 10/737

¹⁴¹ 11/865

1788'de bitirilmediğini, hala devlete 157.945 gurus borcu olduğu görülmektedir.

Karşılaşılan bir sonraki dava Ağustos 1798 tarihli olup eski borçlardan bahsedilmemektedir. Bu tarihte Baruh II'un ocaklıya yolluk vermek için satın aldığı eşya bedelinden ötürü tüccarlara 800 kese akçeye yakın borçlandığı görülmektedir. Baruh II, bu borcunu on iki senede taksitle ödemek istiyor, aksi taktirde ocaklının ihtiyaçlarını karşılayamayacağını belirtiyor. Divan bu talebi de kabul ediyor.¹⁴²

Aralık 1804'te BaruhII'un öldüğü yerine oğlu CelbonII'un geçtiğini görülmektedir. O da babasına verilen emr-i şerif gereği babasından kalan borçları on iki senede bila murabaha taksitle ödemesi hususunda bizzat kendisine de emr-i şerif verilmesini istiyor.¹⁴³ Aynı ayın sonunda Celbon II'un divana tekrar müracaat ederek; ocak bezirganı olunca babasından ve babasının seleflerinden kalan yüklü borcun bir kısmına mecburen bir kısmına da yetim malıdır denilerek murabaha ödettirildiğini, böylece seleflerinin ve babasının ödediği toplam murabahanın anaparanın üç beş katını bulduğunu belirterek artık bundan sonra kendisinden murabaha talep edilmemesi ve borçları on iki senede bila murabaha taksitle ödemesi hususunda emr-i şerif yazılmasını istiyor. Bu talep de kabul ediliyor.¹⁴⁴

Eylül 1805 tarihli emr-i şeriften, ticari faaliyetlerde ciddi aksamalara sebebiyet verdiği gerekçesiyle artık borçların tecil ve taksitle ödenmesine dair hüküm verilmemesi ve bu hususta daha önce verilen hükümlerin iptal edilmesi için kadı ve naiblere hitaben bir ferman yayınlandığı anlaşılmaktadır. Ocak bezirganı bu fermanın kendisi için de uygulanması durumunda ocak nizamının bozulacağı, ocağın işlerinin mutlaka görülmesi gerektiği, bunun sair işlere kıyas edilemeyeceği gerekçeleriyle kendisine tanınan tecil ve taksitle ödeme imkanının devam etmesini istiyor. Divan daha önce yayınlanan fermanın hilafına ocak

¹⁴² 13/601,604

¹⁴³ T 15/454

¹⁴⁴ 15/465

bezirganın borçlarını bila murabaha on iki sene taksitle ödeyebileceğine hükmediyor.¹⁴⁵

Mart 1806 tarihli hükümde ise 1860'larda alınan borcun hala bitmediği ve ocak bezirganlığının devlete yeniden borçlandığı görülmektedir. Piyasaya olan borcunu ödeyemeyen bezirganlık bu süre zarfında piyasadan istediği krediyi alamayınca yeniden devlete borçlanmak zorunda kalmış olabilir. Bu tarihte devlete olan toplam borç 7 yük 26.152 gurus (183.652 gurus) olup bu borç yılda 50.000 gurus olmak üzere havaleten mahsup edilmek suretiyle ödenecektir. Bu borç bitmeden çok eski tarihlerden beri ertelenen borçlar dahil hiçbir ödeme yapılmayacaktır.¹⁴⁶

Görüldüğü üzere 1768'lerde Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla önce ehl-i İslam tüccarı, yeniçeri ortaları, ocaklı eytamı, müstemmen taifesi ve reaya zümresinden kredi alan ve bunların yetmemesi üzerine devlete de borçlanan bezirganlık, 1806'ya gelindiğinde piyasaya olan bu borcunu hala ödeyememiştir. Devletin toplam gelirinin yaklaşık 1/5'ine tekabül ettiği tahmin edilen bu borcun devlete olan borç hariç 1890'a kadar ödenmeye bile başlanmaması 1806'ya gelindiğinde de hala bitirilmemiş olması ve ancak dört sene sonra ödenmeye başlanılacak olmasının genel olarak tüm piyasayı ciddi şekilde etkilemiş olduğu düşünülebilir. Sarraflarla ilgili bölümde bu etki üzerinde durulacaktır.

¹⁴⁵ 16/133

¹⁴⁶ 16/148

İKİNCİ BÖLÜM

SARRAFLIK

A. Sarraflar: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri

Taranan belgelerde tespit edilen 69 sarrafın, bulundukları mahaller, isim, cinsiyet ve dinleri Ek 1’de liste halinde verildi.

Listede görüldüğü üzere sarrafların 67 tanesi gayrimüslim olup sadece iki tanesi müslümandır. Müslüman sarrafların isimleri Ahmed ve Murad’dır. Murad ismini Ermeni ve Rumların da kullanıyor olması¹⁴⁷ hasebiyle sarraf Murad’ın müslüman olup olmadığı hususunda tereddüt edilebilir. Ancak aynı davada attar Yusuf’un 15 kişiye borcu olup müslüman olmayanlar için zimmi ya da yahudi denildiği görülmektedir. Bu durumun Murad’ın müslüman olduğuna bir karine teşkil ettiği düşünülebilir.

Gayrimüslimler için çoğunlukla zimmi tabiri kullanılmakla beraber, yahudiler için hassaten yahudi tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde yahudi olduğu tespit edilen sarraf sayısı yedidir. Ayrıca dini hakkında açıklama bulunmayan iki sarrafın da yahudi olan ocak bezirganının akrabaları olmaları hasebiyle yahudi oldukları kabul edilebilir.¹⁴⁸ Diğer 58 zimmi arasında yahudi olup olmadığı hakkında bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

Bu 69 sarrafın 25 tanesinin Dersaadet’te, bir tanesinin ise Galata’da bulunduğu tespit edilebilmektedir. Diğerlerinin bulunduğu mahal hakkında ise her hangi bir kayıt yoktur.

¹⁴⁷ Şahiner’in yayınladığı 1714 tarihli belgedeki sarraflar arasında Artin veled-i Murad isimli Ermeni ve Yamandi Murad isimli Rum sarraf yer almaktadır, , MAD 1673 s. 186-188, Araks Şahiner, *The Sarrafs of İstanbul*, Boğaziçi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1995, s. 121,123.

¹⁴⁸ T6/191, T8/559

1760'lı yıllarda Dersaadet'teki gedikli sarraf sayısının yetmiş iki olduğu bilinmektedir.¹⁴⁹ Bu sarrafların Osmanlı esnaf sisteminin bir parçası olarak bir lonca etrafında gedik usulü muvacehesinde teşkilatlandıkları anlaşılmaktadır. Sarraf gediği olarak kabul edilen aletleri; kantar, mizan, pištahta¹⁵⁰ ve akçe tahtasıdır.¹⁵¹ Bu aletlerin satılması sarraf gediğinin satılması anlamına gelmektedir.¹⁵² Öldükleri zaman bu aletler varislerine intikal ediyordu.¹⁵³ Nitekim sarraf babanın vefatından sonra sarraflık mesleğini oğulun sürdürdüğüne dair örneklerle karşılaşılmaktadır.¹⁵⁴

Sarraflık gediği Dersadette 72 kişide olmakla birlikte, bunların dışında sarraflık yapan kimseler de vardı. Bunların faaliyetleri de devletin kontrolünde olup isimleri başmuhasebede kayıtlıdır. 1760 tarihinde gedikli sarraflarla birlikte toplam 137 kişi sarraflık yapmaktadır.¹⁵⁵ Yani sarraflık yapan diğer kişilerin toplamı 65'tir. Bunların dışında birisinin sarraflık yapması yasaktır.¹⁵⁶

Bu 65 kişinin önemli bir kısmı sarraflara ortak olmak suretiyle sarraflık yapmaktadır. Taranan bir çok belgede bu durumla karşılaşılmaktadır.¹⁵⁷ Hatta bazı sarrafların birden fazla ortağı olduğu da görülmektedir.¹⁵⁸ Yeniçeri ocağı bezirganı ve kardeşinin iki sarrafla ortak oldukları¹⁵⁹ da daha önce belirtilmişti.

Sarrafların ortaklarıyla olan ilişkileri, ortaklık hisseleri, sermaye oranları vb. konularda bir bilgiye ulaşılamadı. Sarraflık gediği alabilmek için belli bir malî güce ulaşma lüzumu, malî gücü bu seviyenin altında

¹⁴⁹ Ahmet Refik, İstanbul Hayatı, s. 193; Şahiner, The Sarrafs of İstanbul s. 125

¹⁵⁰ Üzerinde para sayılan kenarları ve üstü düz tahtanın adı, Pakalın, "Pištahta"

¹⁵¹ E5/138, Sevgen, Sarraflar, s. 54, sy. 24

¹⁵² Sevgen, Sarraflar, s. 54, sy. 24

¹⁵³ V13/955

¹⁵⁴ S1/981, V9/727

¹⁵⁵ Ahmet Refik, İstanbul Hayatı, s. 193

¹⁵⁶ MAD 9979, s. 185, yay. Şahiner, The Sarrafs of İstanbul s. 79

¹⁵⁷ 8/763, 10/199, 14/16, 123, 15/169, 335, 461, 16/246, M258/106/1, M280/5/2, M285/49/2

¹⁵⁸ 14/16, 15/335, 16/246

olanları bir sarrafla ortak olmak suretiyle bu işi yapmaya sevketmiş olabilir. Bu durumda sarraf gediği sahibinin, sermayesinin de kar oranının da daha yüksek olacağı düşünülebilir.

Taranan belgelerde özellikle bezirgan olarak isimlendirilip aslında kreditörlük yapan kişiler de dikkat çekmektedir. Yeniçeri ocağı bezirganlığının temel işlevi başlığı altında da dile getirildiği gibi bezirgan kelimesinin, ticaretle meşgul olan anlamının yanı sıra sarraflıkla meşgul olan anlamına da gelmesi, bu kelimenin kullanılmasında etkili olmuş olabilir.

Bir davada Genç Ali Paşanın bazı işlerini görmek üzere bezirganı Salamon isimli yahudiden 10.000 gurus kredi aldığı görülmektedir.¹⁶⁰ Yine bir başka davada Angeli Mahari isimli zimmi bezirganın külliyetli miktarda kredi alıp verdiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹ Dikkat çeken bir diğer davada ise Fas hakimi Molla İsmail'in bezirganbaşısı, Alazâr isimli bir yahudidir.¹⁶² Bu ve benzeri kimselerin alıp verdikleri krediler sarraflarla ilgili olarak bundan sonra verilecek istatistiki bilgilere dahil edilmeyecektir.

B. Temel İşlevleri

1. Kreditörlük

Sarrafların en temel işlevinin, çeşitli kurum ve şahıslardan aldıkları kredileri yine çeşitli kurum ve şahıslara plase etmek olduğu söylenebilir. Sarrafların topladıkları fonları doğrudan kredi verme suretiyle işlettikleri gibi çeşitli aracılıklarla da işletmelerinden ötürü "kredi vermek" yerine "plase etmek" tabiri kullanılmıştır.

Sarrafların finansman sağladığı kurum ve şahıslar arasında en önemli olanı devlet maliyesi idi.¹⁶³ Devletin gelirlerinin giderlerini

¹⁵⁹ T6/191

¹⁶⁰ T1/1155

¹⁶¹ 13/203

¹⁶² S1/575

¹⁶³ Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 76

karşılamaya yetmediği 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sarrafların bu fonksiyonu daha da fazla önem kazandı. Özellikle savaş yıllarında devletin sarraflardan doğrudan kredi aldığı görülmektedir.¹⁶⁴

Taranan belgelerde tespit edilen, sarrafların kredi aldıkları kurum ve şahıslar "kredi kaynakları", kredi verdikleri kurum ve şahıslar ise "kredi arzı" başlığı altında ele alınacaktır.

Aşağıda ele alınacak sarrafların diğer işlevlerinin hemen her biri kreditörlük faaliyetinin bir uzantısı, bir nevi olması hasebiyle konuyla ilgili detay bilgiye ilgili bölümlerde yer verilecektir.

2. Emanet Usulünde Sarraflık

Devletin gelir kaynağı olan mukataaların işletilmesinde kullanılan yöntemlerden biri de emanettir. Emanet, mukataanın devletin tayin ettiği emin denilen memur tarafından işletilmesidir. Özellikle maden, gümrük ve darphane gibi devlet tarafından işletilmesi gereken mukataalar emanet usulüyle işletiliyordu.¹⁶⁵

Bu şekilde işletilen mukataalardan birinin işletilmesini uhdesine alan eminin maiyetinde devlet tarafından tayin edilen sarraf görev yapardı. Her bir mukataaya sarraf atanması zorunluydu.¹⁶⁶ Mukataaya sarraf atanması, ilgili mukataa emininin teklifi, darphane nazırının onayı ve padişahın beratıyla gerçekleşiyordu.¹⁶⁷ Buradaki sarraflık kelimenin tam anlamıyla belli vazifeleri olan devlet memurluğuydu.

Nitekim 1842 yılında madenlerin yönetim tarzında yapılan değişiklikler sonucu madenlerdeki sarraflık vazifesinin kaldırılmasıyla

¹⁶⁴ Hatt-ı Hümayun no 16102, yay. Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s. 338-339

¹⁶⁵ Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s. 186

¹⁶⁶ Anhegger, Beitrage zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich, s. 12

¹⁶⁷ Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, s. 90

görevine son verilen bir maden sarraflı emekliye sevk edilmiş ve kendisine 1.500 gurus maaş bağlanmıştır.¹⁶⁸

Maden sarrafları, madenlerde görevli ustalara gerek şahsi ihtiyaçları gerek üretim sürecinde lazım olan sermayeyi veriyorlardı. Bu ustalar da maden üretiminden elde ettikleri gelirle borçlarını ödüyorlardı.¹⁶⁹ Madenlerde altın ve gümüş üretiminin bol olması için gayret göstermek, bir yere gönderilecek parayı nakletmek gibi işler de bu sarrafların vazifelerindendi.¹⁷⁰ Böylece herhangi bir mukataada özellikle nakit para eksikliğinden ötürü üretimde aksama ya da azalma söz konusu olmuyordu.

3. İltizam ve Malikane Sistemlerinde Sarraflık

İltizam, "devletin, genellikle belirli bir mekanla sınırlı kanuni ve/veya şerî vergi unsurlarından oluşan bir demeti ifade eden mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayede ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre için kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir"¹⁷¹, şeklinde tanımlanmaktadır.

İltizam sisteminde bedelin bir kısmının peşin ödenmesi sarrafların önemini arttırmış ve zamanla iltizam sektörüne hakim olmaya başlamışlardır.¹⁷² Bu sistemde vergilendirme hakkı genellikle bir ila üç yıl arasında değişen bir zaman dilimi için devredilirdi. Üstelik bu süre zarfında daha yüksek bir teklif veren olursa hazine sözleşmeyi değiştirme hakkına sahipti. Mültezimlerin sık sık değişimleri, onları kısa sürede mümkün olduğu kadar kâr sağlamak uğruna vergi kaynağını tahrip etmeye sevk ediyordu. Bu durumu ortadan kaldırmak için 1695'te

¹⁶⁸ İr. Mec. Val. 903, nak. Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, s. 92

¹⁶⁹ Yüksel, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, s. XXVII

¹⁷⁰ Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, s. 90

¹⁷¹ Genç, İltizam, s. 154

¹⁷² Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 102

yayınlanan bir fermanla malikane sistemine geçildi. Buna göre mukataalar artık kayd-ı hayat şartıyla devredilecekti.¹⁷³

Kayd-ı hayat şartıyla bir mukataanın vergilendirme hakkını uhdesine alan malikanecinin; mukataasının olduğu bölgede kalarak, vergi kaynağının verimini arttırmak için uzun vadeli yatırımlar yapması, üretimin artması için elinden gelen gayreti göstermesi, vergileri bizzat tahsil etmesi bekleniyordu. Ancak beklenildiği gibi olmayıp bilakis malikaneci, İstanbul'da oturan ve malikanesini iltizamla bir başkasına devreden rantiyeci bir kimlik kazandı.¹⁷⁴

Malikane sisteminde vergilendirme hakkı kayd-ı hayat şartıyla alındığı için peşin olarak ödenen meblağ iltizama oranla çok daha büyüktü. Bu durum sarrafların önemini daha da arttırıyordu. Üstelik sarraflar malikanecinin devlete ödediği peşin meblağı yatırdıkları gibi malikanecinin mukataayı devredeceği mültezimin malikaneciye ödeyeceği peşini de yatırıyorlardı.¹⁷⁵ Hatta malikaneci adına mültezimleri buluyor, mültezimin malikaneciye teslim edeceği parayı malikaneci adına teslim alıyor ve yine onun adına devlete yıllık ödemeleri yapıyorlardı.¹⁷⁶

Aynı zamanda gerek mültezimin gerek malikanecinin kefil olmaları hasebiyle ödeme zamanı gelen yıllık taksitleri de devlet doğrudan sarraftan alırdı.¹⁷⁷ Böylece devlet gelirlerinde herhangi bir aksama, gecikme söz konusu olmuyordu. Sistemin devlet açısından aksamadan yürümesi, devletin istediği miktarda peşinat alabilmesi sarraflar sayesinde mümkün olabiliyordu. Sarraflara tanınan ayrıcalıklar herhalde bundan kaynaklanmaktadır.

Devletin yanı sıra vakıfların da özellikle arazilerini iltizam usulüyle işlettikleri görülmektedir. Nakit sıkıntısı çeken vakıflar da mukataalarını

¹⁷³ Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 105

¹⁷⁴ Genç, Devlet ve Ekonomi, s. 105, 111; Genç, İltizam, s. 155

¹⁷⁵ Çizakça, İş Ortaklıkları Tarihi, s. 147

¹⁷⁶ 14/114, "..... sarrafı olmağa ber vechi malikane mutasarrıf olduğu mukataası bedel-i iltizamlarından sarrafı mersumun kabzeylettiği mebalığın hesabını..." ; S1/981, 8/1215

¹⁷⁷ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Hazine Sarrafları"

bir sonraki yıl için iltizama verme ve bir sonraki yılın iltizam gelirlerini tahsil etme hakkını sarraflara devretmek suretiyle onlardan nakit para alıyorlardı.¹⁷⁸

Devlet mukataalarını doğrudan sarraflara değil mültezim ya da malikanecilere devrederken vakıfların doğrudan sarraflara devrettiği görülmektedir. 18. yüzyıl söz konusu olduğunda devletin mukataa gelirlerinden malikaneci, sarraf ve mültezim pay alırken, vakıfların mukataa gelirlerinden sarraf ve mültezim pay almaktadır. Ancak malikanecilerin üst düzey askeri zümreden oldukları göz önünde bulundurulursa, onların elde ettikleri bu gelirler bulundukları makam gereği yapacağı masraflara gideceğinden devletin bu açıdan zararlı olduğu söylenemez.

4. Yüksek Askeri Zümre Sarraflığı

Yüksek askeri zümreye mensup kişilerin birer sarrafı olur ve alacak verecekleriyle bu sarraflar ilgilenirdi.¹⁷⁹ Bir önceki başlıkta ifade edildiği gibi iltizam ve malikane işlerine giren askeri zümrenin devlete olan ödemelerini yapar ve mültezimlerden alacaklarını tahsil ederlerdi.

Askeri zümrenin mali sistemin dışında da kredi ihtiyacını sarrafları karşılardı. Özellikle yüksek rütbeli askeri zümre, bulundukları makamın gereği olan devlet işlerini bizzat kendi gelirleriyle ifa ediyorlardı. Savaş gibi kısa sürede yüksek meblağlar gerektiren durumlarda başvurdıkları kredi kaynağı sarraflarıydı. Yeniçeri ocağı bezirganlığı bölümünde bu konuya değinilmişti. Askeri zümrenin bu tür devlet hizmeti için aldıkları

¹⁷⁸ V13/611; Belin, Türkiye İktisadi Tarihi, s.263

¹⁷⁹ S1/981, "... sarrafı mersumun bi'l-vekele makbuzatı otuz bir bin beş yüz guruşa baliğ olmağla mehuz ve makbuzu ve emriyle bazı mahallere merfu'ı vech-i şeri ve hisab-ı kati ile hisab olundukda ..." ; Toprak, Osmanlı Devletinde Para ve Bankacılık, s. 760; Bağış, Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, s. 33

krediler vefat ettikleri zaman terekelerinden ödenmezdi.¹⁸⁰ Sadece şahsi masrafları için aldıkları krediler terekelerinden ödeniyordu.¹⁸¹

Bir göreve atandıkları zaman, ilgili yere ulaşınca kadar yapılacak sefer masrafları, askeri zümrenin krediye ihtiyaç duyduğu bir başka durumdur. Sefer masrafları için yola çıkmadan önce sarraflarından kredi alırlardı.¹⁸²

Yine bir makama atandıklarında ödemeleri gereken "avaid ve caize" ile bulundukları makam için yıllık ödemeleri gereken caizeler de askeri zümrenin kredi alma sebepleri arasında sayılabilir. Özellikle kısa süre içerisinde üst makamlara yükselenler, daha fazla krediye ihtiyaç duyuyorlardı. Bir paşanın kethüdası iken beylerbeyi rütbesiyle Adana valiliğine, kısa süre sonra da vezirlik rütbesiyle Cidde, Habeş valiliği ve Medine-i Münevvere muhafızlığına tayin edilen Salih Paşanın avaid ve caizeler için sarrafindan önemli miktarda kredi aldığı görülmektedir.¹⁸³

Bunların yanı sıra askeri zümrenin şahsi masrafları için ihtiyaç duydukları krediyi de sarrafları karşılardı. Yapacakları her türlü ödeme için sarraflarına yazılı emir göndermeleri yeterliydi.¹⁸⁴

Askeri zümre gerektiğinde kredi aldıkları gibi ellerinde bulunan ihtiyaç fazlası paralarını da sarraflarına teslim ederlerdi. İstanbul dışında bulunanlar İstanbul'daki sarraflarla olan ilişkilerini kapıkethüdaları vasıtasıyla yürütürdü. Kapıkethüdaları gereken harcamaları onlar adına sarraflarından kredi alarak yaparlardı.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Muhtemelen bu tür borçları devlet ödüyordu.

¹⁸¹ T5/126, " müteveffanın mansıbı deyninden mâada baki düyunu şeran isbat ve terekesinden ahz ve ihkak-ı hak olunup ..."

¹⁸² 14/87, " Hazergrad naibi Mehmed Emin Efendi kaza-i mezbur naibine giderken ru'yeti muhasebe eylediklerinde harc-ı râh için dört yüz guruş bir kita tahvil alacak hakkı".

¹⁸³ Topk. Mü. Arş. E. 2820, 5. Belge, yay. Sevgen, Sarraflar, sy. 24, s.55-56

¹⁸⁴ S1/981, T1/1155, T5/126, 2/648, 14/114; Sevgen, Sarraflar, sy. 24, s. 55

¹⁸⁵ 2/648, " mezbur hacı İbrahim tarih-i mezkurda Midilli'ye gider oldukça damad-ı mezbur diğer hacı İbrahim için Asitane'de kapu kethüdam olup cemi umurumu görmeye tarafımdan vekilim olmağla vekaletine binaen umuruma sarf etmek için gerü ahz murad eylediği akçenin mikdarını müşir tahvil temessükü alıp yine kendiye

Herhangi bir kimsenin bir sarraf edinmemesi durumunda hazine ve devlet hiçbir sarrafı zorlayamazdı.¹⁸⁶ Dolayısıyla askeri zümre sarraflarla iyi geçinmek, taahhütlerini yerine getirmek zorundaydı.

5. Gayrimenkul Alım-Satımı

Sarrafların yatırım sahaları arasında gayrimenkul de vardı.¹⁸⁷ Bu işi kar amacıyla yaptıkları düşünüldüğünde, nakit paraya sıkışıp gayrimenkulünü piyasa fiyatının altında peşin olarak satmak isteyenlere müşteri oldukları varsayılabilir. Bazen de alacaklarını ödeyemeyen şahıslardan alacaklarına mukabil belli bir gayrimenkulü aldıkları görülmektedir.¹⁸⁸

Borcu terekesinden fazla olarak vefat edenlerin malları kadı tarafından tayin edilen vasilerce açık artırma ile satılıp para alacaklılara alacakları nispetinde dağıtılırdı. Sarraflar bu tür açık artırmalarda da müşteri olarak yer almaktadır.¹⁸⁹

Bu dönemde içme suyu hakkı satın almak yüksek bir meblağ ödenmesi gereken önemli bir işti.¹⁹⁰ Ölenlerin varisleri ya da borçlu olan kişiler içme suyu haklarının en azından bir kısmını satıyorlardı. Bunların da müşterileri arasında sarrafları görüyoruz.¹⁹¹

Devlet yerleşimi kontrol altında tutmak için gayrimüslimlerin ev, arsa gibi gayrimenkul alımlarını denetime tabi tuttuğu gibi içme suyu hakkı alımlarını da denetlemektedir.¹⁹² Dolayısıyla gayrimüslimlerin en azından belli bölgelerde ev, arsa, içme suyu hakkı alımları yasaktır. Buna

teslim ile ve ber vech-i muharrer hıfzolunan akçe kifayet etmez ise damadım mezbura iktiza eylediği mikdar akçe bana rücu şartıyla malından ver diyü bana emr etmeğle..."

¹⁸⁶ MAD 8151, yay. Şahiner, The Sarrafs of İstanbul, s. 82

¹⁸⁷ M258/106/1, 280/5/2; Sevgen, Sarraflar, sy. 24, s. 56

¹⁸⁸ M258/108/1, M258/14/1

¹⁸⁹ M280/5/2, M280/3/1

¹⁹⁰ Bu durum, şehre içme suyu getirmenin çok büyük masraf gerektiriyor olmasından kaynaklanabileceği gibi, artan şehir nüfusunu kontrol amacıyla devletin takip ettiği siyasetten de kaynaklanabilir.

¹⁹¹ M258/14/1, M280/3/1, M280/36/1, M280/61/1, M285/49/2

¹⁹² Çelik, "Su Hukuku ve Teşkilatı", s. 64

rağmen sarraflar bu bölgelerde müslüman birisine satmak şartıyla gayrimenkul satın almaktadırlar. Sarrafların satın aldığı tespit edilen gayrimenkul ve içme suyu haklarının tamamında müslüman birisine satma şartının olduğu görülmektedir. Bu şart sarrafların bu işi sadece kar amaçlı olarak yaptıklarını da ortaya koymaktadır.¹⁹³

6. Kefalet

Yukarıda iltizamla ilgili verilen tanımda devletin belli bir vergi birimini güvenilir bir kefaletle devrettiği ifade edilmişti. Emanet sisteminde mukataa emini maiyetinde sarraf bulundurmak mecburiyetinde olduğu gibi emaneti uhdesine alırken de İstanbul'da bir sarrafı kefil göstermek zorundaydı.¹⁹⁴ İltizam sisteminde mültezim, malikane sisteminde ise malikaneci, mukataayı uhdesine alırken yine güvenilir bir sarrafı kefil göstermek durumundaydılar.¹⁹⁵

Bu kefalet tam bir sorumluluk anlamı taşıyordu ki, devlet yıllık ödeme zamanı gelince doğrudan sarraftan tahsilat yapmaktaydı.¹⁹⁶

7. Para Değiştirme

Çok çeşitli paranın tedavülde olduğu Osmanlı toplumunda bu paraların birbiriyle değiştirilmesini de sarraflar yapıyordu.

Bu dönemde Macar, yaldız, zencirli Mısır, zer-i mahbub, fındık, İstanbul zencirlisi, Mısır tuğralısı ve Tunus altınları eksik vezinli olup Halep, Bağdat, Diyarbakir ve Mısır'dan İstanbul'a mal getiren tüccarlar tarafından istenmemektedirler. Bu tüccarlar bu tür eksik vezinli altınları aldıkları taktirde her yüz guruşta 15-20 guruş zarar ettiklerini beyan ederek Divandan bu altınların kendilerine verilmesi ve kendilerinin de bu altınları kullanmalarının yasaklanmasını talep ediyorlar. Elllerinde bulunan

¹⁹³ Nitekim ilgili davaların önemli bir kısmının derkenarında şartın yerine getirildiğine dair kayıt düşüldüğü görülmektedir.

¹⁹⁴ Tızlak, Keban-Ergani Yöresinde Madencilik, s. 90

¹⁹⁵ Genç, "İltizam", s. 155; Cezar, 18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi, s. 19

¹⁹⁶ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Hazine Sarrafları"

eksik vezinli altınları Darphanede eritilmek üzere sarraflara teslim edip noksan vezni düşölerek tam vezinli altın almayı da taahhüt ediyorlar.¹⁹⁷

Sarraflar bu şekilde topladıkları eksik vezinli altınları Darphaneye teslim ederek aradaki fark düşölme suretiyle tam vezinli altın alıyorlardı. Hatta bu, devletin sarraflara ve sarraflık yapan sair kimselere yüklediği bir görevdi. 1760 tarihli bir belgeye göre her bir sarraf eksik vezinli bin altını her ay Darphaneye teslim etmekle yükümlüydü.¹⁹⁸

8. Para Nakli

18. yüzyıl Osmanlı toplumunda şehirler ya da ölkeler arası para nakli doğrudan paranın taşınması şeklinde yapıldığı gibi poliçeler vasıtasıyla da yapılyordu. İslam dünyası, İslamiyetin doğduğu ilk yıllardan itibaren poliçeyi, süftece adı altında tanıyor ve kullanıyordu.¹⁹⁹

Poliçe ile para nakli kısaca şöyle olmaktadır; bir şehirde oturan keşideci bir başka şehirde oturan muhatabına hitaben poliçeyi düzenleyip poliçe hamiline belli bir meblağı ödemesini ister. Muhatap, keşideciye borçlu olması ya da aralarındaki ilişkiye binaen ödemeyi yapacaktır. Böylece keşideciye belli bir malı teslim eden tüccar, malın bedelini kendi şehrine dönünce orada bulunan muhataptan tahsil ederek yüklü miktarda para taşıma riskinden kurtulmuş olacaktır.²⁰⁰

18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ölkeleriyle yapılan ticaretin büyüdüğü görölmektedir. Bu durum poliçe gibi ödeme araçlarının da yaygınlık kazanmasına sebep oldu.²⁰¹ Artan ticaret hacmi gayrimüslim tüccarların yanı sıra bunların ödemelerinde aracılık yapan büyük

¹⁹⁷ E6/805,806

¹⁹⁸ Yay. Ahmet Refik, İstanbul Hayatı, s. 193-194

¹⁹⁹ Sahillioğlu, Kitabu'l-kadı ve süfteceler, s. 130

²⁰⁰ Eldem, İstanbul'da Poliçe Tedavülü, s. 1672

²⁰¹ Pamuk, Paranın Tarihi, s. 185; Sahillioğlu, XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları, s. 62; T3/203; T15/2

şehirlerde oturan sarrafların da önemli miktarlarda kazanç elde etmelerini sağladı.²⁰²

Policeyle ödeme yapılamayan durumlarda ise para naklediliyordu. Emanet usulünde, eminin maiyetinde bulunan sarrafin görevlerinden birinin, başka bir yere ulaştırılacak parayı nakletmeleri olduğu ifade edilmişti. Bu durumda mukataa emini sarrafin geçeceği yol üzerindeki kadı ve diğer görevlilere hitaben güvenliğin sağlanması için bir "yol buyuruldusu"²⁰³ yazarlardı.²⁰⁴

Para ve kıymetli mücevher nakli hususunda yahudiler arasında dikkati şayan bir usulün olduğu görülmektedir. Yahudi olan bir kimse bir kazadan diğerine gideceği zaman, bulunduğu kazanın hahamı gideceği kazanın hahamına, o yahudinin yanında mevcut olan servetini yazılı belgeyle bildiriyordu. Kaybolma, çalınma gibi durumlarda olay mahkemeye intikal edince, bu belgeye başvurularak ilgili kişinin yanındaki servet tespit ediliyordu.²⁰⁵ En azından yahudi sarrafların bu usulü kullandıkları söylenebilir.

9. Para Muhafaza Etme

Sarrafların Dersaadet'in muhtelif yerlerinde dükkanları olduğu gibi muhtelif hanlarda da odaları vardı.²⁰⁶ Sarraflık mesleklerini dükkanlarında icra ederken nakit para ve alacak senetleri gibi kıymetli evraklarını hanlardaki odalarında muhafaza ederlerdi.

²⁰² Kasaba, Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, s. 35

²⁰³ Hazineye nakledilecek parayla ilgili olarak yol üzerinde bulunan kadı, naib, bi'l-cümle zabitan ve ayan-ı vilayete hitaben yazılan buyuruldu özetle şöyledir: "Hazine nakline memur mübaşir hanginizin kazasına ulaşırsa, emin ve salim olarak birbirinize ulaşmasına hepiniz gereken gayreti gösteriniz. Şayet gevşeklik göstermenizden ötürü bir zarar vaki olursa zarar, vaki olan mahallin hükkam ve ayanından tazmin olunur. Bununla da yetinilmeyip en şiddetli cezaya çarptırılırsınız." 2/844

²⁰⁴ Yüksel, Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, s.XXVII

²⁰⁵ İlgili davada Silivri'de parası çalındığı için divana başvuran yahudinin servetini tespit etmek üzere Çorlu hahamının, Silivri hahamına hitaben yazdığı belge tercüme ettiriliyor. S1/655

²⁰⁶ Şahiner tarafından yayınlanan Cevdet Darphane 193 numaralı 1763 tarihli belgede gedikli sarrafların dükkan ve odalarının bulunduğu yerler belirtilmektedir. Şahiner, The Sarrafs of İstanbul s. 125 vd.

Sair kimseler de sarraflara odalarında muhafaza etmek üzere para teslim ederlerdi. Midilli nazırı el-Hac İbrahim Ağa'nın sarraf Bağdasar'a emaneten odasında muhafaza etmek üzere 110.000 gurus gönderdiği anlaşılmaktadır. Buradaki muhafazanın, sarrafın bu parayı çalıştırması, lazım olunca kullanması gibi hakları içerip içermediği hakkında kesin bir şey söylenememektedir. Bu muhafazadan ötürü sarrafın elde ettiği karşılığın ne olduğuna dair de bir ipucu bulunamadı.

Önemli miktarda para ve kıymetli evrakın muhafaza ediliyor olması hasebiyle bu hanların tıpkı bedesten²⁰⁷ gibi son derece güvenli oldukları tahmin edilebilir.

C. Kredi Kaynakları

Sarraflar önemli bir mali güce sahip olmakla birlikte, kendi sermayelerinin yanı sıra muhtelif kurum ve şahıslardan topladıkları paraları da işletiyorlardı. Diğer bir ifadeyle tıpkı günümüz bankaları gibi kredi vermenin yanı sıra mevduat da topluyorlardı. Ancak topladıkları mevduatın işlettikleri toplam sermayeye oranı hakkında henüz yeterli veri tespit edilememiştir.

Taranan belgeler içerisinde 17 belgede sarrafların kredi aldıkları görülmektedir. Bu belgelerde sarrafların kredi aldığı 93 kişinin kimlikleri hakkında bilgi bulunmaktadır. Bu 93 kişinin 81 tanesi tek bir belgede yer alıp, bu belgede sarraf Kostandi ve iki ortağının borçlu olduğu kimseler ve her birine ne kadar borçlu oldukları teker teker sayılmaktadır.²⁰⁸

Bunların yanı sıra beş davada sarrafın malum kimselere borçlu olduğu belirtilip bu kimseler hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir. Bu

²⁰⁷ Bedestende para ve sair kıymetli eşyalar şöyle muhafaza ediliyordu: Para bedesten kethüdaları huzurunda sayılarak cins ve vasıflarıyla birlikte hem kethüdaların hem de muhafızların defterlerine kaydedilerek bedesten muhafızlarına teslim edilir, kaydın bir sureti de para konulan sandığa konularak sandık bedesten kethüdası tarafından mühürlenerek kapatılır. Gerektiği zaman sandık yine hepsinin bilgisi dahilinde açılır, ve sahibi tarafından alınan paralar yine aynı defterlere not edilir. Şayet para kaybolacak olursa muhafızlar tazminle yükümlü olur. S2/860

²⁰⁸ 14/16

davaların ilkinde sarraf taifesinden Çoban isimli zimmi divana arz-ı halde bulunup, muhtelif kişilerde külliyetli alacağı olduğunu, alacakları borçlarından fazla olduğu halde bunları tahsil edemediği için işlerinin aksadığını, borçlu olduğu kimselerin ise alacaklarını derhal tahsil etmek istediklerini ve bu doğrultuda kendisini sıkıştırdıklarını beyan etmektedir. Sarraf, divandan alacaklarını zamanla tahsil edebileceği için, borçlarını birincisini iki sene sonra olmak üzere üç taksitle ödemesi için emri şerif yazılmasını talep ediyor.²⁰⁹

Benzer bir davada sarraf taifesinden Remail isimli zimmi külliyetli alacağını hemen tahsil edemediğinden işlerinin bozulduğunu, alacaklarının borçlarını karşılayacağını, borçlu olduğu kimselerin kendisini sıkıştırdıklarını bildirip alacaklarının peyderpey tahsil edebileceği için borçlarını birincisini bir sene ikincisini iki sene sonra olmak üzere iki taksitle ödeme talebinde bulunuyor.²¹⁰

Bu iki davada toplam borç miktarı da belirtilmezken diğer üç davada toplam borç miktarı ifade edilmektedir. İlkinde sarraf taifesinden Kirkor ve Agop isimli zimmilerin 98.000 gurus borçlarının olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil 70.000 guruştan fazla alacakları olup borçlarını peyderpey öderken alacaklılar alacaklarını hemen tahsil etmek isteyip bunları hapsettiriyorlar. Bu durumda alacaklarını tahsil etme imkanı hiç olmayıp mağdur duruma düştüklerini beyan edip kendilerine borçlarını birincisini iki sene, ikincisini dört sene ve üçüncüsünü altı sene sonra olmak üzere üç taksitle ödeme imkanı verilmesini istiyorlar.²¹¹

İkinci davada sarraf taifesinden Mihal isimli zimminin Dersaadette oturan malum kimselere 38.400 gurus borcu olduğu görülmektedir. Mihal de alacaklılarının alacaklarını hemen istemeleri ve kendisini sıkıştırmalarından şikayetçi olup borçlarını ödemesinin diğer kimselerde

²⁰⁹ 14/165

²¹⁰ 14/376

²¹¹ 15/169

olan alacaklarını tahsil etmesine bağılı olduğunu beyan edip borçlarını dört senede taksitle ödeme imkanı verilmesini talep etmektedir.²¹²

Diğer davada ise sarraf taifesinden Avanis isimli zimminin 100.000 gurus borcu olduğu anlaşılmaktadır. Benzer bir şikayeti dile getiren Avanis de alacaklarını peyderpey tahsil edebileceği için borcunu dört senede ödemek istiyor.²¹³ Divan, bu sarrafların hepsinin talebini de kabul ederek bu doğrultuda İstanbul kadısına hitaben emri şerif yazıyor.

Sarrafların kredi aldıkları 93 kişinin kimliklerinin tespit edilebildiği ifade edilmişti. Şimdi bunların meslek, din, cinsiyet ve bulundukları mahaller hakkında tablolar yardımıyla istatistiki bilgiler verilecektir.

Kimlikleri tespit edilen 93 kişiden ikisi istatistiklerin dışında tutuldu. Bunlardan biri, sarraf taifesinden Angeliki ve ortakları Şekve ve Nikola isimli zimmilerin Dersaadette oturan belli tüccarlara olan 650 kese akçe (270.833 gurus) borçlarıdır.²¹⁴ Diğer ise sarraf taifesinden Yordan ve ortakları Sahak ve Dimitrioğlu isimli zimmilerin murabahacı taifesinden belli kimselerden 1210 senesinde aldıkları 55.000 gurus borçtur.²¹⁵ Her iki davada da toplam borç miktarı verilmiş olup bu borcun kaç kişiden alındığı belli olmadığı için gerek alınan kredi sayısı gerek kredilerin ortalaması hakkında bilgi bulunmamaktadır. Ancak ilk dava sarrafların tüccarlardan önemli ölçüde kredi aldıklarını, ikinci dava ise sarrafların gerektiğinde murabahacılarından bile kredi aldıklarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Geriye kalan 91 kişinin meslek, cinsiyet, din ve mahalleri hakkında ortaya şu tablolar çıkmaktadır:

Tablo 1: Sarrafların kredi aldıkları kimselerin meslekleri (gurus)

²¹² 15/377

²¹³ 15/485

²¹⁴ 14/16

²¹⁵ 13/781

Kredi verenler	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Askeri zümre	19	18	213.190 (%66)	11.844
Esnaf ve tüccar	22	21	28.585 (%8.9)	1.361
Sarraf	6	6	7.156 (%2.2)	1.192
Belli değil	44	44	72.439 (%22.5)	1.646
Toplam	91	89	321.370	3.611

Tabloda dikkati çeken ilk husus sarrafların askeri zümreden aldıkları toplam ve ortalama kredi miktarlarının yüksek olmasıdır. Buradaki ortalama miktar bir kişiden alınan toplam krediye dair ortalamadır. Bir diğer ifadeyle bir seferde verilen kredi miktarını göstermemektedir. Bu krediler ilgili şahıstan bir seferde alınmış olabileceği gibi birden çok seferde alınmış da olabilir.

Sarraflara kredi veren ve verdiği kredi miktarı belli olan askeri zümreye mensup 18 kişinin görevleri ve verdikleri kredi miktarları şu şekilde sıralanabilir: Midilli Nazırı İbrahim Ağa 110.000 guruş²¹⁶, eski maliye tezkirecisi Ahmet Nüzhet Efendi 33.012 guruş²¹⁷, arpaemini Abdurrahman Efendi 31.500 guruş²¹⁸, müderrisin-i kiramdan Mahmut oğlu Ömer 18.672 guruş, çukadar Mehmet oğlu Feyzullah 3620 guruş, merhum mültezim İsmail'in küçük çocuklarının vasisi Ümmügülsüm Hatun 2.700 guruş, çukadar Hüseyin oğlu Yakub 2.500 guruş, zaîm Mehmed oğlu Ahmed 2467 guruş, çukadar Mustafa oğlu Ahmed 1.715 guruş, kavvas Abdullah oğlu İsmail 1.600 guruş, baştebdil Mustafa oğlu İsmail 1.500 guruş, teberdar Cafer oğlu Mustafa 1.000 guruş, voyvoda Mustafa oğlu Hüseyin 830 guruş, çukadar Ali 700 guruş, vekiliharc Ali oğlu Hasan

²¹⁶ 2/648

²¹⁷ 14/114

²¹⁸ 51/981

500 guruş, başçukadar Mustafa oğlu Hasan 324 guruş, çukadar Veliyüddin 300 guruş, çukadar Hasan oğlu Ebubekir 250 guruş.²¹⁹

Midilli Nazırı iken vefat eden el-Hac İbrahim Ağa mirasının 1/3'ünü bazı kimselere vasiyet eder. İbrahim Ağa vefat edince vasi olan kardeşi ve diğer vereseleri sarraf Bağdasar aleyhine dava açarlar. İddialarına göre İbrahim Ağa sarraf Bağdasar'a bir defada 110.000 guruş teslim etmiş, sonra bu paranın 23.576 guruşunu almış ve baki kalan 86.424 guruşu almadan ölmüştür. Sarraf Bağdasar ise bu iddiaya şöyle cevap verir; İbrahim Ağa Midilliye gideceği vakit damadı İbrahim için benim Dersaadet'te bütün işlerimi görmek üzere vekilimdir, sana gönderdiğim paraları emaneten senin odana koyup bu şekilde muhafaza edildikten sonra damadım vekaletine binaen benim işlerime harcamak üzere gereken parayı alabilir ve eğer senin odanda muhafaza olunan param yetmezse bana rücû etmen şartıyla kendi parandan ona ver diye bana talimat verdi. Ben de bu talimat doğrultusunda muhafaza ettiğim paranın tamamını damadı İbrahim'e verip paraları teslim ederken aldığı senetleri ondan geri aldım ve para yetmeyince ayrıca 8.029 guruş daha verdim. Bu durumu İbrahim Ağa'ya mektupla bildirdiğimde bende alacağı kalmadığını ve 8.029 guruş borcu olduğunu ikrar etti.

Davada İbrahim Ağa'nın parayı sarrafa sadece muhafaza etmek üzere verdiği ısrarla beyan edilmektedir. Bu durumda bu işlem, karz akdi yani bir kredi işlemi olmayıp vedia akdidir. Paranın güvenli bir şekilde bedestende muhafaza edilebileceğinden hareketle²²⁰ sarraf tarafından muhafazanın aynı zamanda parayı kullanma ve işletmeyi de içereceği düşüncesiyle bu işlem de kredi olarak değerlendirilmiştir.

Israrla muhafaza denmesi iki sebebe dayanabilir. Birincisi sarraf alıp işlettiği krediler için devlete sarrafiye ya da başka bir adla vergi veriyorsa bu vergiden kurtulmak için böyle bir yola başvurmuş olabilir. Ya

²¹⁹ 14/16

²²⁰ Bu tarihlerde bedestende para ve kıymetli evraklar güvenli bir şekilde muhafaza ediliyordu. S2/860; İnalcık, İstanbul'un İncisi: Bedesten, s. 129-130; D'ohsson, 18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler, s. 133-134

da varisler, paranın sarrafa işletmek üzere belli bir murabaha karşılığında verilmiş olması durumunda bir kısmına devletin el koyacağı düşüncesiyle böyle bir ifade kullanmış olabilirler. Nitekim aşağıda bahsedilecek Arpaemini Abdurrahman Efendi ile ilgili davada; varisin, sarrafta olan alacağın yarısının devlete verileceğini belirtip geri kalan yarısından kendi hissesine düşeni talep ettiği görülmektedir.

Ancak herşeye rağmen paranın murabaha talep edilmeksizin sarrafa teslim edildiği düşünülebilir. Bu durumda da sarrafın karşılık olarak; İbrahim Ağa'ya iltizam ihalelerinde kefil olduğu ya da gerektiğinde daha az miktarda veya daha kısa vadeli kredi verdiği v.s. düşünülebilir.

Dikkat çeken ikinci dava yukarıda da temas edilen arpaemini Abdurrahman Efendi'yle ilgili davadır. Abdurrahman Efendi vefat ettikten sonra varislerinden eşi Ayşe Hatun, onun alacaklarını, vefat eden sarrafi Arotin'in varislerinden talep eder. Ayşe hanım murisinin belli bazı kimselerdeki alacaklarını sarrafi olması hasebiyle vekaleten Arotin'in tahsil ettiğini ve bu şekilde tahsil edilen miktarın 31.500 guruş olduğunu iddia eder. Sarraf Arotin'in büyük oğlu Bağdasar ise cevabında, babasının Abdurrahman Efendinin sarrafi olduğunu, dolayısıyla aralarında kredi alış verişinin olduğunu, ancak her ikisi de henüz hayatta iken Rumeli kazaskeri es-Seyyid Mahmud huzurunda hesap gördüklerini, babasının Abdurrahman Efendiden aldığı ve onun adına tahsil ettiği paralarla onun emriyle yaptığı ödemeler hesap edilince babasının 10.723,5 guruş alacağı ortaya çıktığını ve bu paranın 9.479,5 guruşunu hayatında ödediğini beyan eder. Abdurrahman Efendi vefat edince babasının geri kalan 1244 guruşu kassam-ı askeri İmamzade Muhammed'in gönderdiği katip huzurunda varislerinden talep ettiğine, onların da bu borcu ikrar edip terekeden ödediklerine ve karşılıklı olarak birbirlerinin zimmetlerini ibra ettiklerine dair kassam İmamzade Muhammed'in imza ve mührünü

taşıyan hüccet-i şeriyye ibraz eder. Bunun üzerine Ayşe Hatun davadan men edilir.²²¹

Davada sarraf Arotin'in Abdurrahman Efendi'nin alacaklarını tahsil ettiği, karşılıklı olarak kredi alıp verdikleri belirtildiği gibi bir yerde tahsil edilen 31.500 guruşun mal-ı cizyeden olduğu ifade edilmektedir. Muhtemelen Abdurrahman Efendi bir bölgenin cizye gelirlerini iltizamen uhdesine almış ve cizyeyi de yine sarrafı onun adına topluyor olabilir.

Dikkat çeken bir diğer davada benzer bir durum maliye tezkirecisi merhum Ahmet Nüzhet Efendiyle sarrafı Anton arasında görülmektedir. Anton, Ahmet Nüzhet Efendi'nin malikane usulüyle mutasarrıf olduğu mukataasının iltizam bedellerini topluyor ve sonra hesap görüyorlar. Nihayet Ahmet Nüzhet Efendi 33.012 guruş alacağını almadan vefat eder. Henüz küçük yaşta olan kızı büyüyünce vefat eden sarraf Anton'un varislerinden bu parayı talep eder. Onlar da babalarının bu miktar borcu olduğunu ancak babalarının iflas edip vefat ettiğini kendilerine miras olarak her hangi bir şeyin intikal etmediğini ifade ederler.²²²

Bir başka davada sarraf Kostandi ve ortaklarının borçluları arasında vefat eden mültezim İsmail'in küçük çocukları da yer almaktadır ki onlar adına alacaklarını vasileri Ümmügülsüm Hatun tahsil etmeye çalışmaktadır.²²³ Bu alacak hakkı mültezim İsmail'den veraseten çocuklarına geçmiş olabileceği gibi bu çocuklara miras olarak kalan nakdi servetin vasileri tarafından gelir elde etmek üzere sarrafa verilmiş olmasından da kaynaklanabilir. Nitekim Ahkam defterlerinde çocukların nakdi servetlerinin, aynı zamanda vasileri olan anneleri tarafından işletildiği görülmektedir.²²⁴

Tabloda görüldüğü gibi sarrafın askeri zümreden kredi aldığı tespit edilen bir davada kredi miktarı belli değildir. İlgili davada sarraf Kafkas

²²¹ S1/981

²²² 14/114

²²³ 14/16

²²⁴ 3/1054, 8/158, 9/223, 9/382, 9/1025, 11/437

ve Petro isimli zimmiler, Anadolu kazaskeri Ahmet' in kethüdası hacı Ahmet ve sair kimselerden kredi aldıkları anlaşılmaktadır. Bu borcun hemen ödeme imkanı olmadığı için borcun belli bir müddete kadar ertelenmesini talep etmektedirler.²²⁵

Ayrıca iltizam ihalelerine giren Siroz voyvodası Ali'nin Dersaadetteki yahudi bir sarrafa iki yük (45.000 gurus)²²⁶ hazine gönderdiği görülmektedir.²²⁷ Bu paranın kredi olarak mı gönderildiği, ya da daha önce alınan bir borç için mi gönderildiği belli olmadığı için ilgili belge ne sarrafların kredi kaynakları ne de kredi arzı bölümündeki tablolara dahil edilmedi. Ancak belge siroz voyvodası ile Dersaadetteki sarrafı arasında önemli miktarlarda kredi alış verişi olduğunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere nispeten düşük miktarlarda da olsa sarraflar esnaf ve tüccarlardan da kredi almaktaydılar. Esnaf ve tüccarların verdiği krediler her ne kadar askeri zümreye nispeten düşük olsa da aslında önemli miktarlarda olduğu söylenebilir. Hatta buradan hareketle esnaf ve tüccarların en azından 18. yüzyıl sonu itibariyle önemli mali güce sahip oldukları ileri sürülebilir.

Sarraflara kredi verdiği tespit edilen esnaf ve tüccarların isimleri ve verdikleri kredi miktarları da şu şekilde sıralanabilir: Kuyumcular hanından Bağdasar 4.500 gurus, kuyumcu Acı Yorgi 4.500 gurus, Yenihandan Acı Kosta oğlu Anaştaş 2.500 gurus, kuyumcu Acı Kostî'nin kızı 2.200 gurus, Çukacıhandan Celbon 2.000 gurus, Valide hamamcısı Hüsniye 1.950 gurus, kuyumcu Acı Kostî'nin kızı 1.800 gurus, hancı Abdullah 1.585 gurus, Vezirhandan el-Hac Halil 1.400 gurus, havlucu Acı Tomsîye 1.250 gurus, sütçü Yani 1.000 gurus, boğasacı Todori 800 gurus, keresteci Acı Yordan 700 gurus, simkeş Manolaki 500 gurus,

²²⁵ 15/461

²²⁶ Yük tabiri akçe için kullanıldığında bir yük 100.000 akçeye tekabül ederken (V12/813), gurus için kullanıldığında 22.500 gursa tekabül etmektedir (11/865). Burada gurus için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²²⁷ 8/1215

boğasacı Acı Anaştaş 500 guruş, bezzaz Hürmüz 400 guruş, havlucu Panoş 250 guruş, kovacı Yani 200 guruş, tütüncü Marko 200 guruş, havlucu Mihalaki 200 guruş, hakkak Hasan 150 guruş.

Bazı kimselerin muhtelif hanlarda yerlerinin olması onların tüccar ya da esnaf olduklarına dair bir karine kabul edilerek onlar da bu listeye dahil edildi. Ayrıca sarraf Kostandi'nin kuyumcu Acı Kostı'nın bir kızına 2.200, diğerine 1.800 guruş borcu olduğu görülmektedir. Babalarının isim ve mesleğinin zikredilmesine mukabil kızların isimlerinin bile zikredilmemesi, borcun kuyumcu olan babalarından alındığı ve muhtemelen miras olarak kızlara intikal ettiğine dair bir karine olarak değerlendirilmiştir. Görüldüğü üzere yüksek miktarda kredi verenler arasında kuyumcular dikkat çekmektedir ve bunların hepsi gayrimüslimdir.

Kredi miktarı belli olmayan davada ise vefat eden bezirgan el-Hac Derviş Mehmet'in bir çoğu askeri zümreden olmak üzere bir çok kimsede gerek alışveriş gerekse krediden kaynaklanan alacakları olduğu görülmektedir. Borçlular arasında sarraf Anton da yer almaktadır.²²⁸

Tabloda da görüldüğü üzere sarrafların birbirlerinden aldıkları altı kredi tespit edilmiştir. Bu işlemlerdeki kredi miktarının düşük olduğu anlaşılmaktadır. Miktar ve şahıslar şöyledir; sarraf Vasil 2.500 guruş, sarraf Simavun 1.500 guruş, sarraf Manol 1275 guruş, sarraf Yordan 1.000 guruş, sarraf İlya 462 guruş, sarraf Bağdasar 419 guruş.

Gerek sadece altı kredi tespit edilmiş olması gerekse bu kredilerin tamamının sarraf Kostandi ve ortakları tarafından alınmış olması sarrafların birbirlerinden aldıkları krediler hakkında genelleme yapmaya engel teşkil etmektedir. Nakdi gücü düşük düzeyde olan sarraf Kostandi'nin diğer sarraflardan ancak küçük miktarlarda kredi alabildiği düşünülürse daha büyük güce sahip sarrafların kendi aralarında çok daha yüksek miktarlarda kredi alışverişi pekala mümkündür. Ancak sarraf

²²⁸ Ş31/72/277

Kostandi'nin farklı şahıslardan 18.672, 5.250, 4.778, 4.500, 4.500, 3.620 guruş gibi miktarlarda kredi aldığı göz önünde bulundurulursa sarraflardan daha düşük miktarlarda kredi aldığı ya da alabildiği söylenebilir.

Sarrafların başkalarından aldıkları mevduatları işlettikleri ve bunun üzerine belli bir kar payı koydukları düşünülürse, sarrafların çok zor durumda kalmadıkça birbirlerinden kredi almayacakları aşikardır. Ancak ödemeler dengesinin bozulduğu 18. yüzyılın sonlarında en azından bazı sarrafların çok zor durumda oldukları hatta murabahacılardan bile kredi aldıkları görülmektedir.²²⁹

Tabloda sarrafların mesleği tespit edilemeyen 44 kişiden kredi aldıkları görülmektedir. Askeri zümreye mensup olanların rütbeleri belirtildiği ve bunların isimlerinden sonra her birinin rütbesine göre dua cümlelerinin²³⁰ yer aldığı düşünülürse bu 44 kişi arasında askeri zümreye mensup kimsenin pek olmadığı ileri sürülebilir. Ancak vefat eden kimse için ilgili dua cümlesi zikredilmediğinden, vefat edip alacağı varisler tarafından talep edilen askeri zümreden şahıslar olabilir.

Yeniçeri ocağı bezirganının sarraflarla ortak olduğu, dolayısıyla bezirganlığın kredi kaynakları ve kredi arzının aynı zamanda sarraflar için de geçerli olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla sarrafların kredi kaynakları arasında ayrıca yeniçeri ortalarının vakıf paraları ve ocaklı eytamı da sayılabilir. Şahiner'in yayınladığı iki belge de sarrafların kredi kaynakları arasında vakıf, yetim ve dul kadınların önemli bir yerinin olduğunu ortaya koymaktadır.²³¹

Tablo 2: Sarrafların Kredi Aldıkları Kimselerin Cinsiyetleri (guruş)

²²⁹ 16/246

²³⁰ Osmanlı diplomatik kurallarında, askeri zümreye mensup kimsenin isminden sonra bulunduğu makama göre bir dua cümlesi yer alır. Bu dua cümlelerine örnekler için bk. Gökbilgin, Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi, s. 68-69; Kütükoğlu, Osmanlı Belgelerinin Dili, s. 107-108

²³¹ Cevdet Maliye 2144; MAD 10.254; yay. Şahiner, The Sarrafs of İstanbul, s. 33

Kredi verenler	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Erkek	83	81	312.873 (%97.3)	3.863
Kadın	8	8	8.497 (%2.7)	1.062
Toplam	91	89	321.370	3.611

Kadınların muhtelif şahıs ve kurumlara kredi verdikleri²³² gibi sarraflara da kredi verdikleri görülmektedir. Sarrafa kredi verdiğini tespit edilen sekiz kadından üçünün müslüman diğer beşinin ise gayrimüslim oldukları anlaşılmaktadır.²³³

Tablo 3: Sarrafların Kredi Aldıkları Kimselerin Dinleri (guruş)

Kredi verenler	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Müslüman	40	38	255.148 (%79.4)	6.714
Gayrimüslim	51	51	66.222 (%20.6)	1.298
Toplam	91	89	321.370	3.611

Tabloda göze çarpan ilk husus müslümanlardan alınan toplam ve ortalama kredi miktarının çok daha yüksek olmasıdır. Bu ortalama yüksekten yüksek askeri zümreye mensup kişilerden alınan kredilerdir. En yüksek dört kredi ve verenler şu şekilde zikredilebilir: Midilli nazırı 110.000 guruş²³⁴, maliye tezkirecisi 33.012 guruş²³⁵, arpaemini 31.500 guruş²³⁶, müderris 18.672 guruş²³⁷. Bu dört kredi istisna edilirse

²³² 1/119, 2/147, 3/1054, 4/28, 7/805, 8/158, 9/166, 10/535, 11/151, 13/691

²³³ 14/16

²³⁴ 2/648

²³⁵ 14/114

²³⁶ 51/981

müslümanlardan alınan toplam kredi 61.964 guruşa ortalama kredi miktarı ise 1.822 guruşa düşmektedir.

Kredi aldığı tespit edilen sarrafların çoğunluğunun Dersaadet'te oturduğu görülmektedir. Bir kısmının oturduğu mahal zikredilmemekle beraber muhtemelen onlar da Dersaadet'te oturuyorlardı.²³⁸ Bu sarrafların kredi aldıkları kimselerin bir kısmının Dersaadet'te oturdukları zikredilmekle birlikte çoğunun oturduğu mahal hakkında bilgi bulunmamaktadır. Dersaadet'in dışında oturduğu tespit edilen kişiler ise Midilli nazırı (görev gereği Midilli'de)²³⁹, Karabet, Avanis ve Mıgırdıç isimli zimmilerdir (Bandırma kasabasında)²⁴⁰.

D. Kredi Arzı

Tespit edilen beş davada sarrafların muhtelif şahıslara kredi verdiği ve külliyetli miktarda alacağı olduğu belirtilmiş ancak bu kimselerin kimlikleri hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.²⁴¹ Dolayısıyla bu davalar aşağıdaki tablolara dahil edilmeyecektir. Bu sarraflar birçok kimseye kredi verdikleri gibi yine bir çok kimseden kredi almış olmaları hasebiyle yukarıdaki kredi kaynakları başlığı altında bu beş davayla ilgili bilgi verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir.

Ayrıca Karamürsel kazası ahalilerinden kimlikleri hakkında bilgi verilmeyen bazı şahısların sarraftan aldıkları kredi de tabloya dahil edilmedi. İlgili davada davalı şahısların Kocaeli livası mutasarrıfı Said Paşanın vekil-i harcı sarraf Kigork'tan vilayetleri umuruna sarf etmek için birkaç günlüğüne 670 guruş aldıkları ifade edilmektedir.²⁴²

Tablo 4: Sarrafların Kredi Verdikleri Kurum ve Şahıslar (guruş)

²³⁷ 14/16

²³⁸ Bk. Ek 1

²³⁹ 2/648

²⁴⁰ 16/78

²⁴¹ 14/165, 376, 15/169, 377, 485

²⁴² 10/869, bu davada ilgili şahıslar, sarraf Kigork'un Said Paşanın maiyetinde bulunanlara maaşları dağıtılacak diye asker zoruyla kendilerinden cebren borç senedi aldığını söylüyorlar.

Kredi alanlar	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Askeri zümre	6	5	26.504 (%20.2)	5.300
Sarraf	6	6	7.156 (%5.4)	1.192
Esnaf ve Tüccar	3	1	550 (%0.4)	550
Rahip	1	1	717 (%0.5)	717
Vakıf	1	1	59.191 (%45.1)	59.191
Ayan	1	1	4.500 (%3.4)	4.500
Belli değil	15	13	32.534 (%24.8)	2.502
Toplam	33	28	131.152	4.684

Tablodan çıkarılabilecek ilk sonuç sarrafların muhtelif kurum ve şahıslara kredi verdikleridir. Çok sınırlı sayıda belgeye dayanıldığı için herhangi bir genelleme yapılması ise mümkün değildir.

Sarrafların askeri zümreye kredi verdiği tespit edilen davaların biri kredi alan asker sayısının belli olmaması hasebiyle tabloya dahil edilmedi. Bu davada Akkırman kalesi muhafazasında olan Gönüllüyan-ı yesar cemaati askerlerinin İstanbul'da sarraf Avanis'ten ocakları umuru için kredi aldıkları görülmektedir. Bu borçlarını her sene maaşlarının bir kısmı ile ödüyorlarken 1768'de Rusya ile savaş başlayınca baki kalan 8.000 guruşu ödemedede zorlanıyorlar. Bu borcu senede sadece 1.000 guruş ödeyerek sekiz senede ancak ödeyebileceklerini bildiriyorlar.²⁴³

Tablodan da anlaşıldığı üzere sarraflardan kredi alan askeri zümreye mensup bir kişinin aldığı kredi miktarı belli değildir. Belgeden arpaemini ile sarraf Arotin arasında karşılıklı olarak kredi alış verişi olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁴

²⁴³ 8/598

²⁴⁴ S1/981

Sarraflardan aldıkları kredi miktarı tespit edilebilen askeri zümreye mensup beş kişinin isim ve aldıkları kredi miktarı şöyledir: Hazergrad naibi Mehmet Emin Efendi 15.450 guruş²⁴⁵, İstanbul kadısı Bekir Paşazade Hamdullah Bey 1.750 guruş²⁴⁶, İbrahim Paşanın kızının oğlu Mehmed Said Efendi 750 guruş²⁴⁷, zeamet sahibi Genç Ali Ağa 525 guruş²⁴⁸, Midilli nazırı İbrahim Ağa 8.029 guruş²⁴⁹.

Midilli nazırıyla ilgili davaya bir önceki başlıkta yer verilmişti. Nazır ile sarraf arasında karşılıklı kredi alışverişi yapılmaktadır. Son olarak nazırın Dersaadetteki kethüdası, nazırın sarraftaki tüm alacaklarını almasına rağmen para yetmemesi üzerine, nazır adına 8029 guruş da kredi almıştır.

Genç Ali Ağa, yarım masura ve üç hilal içme suyu hakkını²⁵⁰ sarraf Avanis'e 525 guruş borcu mukabilinde devrediyor. Ali Ağa ayrıca yanan evinin arsasını da aynı sarrafa belli miktardaki borcu için devrediyor. Bu borcun miktarı ise belirtilmemektedir. Yine Mehmed Said Efendi de bir masura içme suyu hakkını 750 guruş borcu mukabilinde sarraf Otan'a devretmektedir.

Hazergrad naibi Mehmed Emin Efendi, bu kazaya naib tayin olununca yola çıkmadan önce daha önce kredi alış verişinde bulunduğu sarraf Anton'la hesap görür. Buna göre Mehmed Emin Efendi'nin, yol masrafları için aldığı 400 guruş bir kıta tahvil ve Hazergrad kazası şehriyyeleri²⁵¹ için aldığı 1.350 guruş²⁵² dahil toplam 15.450 guruş borcu vardır.

²⁴⁵ 14/87

²⁴⁶ 14/123

²⁴⁷ M258/14/1

²⁴⁸ M258/108/1

²⁴⁹ 2/648

²⁵⁰ İçme suyuyla ilgili olarak kullanılan ölçü birimleri için bk. Çelik, Su Hukuku ve Teşkilatı, s. 31

²⁵¹ Muhtemelen bu kazadaki naiblik makamı için ödenmesi gereken meblağ.

²⁵² Aylık 450 guruştan üç aylık 1.350 guruş.

Tabloda görüldüğü üzere sarrafların kredi verdikleri kimseler arasında bizzat sarraflar da vardır. Bu şekilde tespit edilen altı kredi işlemi ne sarrafların kredi kaynakları başlığında değinildi.

Sarrafların esnaf ya da tüccara kredi verdiği tespit edilen dört davadan biri, kredinin kaç sarraftan ve kaçar gurusu alındığı belli olmadığı için tabloya dahil edilmedi. Bu davada Dimitri Faranha isimli tüccar ile ortaklarının 90.000 gurusu bazı sarraf ve esnafa olmak üzere toplam 350.000 gurusu borçları olduğu görülmektedir. İzmir, Belgrad, İngiltere ve Resne'yle ticari ilişkilerinin olduğu anlaşılan bu tüccarlar; malları ve alacakları toplamının borçlarını ödemeye yeteceğini ancak biraz zamana ihtiyaçları olduğunu, alacağını % 30 eksikine nakit olarak tahsil etmek isteyenlere ödeme yapabileceklerini, diğer borçlarını ise üç senede üç taksitle ödeyebileceklerini beyan etmektedirler. Bu davada verilen 90.000 gurusluk rakam sarraf ve sair esnafa olan toplam borcu ifade ettiği için kaç sarrafa ne kadar borç olduğu tespit edilememektedir.²⁵³

Esnaf ya da tüccar olup sarraflardan kredi alan üç kişiden sadece birinin aldığı kredi miktarı bellidir. İlgili davada büyük miktarda malı telef olan attar Yusuf'un 15 kişiye toplam 83.298 gurusu borcu olup bunun sadece 550 gurusu sarraf Murad'adır.²⁵⁴

Kredi miktarı belli olmayan diğer iki davadan ilkinde, odun ve kömür komisyoncusu Abdurrahman'ın sarraf ve sair kimselerden kredi alıp odun kesip kömür çıkaranlara selem tarikiyle verdiği, daha sonra onlardan odun, kömür alıp Dersaadet'e getirdiği anlaşılmaktadır.²⁵⁵

İkinci davada ise bal kapanı ve Galata yağ kapanı tüccarlarının, öteden beri sarraf taifesi, yetim vasileri ve sair kimselerden murabaha ile kredi alarak işlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır. Tüccarlar arasındaki nizam gereği ortaklardan birisi tarafından alınan kredinin murabahası

²⁵³ T15/2

²⁵⁴ T15/223

bütün ortaklar tarafından ödeniyordu. Ancak tüccarlar arasındaki bu nizamı İstanbul kadıları biliyor ve uyguluyordu. Diğer kadılar ise bu nizamı bilmediklerinden murabahanın krediyi alan tarafından ödeneceğine hükmediyorlardı. Davada şirket akdine son veren ortaklardan biri, diğer ortağın aldığı kredi için ödenen murabahayı hesaba katmamak için başka bir yerde mahkeme olmak istediği görülmektedir.²⁵⁶

Bu belge 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında en azından bir kısım tüccarların sarraflardan kredi alarak işlerini yürütüyor olmalarını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ancak belge, tüccarların sarraflardan kredi almalarının yaygınlık derecesi ve hacmi hakkında pek bir şey söylememektedir.

Sarrafların bir davada rahibe, bir davada ayana ve bir davada da vakfa kredi verdikleri görülmektedir. Kapıdağı nahiyesine tabi Erdek kasabasının hristiyan köy muhtarları, kasabanın rahibinden kendi adlarına kredi alıp işlerini görmelerini isterler. O da sarraf Acı Arslan'dan 717 guruş kredi alır.²⁵⁷

Ayanla ilgili davada ise sarraf Bağdasar Karamürsel ayanı Mustafa, Çorbacızade Mehmed ve el-Hac Abdi isimli kimselerde birbirlerine kefil olarak 2.500 guruş alacağı olduğunu iddia etmekle birlikte davasını ispat edememektedir. Bu durumda fetva-yı şerif gereği bu iş için tayin olunan mübaşirin ücretinin sarraf tarafından ödenmesine hükmedilir.²⁵⁸

²⁵⁵ T16/223, " ... sarraf taifesinden ve mahalli saireden mebalîği vafire istidane ve ... hatab kat' ve kömür harkıyla meluf olan malumu'l-ism rençberana selem tabir olunur mebalîği vafire îta ".

²⁵⁶ T16/393, "..... bizim kadimden beynimizde mütevatir muamelatımız sarrafan taifesinden ve bazı eytam vasilerinden ve sair akçe olan mahallerden ba murabaha istidane ile ru'yet ve idare olunagelüp herbirimiz şeriklerimizle fesh-i akdi şirket eylediğimizde şerik-i aharun mesarifat-ı lazime-i malume sarfı ve sarrafana verdiği akçe güzeştisi hesaba idhal olunarak nizam-ı mutebere ve örf ve adet-i tüccar ancak İstanbul kadıları vakıf ve nizam-ı tüccara memur olup mehakim-i sairenin vukufu olmadığından murabahası mâddesi tutulmaz ...".

²⁵⁷ 9/574

²⁵⁸ 15/196

Vakıfla ilgili davada ise Şehit Mehmet Paşa ve İsmihan Sultan vakıflarının mukataa ve gayrimenkullerinden elde ettiği gelir masraflarına yetmediği için yüksek miktarlarda borçlandığı ve bu borcun murabahasının vakfın ortadan kalkmasına sebep olacağı ifade edilmektedir. Bu duruma çözüm olarak, vakfın bazı mukataalarından bir yıl sonra elde edeceği gelir, vakfın 59.191 guruş borçlu olduğu sarraf Kikork'a iltizamen devredilir.²⁵⁹

Tablo: 5 Sarrafların Kredi Verdikleri Kurum ve Şahısların Bulundukları Mahaller (guruş)

Kredi alanların mahalleri	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Dersaadet	14	12	81.667 (%62.2)	6.798
Şehir	12	11	37.325 (%28.5)	3.393
Köy	1	1	350 (%0.3)	350
Belli değil	6	4	11.810 (%9)	2.952
Toplam	33	28	131.152	4.684

Çoğunluğu Dersaadette bulunan sarrafların kredi arzının daha düşük miktarlarda da olsa Dersaadet'in dışındaki kaza ve kasabalara hatta köylere kadar uzandığı görülmektedir.

Bundan önceki iki tabloda sarrafların kredi verdiği kurum ve şahıslar ele alınmıştı. Bu ve bundan sonraki tabloda ise kurumları hariçte tutarak sadece şahısların cinsiyet ve dinleri hakkında bilgi verilecektir.

Tablo:6 Sarrafların Kredi Verdikleri Kimselerin Cinsiyetleri (guruş)

²⁵⁹ V13/611

Kredi alanlar	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Erkek	30	27	71.961	2.665
Kadın	1	-	-	-
Belli değil	1	-	-	-
Toplam	32	27	71.961	2.665

Tabloda görüldüğü üzere sarraflardan kredi alanlar arasında bir tane kadın vardır. İlgili belgede Nazife Hanım'ın sarraf Bogos'tan kredi aldığı anlaşılmakla birlikte kredi miktarı belli değildir.²⁶⁰

Bal kaparı ve yağ kaparı tüccarlarının sarraflardan kredi aldığını ifade eden belge tüccarların ne isimleri ne cinsiyetleri ne de dinleri hakkında bilgi olmadığı için Tablo 6 ve 7'de belli değil kısmında ele alındı.²⁶¹

Tablo:7 Sarrafların Kredi Verdikleri Kimselerin Dinleri (guruş)

Kredi alanlar	Kredi sayısı	Miktarı belli kredi sayısı	Toplam kredi miktarı	Ortalama kredi miktarı
Müslüman	15	11	44.906 (%62.4)	4.082
Gayrimüslim	16	16	27.055 (%37.6)	1.690
Belli değil	1	-	-	-
Toplam	32	27	71.961	2.665

Kullanılan az sayıda veriden hareketle herhangi bir genelleme yapmanın mümkün olmadığı belirtilmişti. Ancak diğer bazı çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar da göz önünde bulundurularak, tabloda görüldüğü üzere sarrafların müslümanlara verdikleri kredilerin ortalamasının daha

²⁶⁰ 12/141

²⁶¹ 16/393

yüksek olduğu söylenebilir. Bu durum yüksek askeri zümrenin sarraflardan yüklü miktarlarda kredi almalarından kaynaklanmaktadır.

Gayrimüslim olan 16 kişiden birinin yahudi olduğu²⁶², birinin de rahip olması hasebiyle hristiyan olduğu²⁶³ tespit edilebilmektedir. Diğerleriyle ilgili olarak sadece "nâm zimmi" ifadesi yer almaktadır.

E. İşlem Hacimleri

Sarrafların işlem hacimlerine dair bir şey söyleyebilmek için, onların belli bir tarihteki aldıkları ya da verdikleri toplam kredi miktarının tespiti gerekir. Verdikleri toplam kredi miktarına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamakla birlikte dört davada sarrafların belli bir tarihteki toplam borç miktarı tespit edilebilmektedir. Buna göre sarraf Kostandi ve ortakları Vasil ve Lanyo'nun toplam 125.673 guruş²⁶⁴, sarraf Kirkor ve Agop'un 98.000 guruş²⁶⁵, sarraf Mihal'in 38.400 guruş²⁶⁶ ve sarraf Avanis'in 100.000 guruş²⁶⁷ borcu vardır. Dört davanın da tarihi 19. yüzyılın ilk yılları olup kredilerin 18. yüzyılın sonlarından itibaren alındığı anlaşılmaktadır.

Sarraf Kostandi ve ortakları borçlarını döndüremediklerini, mevcut borçlarını ancak beş sene taksitle ödeyebileceklerini beyan ediyorlar. Sarraf Kirkor da 98.000 guruş borca karşılık 70.000 guruştan ziyade alacağı olduğunu, bu alacaklarını henüz tahsil edemediği için borçlarını döndüremediğini, borçlarını ancak üç taksitle ödeyebileceğini beyan etmektedir. Sarraf Mihal ve sarraf Avanis de benzer şekilde borçlarını ödeyebilmelerinin alacaklarını tahsile bağlı olduğunu beyan edip dört senede taksitle ödeme talebinde bulunuyor.

²⁶² 1/1082

²⁶³ 9/574

²⁶⁴ 14/16

²⁶⁵ 15/169

²⁶⁶ 15/377

²⁶⁷ 15/485

Sarrafların ifadelerinden borçları ile alacaklarının birbirine yakın rakamlar olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle kendi öz sermayelerinin yekunu, işlem hacimleri içerisinde küçük bir orana tekabül etmektedir. Başından beri durum böyle olabileceği gibi daha önceki yıllarda karşılaştıkları zararlardan ötürü böyle bir sonuç ortaya çıkmış da olabilir.

Sarrafa Kostandi'nin aldığı 125.673 gurusluk krediye mukabil iki ortağı olduğu yine sarraf Kirkor'un aldığı 98.000 gurus krediye mukabil bir de ortağı bulunduğu göz önünde bulundurulursa her iki saraf ve sarraf Mihal'in işlem hacimlerinin 40-50.000 gurus civarında olduğu söylenebilir. Sarraf Avanis'in ki ise 100.000 gurus civarındadır.

Sarrafa Kostandi ve iki ortağının kredi aldıkları kişilerin meslekleri ve her birinin alacak miktarları teker teker sayılmaktadır. Toplam 81 kişiden aldıkları 125.673 gurus kredi içerisinde bir kişiden alınan en yüksek kredi miktarları şöyledir: 18.672, 4.778, 5.250, 4.500, 4.500 gurus. Herhangi bir sarrafın bir kişiden alabileceği kredi miktarı o sarrafın mali gücüyle orantılı olacağı düşüncesinden hareketle bu rakamlar verilmektedir. Böylece aldıkları ya da verdikleri toplam kredi miktarına dair hiçbir rakam bulamadığımız diğer sarrafların işlem hacimleri hakkında yorum yapma imkanı olacaktır. Zira bu sarrafların tek bir kişi ya da bir gruptan aldıkları bazı kredi miktarları tespit edilebilmektedir.

Aşağı yukarı aynı tarihlerde sarraf Angeliki ve ortakları Yanaki ve Nikola tüccarlardan 270.833 gurus (650 kese)²⁶⁸, sarraf Yordan ve ortakları Sahak ve Dimitrioğlu murabahacılarından 55.000 gurus²⁶⁹ kredi almışlardır. Sarraf Anton'un maliye tezkirecisi Ahmet Efendiye karşılıklı para alış verişinden kalan borcu ise 33.012 gurstur.²⁷⁰ 1744 yılında arpaemini Abdurrahman Efendi sarraf Arotin'e 31.500 gurus kredi

²⁶⁸ 14/114

²⁶⁹ 16/246

²⁷⁰ 14/114

verirken²⁷¹, 1747'de Midilli nazırı sarraf Bağdasar'a 110.000 guruş vermiştir.²⁷²

Birer tane kredi işlemleri zikredilen bu sarrafların işlem hacimleri hakkında tahmini de olsa bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte ilk başta işlem hacimleri hakkında bilgi verilen sarraflardan çok daha yüksek bir işlem hacmine sahip oldukları anlaşılmaktadır. Aynı şekilde 1760 ve 70'li yıllarda yeniçeri ocağı bezirganının ortağı olan sarrafların da işlem hacimlerinin çok daha yüksek olduğu görülmektedir.²⁷³

Nitekim Pakalın, devletle mali muameleleri olan ve itibarları devletçe tanınmış sarraflara "hazine sarrafları" denildiğini kaydetmektedir. Diğer sarraflar, servet ve itibarları arttığı taktirde hazine sarrafları statüsüne geçme talebinde bulunabilirlerdi.²⁷⁴ Bu durum da sarrafların işlem hacimleri arasında önemli farkların olduğunu göstermektedir.

Sarrafların önemli bir kısmının ortaklıklar kurduğu belirtilmişti. Bu durumun sarrafların mali güçlerini ve işlem hacimlerini önemli ölçüde arttırdığını da kaydetmek gerekir. Hatta bu ortaklıkların kuruluş amaçlarından birinin, hazine sarraflığına terfi etmek olduğu da düşünülebilir.

F. Ödemeler Dengesinin Bozulması

Yeniçeri ocağı bezirganlığı bölümünde "Savaş yılları ve ödemeler dengesinin bozulması" başlığı altında; ocak bezirganlığı tarafından 1768'de Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla piyasadan alınan önemli miktarda kredinin 1790'a kadar ödenmeye bile başlanmadığı ve 1806'ya gelindiğinde hala bitirilmemiş olduğu ve bu durumun piyasayı ciddi anlamda etkilediği ifade edilmişti.

²⁷¹ S1/981

²⁷² 2/648

²⁷³ Bk. Yeniçeri Ocağı Bezirganlığı, İşlem Hacimleri

²⁷⁴ Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, "Hazine sarrafları"

Üstelik aynı yıllarda sarraflardan ya da sair kimselerden yeniçeri ocağı bezirganlığı dışında gerek devlet gerekse yeniçeri ocağı dışındaki askeri zümrenin kredi aldığı görülmektedir.²⁷⁵ Uzun sürüp bozgunla sona eren her iki savaş (1768-1774 ve 1787-1792) tüm bu borçların ödenmesini aksatmıştır.

Bu iki büyük savaşın finansmanı için İstanbul piyasasından sarraflar vasıtasıyla alınan bu kredilerin geri ödenememesi, ödemeler dengesini altüst ettiği gibi piyasada ciddi anlamda para darlığına ve dolayısıyla enflasyona da sebep olmuştur. Gerçekten de 18. yüzyılın ilk yarısında enflasyon hemen hiç yoktu denecek kadar düşük düzeydeyken, özellikle 1770'lerden itibaren hızlı bir yükselişe geçmiştir.²⁷⁶

Bu dönemde başta sarraf²⁷⁷ ve tüccarlar²⁷⁸; kadı ya da Divan'a müracaat ederek bir çok kimsede alacakları olduğunu, bunları tahsil edemedikleri için borçlarını ödeyemediklerini belirterek kendilerine borçlarını üç ya da beş yıl gibi bir sürede taksitle ödeme imkanı tanınmasını talep etmektedirler. Divan da bu talepleri genelde kabul etmektedir.

Hatta bazı borçların, borçlunun ödeme gücüne kavuşuncaya kadar tecil edilmesine karar verildiği de görülmektedir. Bir davada Mısır çarşısında attarlık yapan Süleyman'ın, cephede olan askerlere ulaştırılıp satmak üzere aldığı malların bir kısmının muharebe esnasında telef olması, bir kısmını taşıyan geminin batması üzerine borçlarını ödeyemediği ifade edilmektedir. Alacaklarının bir kısmını tahsil edebilen alacaklıların geri kalan miktarı Süleyman'ın ödeme gücüne kavuşuncaya kadar tecile razı oldukları anlaşılmaktadır.²⁷⁹

²⁷⁵ 8/598; Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, s. 338-339

²⁷⁶ Fiyat endeksi için bk. Pamuk, İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, s. 9

²⁷⁷ 14/16, 14/165, 14/376, 15/169, 15/335 15/377, 15/485, 15/461, 16/246

²⁷⁸ 13/203, 13/691, 13/826, T13/920

²⁷⁹ 13/397

Yine bazı köy ahalilerinin murabahacılardan kredi alarak borçlandıkları ve bu borçlarını ödeyemedikleri için taksitle ödeme talebinde bulundukları görülmektedir. Bu köylülerin de ya savaş sebebiyle ya da yine devletin savaş masrafları için aldığı ek vergilerden dolayı kredi almak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır.²⁸⁰

Birçok kimsenin önemli miktarlardaki borçlarının tecil edilerek taksite bağlanması piyasada ciddi sıkıntılara yol açınca Divan-ı Hümayunun tedbir almak ihtiyacı duyduğu görülmektedir. Yayınlanan fermana; borçların zamanında ödenmemesinin, esnaf ve tüccarın işlerini bozduğu, bütün tebanın bu durumdan zarar gördüğü belirtilerek bundan böyle hiçbir borcun tecil edilmeyeceği ve daha önce yapılan tecillerin ilga edildiği bildirilmektedir.²⁸¹

G. İşlem Türleri ve Murabaha Oranı

Ahkam defterlerinde genellikle işlemlerin ne şekilde yapıldığı anlatılmadığı için bu konu hakkında tatminkar bilgi elde edilememektedir. Dolayısıyla sarraf ve yeniçeri ocağı bezirganlarının işlem türleri ve uyguladıkları murabaha oranına dair söylenilecek şeyler, gerek bu belgelerin gerek ikinci el kaynakların yardımıyla tahminde bulunmaktan ibaret kalacaktır.

Temel işlevlerinin ele alındığı bölümde sarrafların, çeşitli kurum ve şahıslardan aldıkları kredileri yine çeşitli kurum ve şahıslara plase ettikleri ifade edilmişti. Bu çerçevede bir yandan mali sistemin ihtiyaç duyduğu finansı temin ederken, diğer yandan krediye ihtiyaç duyan devlet, vakıf, askeri zümre, esnaf, tüccar vb. kurum ve şahıslara doğrudan ve dolaylı olarak kredi vermekteydiler.

Yine gayrimüslimlerin de kendi aralarında bile olsa verdikleri kredi karşılığında bir gelir elde edebilmeleri için muamele-i şeriyye veya benzeri bir usulü uygulamaları gerektiğine, doğrudan ana paraya ilave bir meblağ

²⁸⁰ Bk. Muamelecilik ve Murabahacılık, Kredi Arzı

²⁸¹ 16/133

alamayacaklarına işaret edilmişti. Aynı durumun sarraflar için de geçerli olduğu görülmektedir. Borcun ertelenmesi durumunda da ilave bir murabaha almaları ya da vermeleri için yine benzer şekilde devir işlemi yapmaları gerekmektedir.²⁸² Buradan hareketle bu kısımda sarrafların verdikleri ya da aldıkları her bir kredi için muamele-i şeriyye ya da benzeri bir usulü uyguladıkları varsayımı esas alınacaktır.

Sarrafların kredi işlemlerini muamele-i şeriyye, murabaha usulü ve mali sistemdeki aracılıkları şeklinde üç ayrı başlık altında ele almanın daha isabetli olacağı anlaşılmaktadır.

1. Muamele-i şeriyye

Sarrafların doğrudan nakit kredi alıp verirken muamele-i şeriyye usulünü uyguladıkları görülmektedir.²⁸³ Ocak bezirganı ve ortakları olan sarrafların yeniçeri ortaları, ocaklı eytamı, müslüman ve gayrimüslim tüccarlardan aldıkları kredinin bir kısmında muamele-i şeriyye bir kısmında ise aşağıda bahsedilecek olan murabaha usulünü uyguladıkları anlaşılmaktadır. Yeniçeri ortaları ve ocaklı eytamından nakit olarak kredi aldıkları için bunların tamamının muamele-i şeriyye ile alındığı söylenebilir.

İncelenen belgelerde sarrafların muamele-i şeriyye ile gerek kredi alırken gerek kredi verirken uyguladıkları murabaha oranı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece iki davada sarrafların kredi alırken verdikleri murabaha oranı tespit edilebilmektedir.

Birincisinde yeniçeri ocağı bezirganı ve ortağı olan sarraflar, bir çok alacaklarını tahsil edemedikleri için borçlarını zamanında

²⁸² T6/191, "..... alacakları olan akçeleri tahsil veyahud senevi ribhi fahiş zammı ile devr olunmak hususunun..." ; 16/246, ".... sarraf taifesinden Yordan ve şeriki Sahak ve Dimitrioğlu nam zimmilerin devr-i şeri ve ilzam-ı ribh olunan senelerde onu on bir buçuktan ziyade ve devri şeri ve ilzam-ı ribh olunmayan senelerde murabaha namıyla alınan akçe asl-ı mala zamm ü takas ..." ; Sevgen tarafından yayınlanan bir belgeden de sarrafların devir yapmak durumunda oldukları anlaşılmaktadır, Sarraflar, s. 59, sy. 24

²⁸³ T8/286, ".... şerikleri mezburların sarraftan murabaha ile istidane eyledikleri akçede ... ; V13/611, 15/465, 16/393; ayrıca bir önceki dipnota bakılabilir.

ödeyemeyeceklerini bildirip ödeme konusunda kolaylık sağlanmasını talep ediyorlar. Buna göre önce yeniçeri ortaları ve ocaklı eytamına olan borçlarını ödeyip sonra müslüman ve gayrimüslim tüccarlara olan borçlarını üç sene sonra başlama ve üç yılda üç taksitle yıllık % 10 murabaha ile ödeme imkanı verilmesini istiyorlar.²⁸⁴ % 10 şeklinde belirtilen bu oranın, kredi alırken belirlenen oran mı yoksa borçların tecili talebiyle birlikte aynı zamanda murabaha oranının da indirilmesi istenen miktar mı olduğu tespit edilememektedir.

Diğer davada ise sarraf Yordan ve ortaklarının murabahacılardan 55.000 gurus kredi aldıkları ve Divan'ın sadece devr-i şeri yapılan seneler için % 15 murabaha alınabileceğini bildirdiği görülmektedir.²⁸⁵ Ödeme dengesi bozulan sarraf ve ortaklarının zor durumda kaldıkları için murabahacılardan % 15'le kredi almış olabilecekleri düşünüldüğünde bu oranın da sair işlemlere teşmil edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

Giriş kısmında murabaha oranı hakkında bilgi verirken muamele-i şeriyye işlemlerinde devlet tarafından belirlenen azami haddin % 15 olduğu belirtilmişti. Bu haddin sarraflar için de geçerli olduğu düşünülmekle beraber, sarraf işlemleri için daha farklı bir oran tespit edilmiş olması da ihtimal dahilindedir.

2. Murabaha Usulü

Murabaha usulü tabirinden; sarrafların, özellikle askeri zümrenin ihtiyaç duyduğu malları satın alıp üzerine belli bir kâr koyarak onlara satmalarının kastedildiği giriş kısmında ifade edilmişti.

Bezirgan ve ortaklarının yeniçeri ortaları, ocaklı eytamı, müslüman ve gayrimüslim tüccarlardan aldıkları kredinin bir kısmının murabaha usulüyle alındığı belirtilmişti. Özellikle tüccarlardan alınan kredilerde murabaha usulünün kullanıldığı tahmin edilebilir. Nitekim 1798

²⁸⁴ T6/191

²⁸⁵ 16/246

tarihli belgede ifade edilen 800 guruşluk borcun tüccarlardan bu usulle mal alımından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.²⁸⁶

Sadece bir belgede bu usulde uygulanan murabaha oranına dair rakam tespit edilebilmektedir. Bu belgede hem muamale-i şeriyye hem de murabaha usulü ile alınan borçların toplamı için verilen % 10'luk orandan bir önceki başlıkta bahsedilmişti. İlgili davada ocaklı eytamı ve yeniçeri ortalarından alınan kredinin daha önce ödeneceğinden hareketle bu oranın sadece murabaha usulüyle alınan krediler için geçerli olduğu düşünülebilir. Ancak oran, büyük ihtimalle her iki usulle alınan kredileri de kapsamaktadır.

3. Mali Sistemde Aracılık

Sarrafların iltizam ve malikane sistemlerindeki rolleri ilgili bölümde ele alınmıştı. Her iki sistemde de mukataayı uhdesine alan kimsenin yatırması gereken peşini genelde sarraflar yatırıyordu. İleriki yıllarda elinde fazla para biriken malikaneci ya da mültezim de sarraflara kredi veriyordu. Ancak sarraflarla malikaneci ve mültezimlerin tüm bu kredi alışverişlerinde uyguladıkları usule dair bir bilgiye ulaşamadı.

Tüm bu işlemlerin muamele-i şeriyye ile yapılmış olma ihtimali olsa da bu ilişkiler sarraf için muamele-i şeriyye ya da benzeri bir işleme ihtiyaç bırakmayan bir aracılık olarak düşünülmüş olabilir. Şöyle ki; malikanecinin devletten aldığı mukataayı, sağlamış olduğu kredi mukabilinde sarrafa devrettiği, onun da belli bir miktar kâr ekleyerek mültezime devrettiği düşünülebilir.²⁸⁷

Bir diğer ifadeyle malikaneci müteahhid, sarraf birinci taşeron, mültezim ise ikinci taşeron konumundadır. Birinci taşeron olarak sarraf hazineye ödenecek peşini öderken, ikinci taşeron olarak mültezim vergiyi

²⁸⁶ 13/601, "... ocaklıya yolluk vermek için mukaddemlerde iştira eylediği eşya semeninden tüccar taifesine sekiz yüz kise akçeye karib düyünü olmağla"

²⁸⁷ Mukataanın bir mültezime devredilmesinde sarrafların önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki devlet yeniden ihale edeceği mukataanın yıllık gelirini tespit

toplayan ve asıl riski üzerine alan kişidir. Devletin malikaneciden, malikanecinin sarraftan ve sarrafın mültezimden alacağı miktar bellidir. Dolayısıyla verginin beklenenin üzerinde seyretmesi mültezimin kârına olduğu gibi, beklenenin altında seyretmesi de onun zararınadır.

Bu durumda sarrafın kârı, mukataayı devralırken ödediği meblağ ile devrederken tahsil edeceği meblağ arasındaki fark olur ki, kâr oranı önemli bir dalgalanma göstermese bile her bir mukataa için değişiklik arz edebilir. Sarraflar için böyle bir aracılık söz konusu ise artık riba şüphesinden kurtulmak için muamele-i şeriyye ya da benzeri bir işleme ihtiyaç yoktur. Şayet muamele-i şeriyyede olduğu gibi devlet tarafından belirlenen azami kâr haddi yoksa sarrafların daha yüksek oranda kâr elde ettikleri de söylenebilir.

Bu tahminlerde, Şehit Mehmet Paşa ve İsmihan Sultan vakıflarının mukataalarını iltizama verme ve iltizam gelirlerini tahsil etme hakkını sarraf Kirkor'a devretmesi etkili oldu. Bu vakıflar sarraftan aldıkları kredi karşılığında her yıl belli bir murabaha ödemek yerine mukataalarını iltizama verme hakkını sarrafa devrederek murabaha ödemekten kurtuluyorlar.²⁸⁸

Buraya kadar yürütülen tahminler sadece sarrafların mali sistemde aracılık çerçevesinde verdikleri kredilerle ilgilidir. Halbuki sarraflarla aynı zamanda malikaneci olan askeri zümre arasında bunun dışında da kredi alış verişi gözlemlenmektedir.²⁸⁹ Bu işlemlerin ne şekilde yapıldığı hakkında da yeterli bilgiye ulaşılmış değildir.

Bazı belgelerden, askeri zümreyle sarrafları arasında kredi alış verişinin yanı sıra onlar adına, sarraflarının alacaklarını topladığı ve yapması gereken ödemeleri yaptığı anlaşılmaktadır. Burada sarrafa belli

ederken malikanecilerin yanı sıra sarraflardan da istifade ediyordu, Cezar, Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim.

²⁸⁸ V13/611, " mukataatı ber vech-i tedahül ilzam olunup bu takrib vakf-ı mezburu dünyunu mezbure murabahasından tahlis etmek her vechile vakf-ı merkuma enfau evla olduğunu ber vech-i meşruh mukataaları ber vech-i tedahül ahara iltizam olunmak üzere yedime bir kıta ferman-ı âli îta olunup ...".

ödemeleri yapması konusunda talimat verildiği gibi alacakları tahsil konusunda da vekalet verilmiştir. Bu işlemleri yerine getiren sarraf ile müvekkili olan askerî arasında belli bir zaman sonra hesap görülerek kimin ne kadar alacağı kaldığı tespit edilmektedir. Ancak tüm bu ilişkilerde ne muamele-i şeriyyeden, ne yıllık devirden ne de murabahadan bahsedilmemektedir. Sanki sarraflar mukataa ihalelerinde elde ettikleri kârla yetinmekte ve ayrıca bir kâr söz konusu olmamaktadır. Ancak burada da her halükarda sarrafın daha uzun süre ya da daha fazla miktarda borçlu olması gibi bir esas benimsenmiş olabilir.

²⁸⁹ Bk. Sarraflık, Temel İşlevleri, Yüksek Askeri Zümre Sarraflığı

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUAMELECİLİK VE MURABAHACILIK

A. Muameleciler: Oturdukları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri

Taranan belgelerin dokuz tanesinde “muameleci” unvanıyla anılan kimseler yer almaktadır. Bu belgelerin birinde “muameleci taifesinden kimseler” ifadesi kullanılıp ilgili kimselerin künyelerine dair bilgi bulunmamaktadır.²⁹⁰ Diğer sekiz belgede yer alan muamelecilerin oturdukları mahal, isim, din ve cinsiyetleri Ek 2’de liste halinde verilmiştir.

Künyesi tespit edilen sekiz muamelecinin hepsinin müslüman ve erkek oldukları görülmektedir. Dikkat çeken diğer bir husus, üçünün hacı, birinin seyyid olmasıdır.

Muamelecilerin ikamet ettikleri mahaller ise çeşitlilik arz etmektedir. İki Dersaadette, üçü köyde, ikisi nahiyede ve bir tanesi de kasabada oturmaktadır.

En son 1786 tarihli bir belgede muameleci unvanıyla anılan kimse yer alıp, diğer muameleciler 1767 tarihinden önceki belgelerde yer almaktadır. Buna mukabil ilk karşılaşılan murabahacılar 1761 ve 1764 tarihli belgelerde yer alıp diğer murabahacılar 1778 tarihinden sonraki belgelerde yer almaktadır. Buradan hareketle bu iki unvanın, aslında aynı özellikleri haiz kimseler için farklı dönemlerde kullanıldığı, 18. yüzyılın ilk yarısına kadar muameleci kavramı kullanılırken bu tarihlerden itibaren yavaş yavaş murabahacı kavramının kullanılmaya başlandığı düşünülebilir. Ancak yine de iki kavram arasında nüans olabileceğinden hareketle aynı bölümde de olsa ayrı ayrı ele alındılar.

²⁹⁰ Ş70/178/4

B. Murabahacılar: Oturdıkları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri

Taranan belgelerin 22 tanesinde "murabahacı" unvanıyla anılan kimseler yer almaktadır. Bu belgelerin beş tanesinde "murabahacı taifesinden kimseler" şeklinde genel ifadeler kullanılıp ilgili kimselerin künyeleri hakkında bilgi verilmemektedir.²⁹¹ Geri kalan 17 belgedeki murabahacıların bulundukları mahal, isim, din ve cinsiyetleri Ek 3'de sunulmuştur. Birden fazla murabahacının künyesine yer verilen davalar, bu murabahacıların gerek bulundukları mahal, gerekse din ve cinsiyetleri itibariyle birbirleriyle aynı oldukları için aynı satırda ele alındılar.

Listede görüldüğü üzere belgelerin 16'sında yer alan murabahacılar erkek olup sadece bir belgede murabahacının kadın olduğu görülmektedir. Maryori isimli bu murabahacının hristiyan olduğu anlaşılmaktadır.²⁹²

On bir davada adı geçen murabahacılar müslümanken, altı davada yer alan murabahacılar gayrimüslimdir. 1795'ten önceki davalarda gayrimüslim murabahacıya rastlanmayıp, bu tarihten önce tespit edilen 8 davadaki murabahacıların tamamı müslümandır. Ancak bu tarihten sonra gayrimüslim murabahacılara tesadüf edilmektedir. Sakaoğlu'nun eserinde de aynı durumla karşılaşılmaktadır. Sakaoğlu'nun Sivas Ahkam defterlerinden hareketle bahsettiği murabahacılardan 18. yüzyılda yaşayanların tamamının müslüman olmalarına karşılık 19. yüzyılda yaşayanlar arasında gayrimüslimler görülmektedir.²⁹³

Murabahacıların da muamelecilere benzer şekilde, sarraflar gibi Dersaadette yoğunlaşmak yerine İstanbul'un farklı bölgelerine dağıldıkları gözlemlenmektedir. Altı davada yer alan murabahacılar köyde, dokuz davada yer alanlar ise çeşitli nahiye, kaza ve kasaba merkezlerinde

²⁹¹ 5/983, 8/598, 16/246, 274, 407

²⁹² 16/367

²⁹³ Sakaoğlu, Köse Paşa Hanedanı, s. 48-52, 55, 222, 275

ikamet etmektedirler. İki davada ise murabahacının ikamet ettiği yer tespit edilememektedir.

Künyeleri hakkında açıklama bulunmayıp sadece "murabahacı taifesinden kimseler" ifadesi yer aldığı için listeye alınmayan beş davadan üçünde murabahacıların Dersaadette ikamet ettikleri ifade edilmektedir. İkisinde "murabahacı taifesinden ismi belli kimseler şeklinde çoğul ifadeye yer verilirken"²⁹⁴ bir tanesinde "murabahacı taifesinden ismi belli on beş kişi" ifadesi yer almaktadır.²⁹⁵ Bu ifadeler Dersaadette de küçümsenemeyecek miktarda murabahacı olduğunu göstermektedir.

C. Temel İşlevleri

Murabahacı ve muameleci unvanlarından da anlaşılacağı üzere bu kimseler muamele-i şeriyye ile belli oranda murabaha karşılığında kredi vermektedirler. Bu temel işlevlerinden başka ne tür işlevlerinin olduğuna dair bir bilgiye ise ulaşılamadı.

Tespit edilen muameleci ve murabahacıların tamamının kredi veren konumunda olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle bu kimselerin kredi aldıklarına rastlanmadı. Buradan hareketle sarrafların hilafına (en azından büyük ölçüde) kendi sermayelerini işlettikleri söylenebilir.

Sakaoğlu'nun Sivas ahkam defterlerinden hareketle verdiği bilgilere göre; bu bölgedeki muameleci ve murabahacılar tefecilik yapmakta, verdikleri kredilere yılda üç dört kere murabaha ekleyerek yıllık %30'un üzerinde, hatta % 100'e varan oranlarda murabaha almaktaydılar. Genelde vergi yükümlülüğünden dolayı borçlanmak zorunda kalan köylüler, yüksek murabaha oranıyla sürekli artan borçlarını ödeyemez duruma gelince, muameleci ya da murabahacı tarafından köylülerine el konulup köylü adeta kul köle gibi çalıştırılmaktadır. Aynı

²⁹⁴ 16/246, 407

²⁹⁵ 16/274

zamanda ayan ya da ağa olan bu kimseler maiyetlerindeki adamlar sayesinde gerektiğinde kaba kuvvete de başvurumaktadırlar.²⁹⁶

Bu tasvirlerden muameleci ve murabahacıların, murabaha haddinin çok üzerinde murabaha alarak halkı sömüren, halka sürekli baskı ve zulüm yapan, devletin kendileriyle mücadele ettiği zorbalara olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki İstanbul söz konusu olunca muameleci ve murabahacıların mümkün mertebe yüksek oranda murabaha alma gayreti içerisinde olmalarına rağmen benzer şekilde baskı ve zulüm yapmadıkları görülmektedir. Bu durum merkeze olan yakınlık ve uzaklıkla doğrudan alakalı olabilir.

Hatta Dersaadette ikamet eden murabahacıların kanuni hadlerde murabaha aldıkları görülmektedir. Haklarındaki tek şikayet, vadesi dolduğu halde borcunu ödeyemeyenlerden alacaklarını derhal tahsile çalışmaları hususundadır.²⁹⁷ Ancak Dersaadetten kenar bölgelere doğru gittikçe muameleci ve murabahacıların meşru olmayan talep ve baskıları dikkat çekmektedir. % 15'in üzerinde murabaha talep ettikleri²⁹⁸ gibi yıllık devir işlemi yapılmaksızın zorla murabaha aldıkları da²⁹⁹ görülmektedir. Hatta bir köy halkına baskı yapmaları ve zorla para almalarından³⁰⁰ hareketle belli bir güce sahip oldukları da düşünülebilir.

Dikkat çeken bir davada murabahacıların, murabahanın yanı sıra "mesarif ve hizmet" adı altında para aldıkları³⁰¹, bir başka davada muamelecinin "murabahalı para vermedim" diyerek fayide payı adı altında yüksek miktarlarda para aldığı³⁰² görülmektedir. Bir diğer davada ise Silivri kazasına tabi Biceler köyü halkı, bir akçe borçları olmadığı halde Edirne'de ikamet eden murabahacı Ali Beğ'in sahte borç senetleriyle 45

²⁹⁶ Sakaoğlu, Köse Paşa Hanedanı, s. 16, 47-49, 57

²⁹⁷ 16/246, 274, 407

²⁹⁸ 10/715, 11/553, 830, 12/761, 13/687, 14/73, 91, 15/37, 59, 16/367, 336/283/1136

²⁹⁹ 10/715, 11/553, 715, 754, 830, 12/353, 761, 13/687, 878, 14/91, 15/37, 59, 336/283/1136

³⁰⁰ 9/1049, 12/353, 13/702, 336/283/1136

³⁰¹ 5/983

³⁰² 11/553

kese akçe (18.750 guruş) iddia ettiğine ve Silivri’de mahkeme olmam diyerek kendilerini mahkeme olmak üzere adamlarıyla Edirne’ye gelmeye zorladığına dair şikayette bulunuyor.

Divana yansıyan davalarda, Divanın sadece % 15’lik kanuni haddin aşılması ve devir yapılmayan senelerde murabaha alınmaması yönünde karar verdiği, muameleciler ve murabahacıların faaliyetlerine yönelik başka bir sınırlama getirmediği görülmektedir. Bu durum muameleciler ve murabahacıların faaliyetlerinin belli sınırlar çerçevesinde de olsa prensip olarak meşru olduğu anlamına gelebilir. Hatta bu kimselerin paşalar da dahil askeri zümreye bile kredi verdikleri görülmektedir.³⁰³ Dikkat çeken bir davada da vefat eden defterdar Mehmet Paşa’nın küçük oğlunun vasisi Halil’in muameleciler olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁴

Ancak bu durum sarraf ve kendilerine izin verilen belli bazı kimselerin dışında kreditorluk yapmanın yasak oluşuyla gelişik gibi görünmektedir. Sarraflık yapmasına izin verilen kimseler arasında muameleciler ve murabahacıların da yer alması söz konusu olabileceği gibi kredi talebinin çok yüksek olduğu bir dönemde devletin bu kimselere göz yummuş olması da imkan dahilindedir. Nitekim kredi talebinin 18. yüzyıl sonlarına doğru gittikçe artmasına paralel olarak belgelerde de murabahacılarla daha fazla karşılaşmaktadır.

D. Kredi Arzı

Muamelecilerin kredi verdikleri tespit edilen dava sayısı sekizdir. Bir davada muameleciler tarafından bir paşaya³⁰⁵, bir diğer davada da ümera-i deryadan Ebubekir’e kredi verildiği³⁰⁶ ifade edilmekle birlikte kredi miktarları hakkında bilgi bulunmamaktadır. Diğer altı davada kredi alan kimselerin bulundukları mahal, isim, din ve cinsiyetleri ile aldıkları kredi miktarları şöyledir:

³⁰³ Ş63/98/1, Ş70/178/4, 8/598

³⁰⁴ Ş35/142/589

³⁰⁵ Ş63/98/1

³⁰⁶ Ş70/178/4

Tablo:8 Muamelecilerden kredi alan kimseler (guruş)

Belge no	İsim	Cinsiyet	Din	Bulundukları mahal	Kredi miktarı
Ş36/283/1136	Köy halkı	—	—	Marmara kazası, Burgos köyü	720
2/92	Andrigo	Erkek	Zimmi	Ereğli nahiyesi	260
6/669	Halil ve Ömer	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi	230
7/483	Dimitri	Erkek	Zimmi	Midye nahiyesi, Samako köyü	90
7/1213	Müezzin Molla Süleyman	Erkek	Müslüman	Erdek kasabası	340
11/553	Mustafa	Erkek	Müslüman	Şile nahiyesi Ahmetli köyü	40

Murabahacıların kredi verdikleri tespit edilen dava sayısı ise 21'dir. Bu davaların dördünde verilen kredi miktarı belli değildir. Birinde Marmara nahiyesine tabi üç köyün ahalilerinin murabahacılardan belli miktarda³⁰⁷, diğerinde Midye nahiyesine tabi iki köy ahalisinin murabahacı Şefyak ve Yorgaki'den yüksek miktarda³⁰⁸ kredi aldıkları belirtilmektedir. Bir davada ise Akkırman yakınında bir yaylakın muhafazasında olan piyade ve süvari askerlerin murabahacı taifesinden kredi aldıkları anlaşılmaktadır.³⁰⁹ Bir diğer davada ise İstefanaki isimli şahsın murabahacılardan belli miktarda kredi aldığı ifade edilmektedir.³¹⁰

Kredi miktarı belli olan on yedi davada murabahacılardan kredi alan kimselerin bulundukları mahal, isim, din ve cinsiyetleri ile aldıkları kredi miktarları şöyledir:

Tablo:9 Murabahacılardan kredi alan kimseler (guruş)

³⁰⁷ 5/983

³⁰⁸ 12/761, 15/71

³⁰⁹ 8/598

³¹⁰ 16/407

Belge no	İsim	Cinsiyet	Din	Bulundukları mahal	Kredi miktarı
7/28	Şahıslar (üç erkek, üç kadın)	Erkek, kadın	Müslüman	Gebze	500
9/1049	Köy halkı	—	—	Terkos nahiyesi Yeniköy	6.250 (15kese)
10/496	Köyden şahıslar	Erkek	Zimmi	Edirne kazası Maraş köyü	12.000
10/715	Nikola	Erkek	Zimmi	Bandırma kasabası	15
11/170	Mustafa	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi	170
11/754	Yorgaki	Erkek	Zimmi	Çekmece-i kebir nahiyesi, Kardan köyü	400
11/830	Duka	Erkek	Zimmi	Silivri nahiyesi, Şehritoros köyü	60
12/353	Köy halkı	—	Zimmi	Burgos kazası, Örencik köyü	16.000
13/687	Yanaki	Erkek	Zimmi	Çatalca kazası	1.005
13/878	Mehmed Tahir	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi	5.000
14/73	Apostol	Erkek	Zimmi	Kapudağı nahiyesi Muhanya köyü	30
14/91	Tahir Mehmed	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi	300
15/37	Dimitri ve Anton	Erkek	Zimmi	Karamürsel nahiyesi, Ereğli köyü	787
15/59	Foti	Erkek	Zimmi	Kapudağı nahiyesi	120
16/274	Tüccar Nikola	Erkek	Zimmi	Dersaadet	100.000
16/246	Sarraff Yordan ve iki ortağı	Erkek	Zimmi	Dersaadet	55.000
16/367	Trandafil	Erkek	Zimmi	Silivri nahiyesi, Şahtari köyü	500

Ödemeler dengesinin bozulduğu 18. yüzyılın sonunda murabahacılardan tüccar Nikola'nın 100.000 guruş ve sarraf Yordan'ın 55.000 guruş kredi aldıkları görülmektedir. Ayrıca bazı köy ahalilerinin hep birlikte murabahacılardan kredi almış olmaları dikkat çekmektedir. Bu kredilerin ya sefer sebebiyle³¹¹ ya da vergi ödemek üzere³¹² alındığı anlaşılmaktadır.

Netice olarak; muameleciler ve murabahacıların, askeri zümreden reayaya, tüccardan sarrafa, müslüman olandan gayrimüslim olana, şehirde oturandan köyde oturana kadar muhtelif kimselere kredi verdikleri söylenebilir.

E. İşlem Hacimleri

Herhangi bir muameleciler, ya da murabahacının belli bir tarihteki toplam alacağı miktar tespit edilemedi. Ayrıca gerek kredi veren olarak murabahacı ve muameleciler gerekse bunlardan kredi alan kimseler bazı davalarda kaç kişi oldukları belli olmayacak şekilde çoğul olarak zikredilmişlerdir. Bu durumlar muameleciler ve murabahacıların işlem hacimlerine dair tahminde bulunmaya engel teşkil etmektedir.

Muameleciler tarafından verilen altı kredi 40 ile 720 guruş arasında iken murabahacılar tarafından verilen on yedi krediden yedisi 1.000 guruşun üzerindedir: Murabahacı taifesi 100.000 guruş³¹³, murabahacı taifesi 55.000 guruş³¹⁴, murabahacı taifesi 16.000 guruş³¹⁵,

³¹¹ 9/1049, " Yeniköy nam karye reayası gelüp bunlar sefer-i hümayun takribiyle murabahacı taifesinden Osman ve sair malumu'l-esami kimesnelerden bin yüz seksen dört senesinde istikraz eyledükleri akçe ..." ; 12/761, 15/71

³¹² 10/496, 12/353, Bir davada Burgos kazasına tabi Örencik köyü halkı, kredi aldıkları murabahacıların devr-i şeri olmaksızın aldıkları murabahaların ana paraya sayılması ve kalan borçlarını taksitle ödemeleri için Divan'a başvurduktan kısa bir süre sonra köylerinde oturan eski Kırım hanı Gazi Giray'ı da kendilerinden haksız yere para aldığı ve fazla vergi topladığı için Divan'a şikayet etmektedir (12/382).

³¹³ 16/274

³¹⁴ 16/246

³¹⁵ 12/353

murabahacı Ömer 12.000 guruş³¹⁶, murabahacı taifesi 6.250 guruş³¹⁷, dört murabahacı 5.000 guruş³¹⁸, murabahacı Angeli 1.005 guruş³¹⁹.

Görüldüğü üzere 18. yüzyılın son çeyreğinde murabahacılar önemli bir mali güce sahiptirler. Bu durum murabahacıların mali açıdan muamelecilerden daha güçlü oldukları şeklinde yorumlanabileceği gibi, bu tür faaliyetlerde bulunan kimselerin, kredi talebinin gittikçe arttığı 18. yüzyıl boyunca mali güçlerini arttırdıkları şeklinde de yorumlanabilir.

F. İşlem Türleri ve Murabaha Oranı

Muamelecî ve murabahacılarla ilgili davaların hemen hepsinde işlem türünün muamele-i şeriyye olduğu anlaşılmaktadır. Bu kimselerin her yıl, devir yaparak bir diğer ifadeyle muamele işlemini yenileyerek ya da buna riayet etmeksizin cebren murabaha almaya çalıştıkları dikkat çekmektedir.³²⁰

Bir davada muamelecînin “murabahalı para vermedim” diyerek faide payı adı altında yüksek oranlarda para aldığı görülmektedir.³²¹ Faide kavramının bir çok belgede kâr anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.³²² Bu durumda karşı tarafın aldığı krediyle ticaret yapıp iyi para kazanmasını fırsat bilen muamelecînin kâr ortağıymış gibi gelirden pay almaya çalıştığı düşünülebilir. Yani bu işlemin de muamele-i şeriyye ile yapılmış olma ihtimali yüksektir.

Muamelecî ve murabahacıların genelde %15’in üzerinde murabaha almaya çalıştıkları görülmektedir.³²³ Bir davada murabahacı

³¹⁶ 10/496

³¹⁷ 9/1049

³¹⁸ 13/878

³¹⁹ 13/687

³²⁰ 10/715, “..... murabahacı taifesinden Hasan.... mezbur bila devr-i şerî murabaha namıyla altmış gurusunu almış iken kani olmayıp tekrar asl mal ve murabaha talebiyle teaddiden hali olmadığı” ; 11/553, 715, 754, 830, 12/353, 761, 13/687, 878, 14/91, 15/37, 59, Ş36/283/1136

³²¹ 11/553

³²² T1/582, 763, T5/105, E7/342, T8/149, 212

³²³ 10/715, 11/553, 830, 12/761, 13/687, 14/73, 91, 15/37, 59, 16/367, Ş36/283/1136

verdiği 300 gurus mukabilinde iki senede 495 gurus para almıştır. Bu, senelik 97,5 gurus murabaha demektir ki % 32,5'e tekabül eder.³²⁴ Bir diğer davada murabahacı verdiği 1.005 gurus krediye mukabil 1.250 gurus almış ve ayrıca 2.060 gurus daha talep etmektedir. Geçen süre ise sekiz yıldır. Talep edilen murabaha yıllık 288 gurus olup yaklaşık % 28'e tekabül etmektedir.³²⁵ Ancak Divan bu tür davalarda yıllık sadece % 15 murabaha alınabileceğini vurgulamaktadır.³²⁶

³²⁴ 14/91

³²⁵ 13/687

³²⁶ 8/598, 12/761, 353, 14/73, 91, 15/59, 16/246, 274, 367, 407

SONUÇ

18. yüzyıl İstanbul'unda kredi alıp vermeyi meslek edinmiş kimseler olarak sarraf, muameleci, murabahacı ve yeniçeri ocağı bezirganlarıyla karşılaşmaktadır. Bunların yanı sıra başta devlet olmak üzere vakıf, orta sandığı, eytam sandığı, askeri zümre, ayan, tüccar, esnaf, yetim mallarını işleten vasi, gayrimüslim dini kurum, bir yerleşim birimi halkı ve sair reaya gibi çeşitli kurum ve şahısların hem kredi aldıkları hem de kredi verdikleri görülmektedir. Yeniçeri ocağı bezirganlarıyla sarrafların hem kredi aldıkları hem de kredi verdikleri, muameleci ve murabahacıların ise sadece kredi verdikleri tespit edilmektedir.

Yeniçeri ocağı bezirganlığı devlet tarafından ihdas edilmiş bir vazife, sarraflık ise devletin gedik usulüyle düzenlediği bir meslektir. Murabahacılık ve muameleciliğin ise benzer bir statüye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Yeniçeri ocağı bezirganlarının temel işlevinin, yeniçeri ocağında görevli rütbeli subay ve ağaların gerek aynı mal ihtiyaçlarını gerekse her türlü nakit kredi ihtiyaçlarını karşılama olduğu görülmektedir. Bir diğer ifadeyle ocak bezirganları, sarrafların sair kimseler için yaptığı hizmeti, yeniçeri ocağında görevli rütbeli askerler için yapmaktadır.

Ocak bezirganları bu vazifeyi ifa ederken ortakları olan sarraflardan destek aldıkları gibi devlet de dahil çeşitli kurum ve şahıslardan kredi alıyorlardı. Savaş yıllarında devletin doğrudan ocak mensuplarına kredi vermek yerine, ocak bezirganına kredi verip onun ocak mensuplarına kredi vermesi şeklinde bir yolu tercih etmesi dikkate şayandır. Benzer bir durum yeniçeri orta sandıkları için de söz konusudur.

Özellikle savaş yıllarında ocak mensuplarının kredi talebinin artmasına paralel olarak ocak bezirganlarının da kredi talebi artmaktaydı.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı yıllarında ocak bezirganlığı tarafından verilen kredi miktarının en azından devletin yıllık gelirinin 1/5'ine tekabül ettiği tahmin edilebilir.

Ocak bezirganlığı görevini 18. yüzyılın ikinci yarısında yahudi bir ailenin yürüttüğü görülmektedir. Görevi devralan oğul ya da kardeş bir önceki bezirganın alacak ve verecek tüm hak ve yükümlülüklerini de üstleniyordu.

Sarrafların temel işlevinin ise başta askeri zümre olmak üzere bir çok kurum ve şahıs için kredi temini olduğu söylenebilir. Özellikle askeri zümrenin, gerek iltizam ve malikane ihaleleri için gerek devlet hizmetlerini yürütmek ve sair şahsi masraflarını karşılamak için sarraflardan kredi aldığı görülmektedir.

Dersaadette toplam 72 gedikli sarraf olmakla birlikte 1760 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre ayrıca 65 kişinin daha sarraflık yapmasına izin verilmiştir. Bunların dışında herhangi birsinin sarraflık yapması ise yasaktır.

18. yüzyıl Osmanlı toplumunda verilen kredi karşılığında artı bir gelir elde edebilmek için muamele-i şeriyeye veya benzeri bir usulün uygulanması gerekmektedir. Bu işlemler bir yıllık olup ileriki yıllar için tekrar edilmeleri gerekmektedir ki buna da devr-i şeri denilmektedir. Bu zorunluluk gayrimüslimlerin kendi aralarındaki işlemler için de geçerliydi. Bu çerçevede sarraf ve yeniçeri ocağı bezirganlarının muamele-i şeriyeye ve murabaha usullerini uyguladıkları, muameleciler ve murabahacıların ise genelde muamele-i şeriyeye yaptıkları dikkat çekmektedir. Sarrafların iltizam ve malikane sistemlerinin işleyişi çerçevesinde askeri zümreyle aralarında olan kredi alış verişleriyle ilgili olarak uyguladıkları usule dair bir bilgi ise tespit edilemedi.

Tespit edilen 69 sarrafın, ikisinin müslüman, dokuzunun yahudi, elli sekiz tanesinin ise zimmi olduğu anlaşılmaktadır. buna mukabil yeniçeri ocağı bezirganları yahudidir. Tespit edilen 8 muamelecinin

tamamı müslümanken, 17 murabahacının 11'i müslüman 6'sı ise zimmidir. Zimmi murabahacılar 1795 tarihinden sonraki belgelerde yer almaktadır. Muamelecî unvanı taşıyanların 1770'den önceki tarihli belgelerde yer almalarına mukabil murabahacı unvanı taşıyanlar bu tarihten sonraki belgelerde yer almaktadırlar.

Sarraflarla ilgili davalarda genelde ilgili sarrafın, bir alacağını tahsil edemediği için şikayetçi olduğu ya da bazı alacaklarını tahsil edemediği için borçlarını ödeme konusunda kendisine süre verilmesini talep ettiği görülmektedir. Muamelecî ve murabahacılarla ilgili davalarda ise genelde bu kimselerden kredi alan tarafın, cebren fazla para alındığı, baskı yapıldığı vb. şekillerde şikayetçi olması dikkat çekmektedir.

Muamelecî ve murabahacıların İstanbul söz konusu olunca merkezden uzak bölgelere nazaran halka zulüm ve baskılarının daha az olduğu anlaşılmaktadır. Genelde % 15'lik kanuni haddin üzerinde ve yıllık devir işlemi yapılmaksızın murabaha talep ettikleri görülmektedir.

18. yüzyıl boyunca kredi talebinin artmasına paralel olarak gerek sarraflık yapanların gerekse muamelecî ve murabahacıların sayısında da artış olduğu gözlemlenmektedir.

18. yüzyılın ikinci yarısındaki hem uzun süre devam eden hem de mağlubiyetle sona eren iki büyük savaşın (1768-1774, 1787-1792), Osmanlı ekonomisini ciddi şekilde etkilediği görülmektedir. Bu savaşların finansmanı için özellikle İstanbul piyasasından yeniçeri ocağı bezirganı ve sarraflar vasıtasıyla alınan kredilerin geri ödenememesinin, ödemeler dengesini alt üst etmenin yanı sıra piyasada ciddi anlamda para darlığına ve dolayısıyla enflasyona sebep olduğu görülmektedir.

EKLER

EK 1. Sarrafların Bulundukları Mahaller, İsim, Din ve Cinsiyetleri

Belge no	Dava tarihi	İsim	Cinsiyet	Din	Bulundukları mahal
Ş33/558/3	1701	Karez veled-i Yaris	Erkek	Zimmi	Dersaadet
Ş33/306/13 38	1701	Anton	Erkek	Zimmi	Dersaadet
Ş33/614/4	1701	Topal Sahak	Erkek	Zimmi	Dersaadet
Ş37/97/393	1702	Ayvaz	Erkek	Yahudi	
Ş64/1/2	1713	Ahmed	Erkek	Müslüman	Dersaadet
1/525	1743	David	Erkek	Zimmi	Dersaadet
S1/572	1743	Makyelli	Erkek	Yahudi	Dersaadet
S1/981	1744	Muratoğlu Arotin	Erkek	Zimmi	
S1/981	1744	Bağdasar veled-i Arotin	Erkek	Zimmi	
S1/999	1744	Arakil	Erkek	Zimmi	
1/1082	1744	Şirin	Erkek	Zimmi	
2/648	1747	Bağdasar veled-i Firihrad	Erkek	Zimmi	Dersaadet
16/191 (T8/559)	1761	Meşbakoğlu Kanorta	Erkek	Yahudi	Dersaadet
16/191	1761	Menteşoğlu İsak	Erkek	Yahudi	Dersaadet
8/598	1770	Avanis	Erkek	Zimmi	Dersaadet
8/763	1775	Avanis ve Karabet	Erkek	Zimmi	
8/1215	1776	—	Erkek	Yahudi	Dersaadet

9/574	1777	Acı Arslan	Erkek	Zimmi	
V9/727	1777	Serkiz	Erkek	Zimmi	Dersaadet
V9/727	1777	Haçador	Erkek	Zimmi	Dersaadet
10/199	1781	Agop ve şeriki Mogoz	Erkek	Zimmi	
10/869	1783	Kigork	Erkek	Zimmi	
M258/7/3	1786	İstefan ve kardeşi Ohannes	Erkek	Zimmi	Dersaadet
V11/594	1787	Nikola veled-i Mihal	Erkek	Zimmi	
M258/14/1	1788	Otan veled-i Artin	Erkek	Zimmi	
12/41	1792	Bogos	Erkek	Zimmi	
M258/97/2	1792	Zafiroğlu Simyon	Erkek	Zimmi	
M258/108/1	1792	Avanos veled-i Vakıs	Erkek	Zimmi	
M258/110/1	1792	Onan veled-i Artin	Erkek	Zimmi	
M280/3/1	1793	Yanaki veled-i Panayot	Erkek	Zimmi	
M280/5/2	1793	Çilpon veled-i Matil	Erkek	Yahudi	
M280/36/1	1794(1802)	Agop veled-i Avanis	Erkek	Zimmi	
M280/61/1	1794	Şamanto veled-i Avram	Erkek	Yahudi	
M285/49/2	1796	Serkiz veled-i Karabet ve Kasber	Erkek	Zimmi	
M293/23/2	1796	Evanos veled-i Ekses	Erkek	Zimmi	Dersaadet
V13/233	1797	Mıgırdıc veled-i Kabril	Erkek	Zimmi	Galata
V13/611	1798	Kirkor veled-i Agop	Erkek	Zimmi	Dersaadet

M299/3/2	1798	Pedros veled-i Kiryako	Erkek	Zimmi	Dersaadet
13/691	1799	Selvik veled-i Atam	Erkek	Zimmi	Dersaadet
13/691	1799	Kifork veled-i Bedros	Erkek	Zimmi	Dersaadet
14/16	1800	Kostandi veled-i Atam, Vasil ve Lanyo	Erkek	Zimmi	Dersaadet
14/16	1800	Yordan veled-i Manol	Erkek	Zimmi	
14/16	1800	Vasil veled-i Yordan	Erkek	Zimmi	
14/16	1800	Manol veled-i Yani	Erkek	Zimmi	
14/16	1800	Bağdasar veled-i Tatos	Erkek	Zimmi	
14/16	1800	Simavun	Erkek	Zimmi	Dersaadet
14/16	1800	İlya ve ortağı Acı Yorgi	Erkek	Zimmi	Dersaadet
M299/55/1	1800	Siloyik veled-i Ohan	Erkek		Dersaadet
14/87	1801	Bedros	Erkek	Zimmi	Dersaadet
14/114	1801	Anton veled-i İstolik	Erkek	Zimmi	Desaadet
14/123	1801	Nikola ve Selvi	Erkek	Zimmi	
14/165	1801	Çoban	Erkek	Zimmi	
14/187	1801	Avanis	Erkek	Zimmi	
M299/74/1	1801	Şamanto veled-i Hayim	Erkek	Yahudi	
M299/74/1	1801	Yuda veled-i Çilbon	Erkek	Yahudi	

14/376	1802	Remail?	Erkek	Zimmi	Dersaadet
15/34	1803	Anaştas	Erkek	Zimmi	
15/58	1803	Bordan?	Erkek	Zimmi	
15/169	1803	Kirkor ve Agop	Erkek	Zimmi	Dersaadet
15/196	1803	Bağdasar	Erkek	Zimmi	
T15/223	1803	Murad	Erkek	Müslüman	
15/231	1803	Yorgi	Erkek	Zimmi	
M258/106/1	1803	Simon veled-i Tenfar ve Kirkor	Erkek	Zimmi	
15/335	1804	Angoliki, Yanaki ve Nikola	Erkek	Zimmi	
15/377	1804	Mihal	Erkek	Zimmi	Dersaadet
15/461	1804	Karkas ve Petro	Erkek	Zimmi	Dersaadet
15/485	1804	Avanis	Erkek	Zimmi	Dersaadet
16/78	1805	Mezyek	Erkek	Zimmi	
16/246	1806	Yordan, Sahak ve Dimitrioğlu	Erkek	Zimmi	Dersaadet

EK 2. Muamelecilerin Bulundukları Mahal, İsim, Cinsiyet ve Dinleri

Belge no	Dava tarihi	İsim	Cinsiyet	Din	Bulundukları mahal
Ş35/142/589	1702	El-Hac Halil	Erkek	Müslüman	Dersaadet
Ş36/283/1136	1702	Mehmed	Erkek	Müslüman	Marmara kazası Burgos köyü
Ş63/98/1	1713	Arnavud Süleyman	Erkek	Müslüman	Dersaadet
2/92	1745	Mustafa ve oğlu Mehmed	Erkek	Müslüman	Ereğli nahiyesi Papaslı köyü
6/669	1763	Veli Beğ oğlu Hacı Mehmed ve Üzenli Hüseyin	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi
7/483	1765	Ali	Erkek	Müslüman	Midye nahiyesi Samako köyü
7/1213	1767	Hacı Abdullah	Erkek	Müslüman	İdincik kasabası
11/553	1786	Seyyid Mehmed	Erkek	Müslüman	Şile nahiyesi

EK 3. Murabahacıların Bulundukları Mahaller, İsim, Cinsiyet ve Dinleri

Belge no	Dava tarihi	İsim	Cinsiyet	Din	Bulundukları mahal
7/28	1764	Molla Halil	Erkek	Müslüman	Gebze
9/1049	1778	Karafatcı? Osman	Erkek	Müslüman	—
10/496	1782	Ömer	Erkek	Müslüman	Edirne
10/715	1782	Hasan	Erkek	Müslüman	Bandırma kasabası
11/170	1785	Bekir	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi
11/754	1787	Mahmud	Erkek	Müslüman	Çekmece-i kebir nahiyesi, Refosta? köyü
11/830	1788	İsmail	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi, Şehritoros köyü
12/353	1794	İbrahim ve molla Abdi	Erkek	Müslüman	Saray-ı Vize
12/761 (15/71)	1795	Şefyak? ve Yorgaki	Erkek	Zimmi	Midye nahiyesi, Samako köyü
13/687	1799	Angeli	Erkek	Zimmi	Çatalca kazası
13/702	1799	Ali Beğ	Erkek	Müslüman	Edirne
13/878	1799	Selman, Şerif, Ahmed, Kılıçlı Molla	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi
14/73	1801	Acı Kostandi	Erkek	Zimmi	Kapıdağı nahiyesi, Muhanya köyü
14/91	1801	Arnavud Süleyman	Erkek	Müslüman	Silivri nahiyesi, Yapağca köyü
15/37	1802	Acı Hacer	Erkek	Zimmi	Karamürsel nahiyesi Ereğli köyü

15/59	1803	Uzunoğlu Dersine?	Erkek	Zimmi	Kapıdağı nahiyesi
16/367	1807	Maryori?	Kadın	Hristiyan	—

EK 4. 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bazı Temel Gıda Maddeleri Fiyatları (guruş)

Yıllar	10kg. buğday	10kg. un	10kg. piring	10kg. nohut	10kg. bal
1750	0,36	0,47	1	0,97	2,53
1760	0,33	0,39	0,9	0,69	2,32
1770	1	0,87	1,3	1,56	4,31
1780	0,49	0,7	2,29	1,62	5,21
1790	1,15	1,1	3,09	3	6,62
1800	1,12	—	3,9	2,26	7,18

Tablo, Şevket Pamuk’un hazırladığı “İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1988” isimli eserden hareketle hazırlanmıştır. Eserde saray ve bazı vakıfların mal alımında ödedikleri bedeller ile ilan edilen narh miktarları kullanılarak 1469-1863 yılları için belli gıda maddelerinin fiyatları verilmektedir. Para birimi olarak akçe, ölçü birimi olarak ise okka ve kile kullanılmaktadır.

Yukarıda oluşturulan tabloda ise sadece beş gıda maddesinin fiyatları on yıl aralıklarla verilmiştir. İlgili tarihte fiyatı belli olmayan mallar için bir veya iki yıl önceki ya da sonraki fiyatlar kullanılmıştır. Buğday, un ve piring için kullanılan kile önce okkaya sonra da kilograma çevrilmiştir. Nohut ve bal için kullanılan okka da kilograma çevrilmiştir. Ölçü birimleri arasındaki bu çevirimlerde Pamuk’un verdiği nispetler esas alınmıştır: 1 okka = 1,283 kilogram, 1 kile = 20 okka (buğday ve un için), 1 kile=10 okka (piring için). Para birimi olarak kullanılan akçe de guruşa çevrilmiştir: 120 akçe = 1 guruş.

KAYNAKÇA

A. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Atik Şikayet Defterleri, Finans Tarihi 2, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), İstanbul Araştırmaları Merkezi, basılmadı.

İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul Esnaf Tarihi, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997; II, İstanbul 1998.

İstanbul Ahkam Defterleri, Finans Tarihi, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998; II, basılmadı.

İstanbul Ahkam Defterleri, İstanbul'da Sosyal Hayat, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997; II, İstanbul, 1998.

İstanbul Ahkam Defterleri, Ticaret Tarihi, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997; II, basılmadı.

İstanbul Ahkam Defterleri, Vakıf Tarihi, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998; II, basılmadı.

İstanbul Şeriiye Sicilleri, Ma-i Leziz Defterleri, (yay. haz. Ahmet Tabakoğlu, Ahmet Kal'a ve diğerleri), I, II, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998; III, IV, İstanbul 1999

B. Diğer Eserler

Abdullah Efendi. **Behcetü'l-fetava**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1849.

Abdürrahim Efendi. **Fetava-i Abdürrahim**, İstanbul: Darü't-Tibaati'l-Ma'mure, 1827.

Ahmet Refik. **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Ahmet Vefik Paşa. **Lehce-i Osmani**, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1306.

Anhegger, Robert. **Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich**, İstanbul: Marmara Basımevi, 1943

Aynural, Salih. **III. Selim Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)**, İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul, 1989.

Bağış, Ali İhsan. **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.

Barda, Süleyman. **Para-Kredi Dersleri**, İstanbul: Özel İk. ve Tic. İlimler Yük. Ok. Yay., 1967.

Belin, M. **Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler**, çev. M. Ziya, İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.

Cezar, Yavuz. **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

-----". *"18. Yüzyılda Eyüp'te Para ve Kredi Konuları Üzerine Gözlemler"*, **18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam**, ed. Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Çelik, Gülfettin. 1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri, M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1989.

----- . *Su Hukuku ve Teşkilatı*, **İstanbul Su Külliyyatı XIV**, İstanbul, 2000.

Çizakça, Murat. **İslam Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi**, çev. Şehnaz Layıkel, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara: Aydın Kitabevi, 2001.

Doğan, Mehmet. **Büyük Türkçe Sözlük**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

D'ohsson, M. **18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler**, çev. Zerhan Yüksel, İstanbul ty.

Ekonomi Ansiklopedisi, c. 3, İstanbul: Paymaş Yayınları, 1984

Eldem, Edhem. "XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Polıçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında", **X. Türk Tarih Kongresi** (Ankara 1986), Ankara, 1993.

Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.

Erkan, Mehmet. **Enflasyonist Ortamda İşletmelerin Ticari Kredi Yönetimi**, Eskişehir: Anadolu Ü. Yay., 1990.

Feyzullah Efendi. **Fetava-i Feyziye**, İstanbul: Darü't-Tıbaati'l-Amire, 1850.

Genç, Mehmet. **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.

----- . "İltizam", **DİA**, İstanbul, 2000.

Genç, Y. İhsan ve diğerleri (haz.). **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, İstanbul: Devlet Arşivleri Gen. Müd. Osm. Arş. Daire Baş. Yayını no 42, 2000.

Gökbilgin, M. Tayyib. **Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî**,
İstanbul: İstanbul Ü. Ed. Fak. Yay., 1979.

Hançerlioğlu, Orhan. **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, c. IX, İstanbul 1953.

İnalcık, Halil. *Adaletnâmeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, c. 2, sy. 3-4, 1965.

-----, *"İstanbul'un İncisi: Bedesten"*, **İktisat ve Din**, haz. Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kasaba, Reşat. **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul: Belge Yayınları, 1993.

Kayapınar, Hüseyin. **İslam Hukukunda Bey'ul-Vefa ve Bey'u bi'l-İstiğlal Akitleri**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1986.

Keyder, Çağlar. **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993

Kütükoğlu, Mübahat S. **Osmanlı Belgelerinin Dili**, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1998.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, yay. haz. Ali Himmet Berki, İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.

Mehmed Arif Efendi. **Neticetü'l-Fetava**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1849.

Mumcu, Ahmet. **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.

Orman, Sabri. *"Modern İktisat Literatüründe Para Kredi ve Faiz"*, **Para Faiz ve İslam**, yay. haz. Sabri Orman-İsmail Kurt, İstanbul: İlmi Neşriyat, 1992.

Ömer Hilmi Efendi. **İthafü'l-Ahlafe fi Ahkâm-ı Evkaf**, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1307

Özsoy, İsmail. **Türkiye’de Özel Finans Kurumları ve İslam Bankacılığı**, İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.

Öztep, Enis. *"Ticari Krediler"*, **Ekonomi Ansiklopedisi**, İstanbul: Paymaş Yayınları, 1984

Pakalın, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1993.

Pamuk, Şevket. **Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

----- . **İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998**, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, 2000.

Sahillioğlu, Halil. *"XVIII. Yüzyılda Edirne’nin Ticari İmkanları"*, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, sy. 13, Ekim 1968.

----- . *"Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabü’l-Kadı ve Süfteceler"*, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri 1973**, ed. Osman Okyar, Ankara: Hacettepe Ü. Yayınları, 1975.

Sakaoğlu, Necdet. **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Sevgen, Necibe. *"Nasıl Sömürüldük Sarraflar"*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sy. 13-25.

Seyidoğlu, Halil. **Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük**, Ankara: Gizem Yayınları 1992.

Suvla, Refii Şükrü. **Para ve Kredi**, İstanbul: İstanbul Ü. İk. Fak. Yay. 1963.

Şahiner, Araks. **The Sarrafs of İstanbul: Financiers of the Empire**, Boğaziçi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 1995.

Şeni, Nora ve Sophie Le Tarnec. **Camondolar Bir Hanedanın Çöküşü**, çev. Yaman Aksu, İstanbul: İletişim Yay., 2000.

Tabakoğlu, Ahmet. "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı II",
İktisat ve İş dünyası Bülteni, yıl 1, sy. 6, Aralık 1992.

-----, "Osmanlı Sosyal Güvenlik Sistemi", **İktisat ve Din**, haz.
Mustafa Özel, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

-----, **Türk İktisat Tarihi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 2000.

Tekinay, Selahattin Sulhi. **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, İstanbul:
Filiz Kitabevi, 1993.

Tızlak, Fahrettin. **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde
Madencilik (1775-1850)**, Ankara: TTK, 1997.

Timur, Taner. "Bir Osmanlı Banker Ailesi Kamondolar", **Tarih ve Toplum**,
yıl 13, sy. 74, 1990.

Toprak, Zafer, "Osmanlı Devletinde Para ve Bankacılık", **Tanzimattan
Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 3.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu
Ocakları**, Ankara:TTK, 1984.

Ürekli, Bayram ve Alpay Bizbirlik. *Karaman Valisi Çelik Mehmet Paşanın
Terekesi*, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, yıl 1, sy. 1, Konya
1994.

von Tuhr, Andreas. **Borçlar Hukukunun Umumi Kısım**, çev. Cevat
Edege, İstanbul: Yeni Matbaa, 1952.

Yılmaz, Serap. *İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği
Üzerine Düşünceler*, **Tarih İncelemeleri Dergisi VII**, İzmir,
1992.

Yüksel, Hasan. **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Madenleri, 1776-
1794 Tarihli Maden Emni Defteri**, Sivas, 1997.